

2016

þÿ — Ä ± Å Ä ì Ä · Ä ± Ä É ½ µ Æ ® ² É ½ Ñ Ñ
þÿ Ñ É Æ Á ç ½ ¹ Ñ Ä ¹ ⁰ ¬ ⁰ ± Ä ± Ñ Ä ® ¼ ± Ä ±

þÿ “ µ É Á ³ ¹ ¬ ´ · Ä , ‘ » - ¾ ± ½ ´ Á ç Ä

þÿ Á ì ³ Á ± ¼ ¼ ± “ Ä ç ç » ç ³ ± Ä , £ ç ç » ® · Ä ¹ Ñ Ä · ¼ î ½ ¥ ³ µ ± Ä , ± ½ µ Ä ¹ Ñ Ä ® ¼ ¹ ç · µ ¬ Ä ç

<http://hdl.handle.net/11728/7238>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΣΤΑ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΑ
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ

του

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Πάφος, Κύπρος

2016

Υποβληθείσα στη Σχολή Ψυχολογίας

σε μερική εκπλήρωση

των απαιτήσεων για την απόκτηση

του Πτυχίου του

MASTER OF SCIENCE

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΣΤΑ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ

Μεταπτυχιακή Εργασία

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Όλγα Σολομώντος Κουντούρη

Εξεταστική Επιτροπή
Κώστας Τσαγαρίδης

Κοσμήτωρ/Διευθυντής Προγράμματος
Διομήδης Μαρκουλής

Copyright © ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Αλέξανδρος, 2016
Με επιφύλαξη κάθε δικαιώματος. All rights reserved.

Στις γυναίκες της ζωής μου. Τη σύζυγο μου και την κόρη μου.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή κ. Διομήδη Μαρκουλή γιατί τις πρώτες ημέρες της παραμονής μου στους χώρους του Πανεπιστημίου με βοήθησε στη γρήγορη προσαρμογή και στην άμεση διευθέτηση προσωπικών μου ζητημάτων, διευκολύνοντας, με τον τρόπο αυτό, τη συμμετοχή μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Νεάπολης.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Όλγα Σολομώντος – Κουντούρη για τη συνεργασία που είχαμε στην πραγματοποίηση αυτής της εργασίας, για την άψογη καθοδήγηση που μου παρείχε και για τη μεταλαμπάδευση των πολύτιμων γνώσεων και συμβουλών της ώστε να καταφέρω να την ολοκληρώσω.

Θέλω να ευχαριστήσω τους διευθυντές, τους ψυχολόγους, τους ψυχιάτρους καθώς και τους υπολοίπους εργαζομένους των σωφρονιστικών καταστημάτων ανηλίκων Κασσαβέτειας Βόλου και Ελαιώνων Θήβας, για τη βοήθεια και τη συνδρομή τους κατά την επαφή μου με τους ανήλικους συμμετέχοντες της έρευνας.

Παράλληλα, ευχαριστώ τους γονείς μου γιατί ήταν δίπλα μου κάθε φορά που τους χρειαζόμουν και με στήριζαν, με όλες τους τις δυνάμεις, όποτε το είχα ανάγκη.

Τέλος, και περισσότερο από όλους, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη σύζυγο μου Ειρήνη για τη συμπαράσταση και στήριξη, ηθική και ψυχολογική, που μου παρείχε καθόλη τη διάρκεια της φοίτησής μου στο μεταπτυχιακό αυτό πρόγραμμα καθώς και για την υπομονή της όσες φορές χρειάστηκε να απουσιάζω από το σπίτι ή να είμαι απομονωμένος για αρκετή ώρα σε κάποιο άλλο χώρο του σπιτιού για να μπορέσω να καλύψω τις υποχρεώσεις του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Περίληψη

Η εφηβεία αποτελεί μία περίοδο στη ζωή μας κατά την οποία παρατηρείται έντονη συναισθηματική αστάθεια και πλήθος συγκρούσεων λόγω της βιολογικής ωρίμανσης που συντελείται. Οι αλλαγές στην εξωτερική εμφάνιση, στις νοητικές ικανότητες καθώς και στον ψυχολογικό και συναισθηματικό τομέα βιώνονται ως μια διαδικασία άγχους και ανησυχίας. Τα άτομα αυτής της ηλικίας καλούνται να προσαρμοστούν γρήγορα στα νέα δεδομένα και να ξεκινήσουν τη μετάβαση προς την ενήλικη πραγματικότητα. Πρόκειται για την περίοδο που οι αποφάσεις τους μπορεί να παγιώσουν συμπεριφορές και συνήθειες και να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για τη μελλοντική διαβίωσή τους.

Ωστόσο, διάφορες δυσπροσαρμοστικές συμπεριφορές καθώς και πιεστικές απαιτήσεις της κοινωνίας για συμμόρφωση μπορεί να οδηγήσουν τους/τις έφηβους/ες σε αδυναμία ένταξης στην κοινωνία και επιλογές που σχετίζονται με παράνομες και εγκληματικές δραστηριότητες με συνέπεια τον εγκλεισμό σε σωφρονιστικά καταστήματα. Η παραμονή σε σωφρονιστικά καταστήματα είναι μία παράμετρος που δημιουργεί συνθήκες διαφορετικές από αυτές στις οποίες μεγαλώνει η πλειοψηφία των ατόμων αυτής της ηλικίας.

Η εργασία αυτή έχει ως σκοπό να διερευνήσει αυτές τις συνθήκες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση της ταυτότητας των έφηβων αγοριών και κοριτσιών που βρίσκονται εγκλειστοί/ες σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα κράτησης στην Ελλάδα. Μέσω της έρευνας αυτής, γίνεται μια προσπάθεια, ώστε να αντιληφθούμε και να κατανοήσουμε τη διαφορετική αυτή πραγματικότητα που λαμβάνει χώρα μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα κράτησης και να εντοπίσουμε εκείνα τα χαρακτηριστικά, που θα αποτελέσουν καταλυτικής σημασίας παράγοντες στον σχηματισμό της ταυτότητας των έφηβων κρατουμένων.

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει μικτό σωφρονιστικό κατάστημα αγοριών και κοριτσιών και για αυτό η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή 20 αγοριών με μέσο όρο ηλικίας 18,55 έτη και τυπική απόκλιση 0,97 έτη, που βρίσκονται στο σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κασσαβέτειας Βόλου και 10 κοριτσιών με μέσο όρο ηλικίας 18,75 έτη και τυπική απόκλιση 0,78 έτη, που βρίσκονται στο σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Ελαιώνων Θήβας. Το δείγμα μας προέρχεται από 9 χώρες και συγκεκριμένα την Ελλάδα, την Αλβανία, τη Βουλγαρία, τη Ρωσία, την Παλαιστίνη, τη Ρουμανία, την Ολλανδία, την Αλγερία και την

Γεωργία. Στην έρευνά μας χρησιμοποιήσαμε μία δομημένη συνέντευξη με ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου. Με τις κλειστές ερωτήσεις εστίασαμε στη συλλογή δεδομένων πάνω σε συγκεκριμένα ζητήματα που επιδιώκαμε εξ αρχής να διερευνήσουμε λεπτομερέστερα. Αντίθετα, με τις ανοιχτές ερωτήσεις δώσαμε στους/στις συμμετέχοντες/ουσες τη δυνατότητα και την ελευθερία του λόγου να αναπτύξουν κάποια θέματα που τους απασχολούν και τους προβληματίζουν περισσότερο, συμπληρώνοντας τα με λέξεις που έχουν συναισθηματική χροιά και αξία. Έγινε προσπάθεια ώστε να μην έχουμε, απλώς, μια απλή καταγραφή απαντήσεων σε ένα ερωτηματολόγιο αλλά μέσω της πρόσωπο με πρόσωπο επαφή με αυτούς/ες τους/τις έφηβους/ες, επιδιώξαμε και πετύχαμε μια πιο ουσιαστική γνωριμία που να ξεφεύγει από τα συνηθισμένα πλαίσια μιας απλής και τυπικής συνέντευξης.

Στόχος ήταν να μελετηθούν οι έφηβοι/ες σε θέματα όπως η εκπαίδευση πριν τη φυλάκιση, αλλά και μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα, τις συνθήκες κράτησης, τις σχέσεις με τους/τις άλλους/ες συγκατούμενους/ες, τις σχέσεις με τα άτομα του άλλου φύλου, τα μελλοντικά εκπαιδευτικά και επαγγελματικά σχέδια και να γίνει μια γενικότερη σύγκριση της καθημερινότητας που διαβιών σε σχέση με τους συνομηλίκους τους εκτός των σωφρονιστικών καταστημάτων.

Τα συμπεράσματα που καταλήξαμε είναι ποικίλα και μπορούν να μας δώσουν σημαντικές και ουσιαστικές πληροφορίες για να μπορέσουμε να διαμορφώσουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα για τον τρόπο που σχηματίζεται η ταυτότητα των έφηβων κρατουμένων. Αναδεικνύονται πολλοί παράγοντες που φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Αναλύουμε αυτά τα θέματα, προσπαθώντας, παράλληλα, να συγκρίνουμε τα αποτελέσματά μας με τα δεδομένα από την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Παράλληλα, επιθυμούμε να προτείνουμε λύσεις για την ομαλότερη επανένταξη των εφήβων στην κοινωνία, μετά την αποφυλάκισή τους.

Τα προβλήματα και οι ιδιαιτερότητες που προκύπτουν, λόγω της παραμονής των εφήβων σε σωφρονιστικά καταστήματα, είναι φαινόμενα που χρήζουν συνεχούς μελέτης και διερεύνησης, καθώς οι άνθρωποι και η κοινωνία εξελίσσονται και, μαζί με αυτούς, και η νοοτροπία και η πραγματικότητα που συνοδεύει τα σωφρονιστικά καταστήματα, αφού

αποτελούν ενεργά τμήματα της κοινωνίας. Η Πολιτεία θα πρέπει να ασχοληθεί με μεγαλύτερη ευαισθησία με τον τρόπο που θα προστατέψει και θα βοηθήσει αυτούς/ές τους/τις νέους/ες.

Τέλος, η έρευνά μας εξέλιξε τη γνώση πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα και ευελπιστούμε τα συμπεράσματά μας να αποτελέσουν χρήσιμο εργαλείο σε μελλοντικές έρευνες για τη σύνθεση της ταυτότητας των εφήβων μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα.

Λέξεις κλειδιά: σωφρονιστικό κατάστημα, ταυτότητα, κρατούμενοι έφηβοι, εκπαίδευση κρατουμένων, διαφορές κρατουμένων αγοριών και κοριτσιών

Abstract

The puberty constitutes a period in our life at which are observed intense sentimental instability and crowd of conflicts because the biological maturation that takes place. The changes in the exterior appearance, in the intellectual faculties as well as in the psychological and sentimental sector are experienced as a process stresses of also concern. The individuals of this age are called to be adapted fast in the new data and to begin the passage to the adult reality. It is the period that their decisions can solidify behaviors and habits and create conditions for their future existence.

However, various maladaptives behaviors as well as pressing requirements of society for conformity can lead the teens to weakness of integration to the society and choices that relate with illegal and criminal activities consequently the incarceration in correctional shops. The eve in correctional shops is a parameter that creates conditions different from those in which grows the majority of individuals of this age.

This work has as aim to investigate these conditions that influence the configuration of identity of adolescents of boys and girls that are found inmates in some correctional shop of reservation in Greece. Via this research, becomes an effort, so that we conceive and we comprehend this different reality that takes place in the correctional shops of reservation and we locate those characteristically, that will constitute catalytic importance factors in the shaping of identity of adolescents of detainees.

In Greece does not exist mixed correctional shop of boys and girls and so the research was realized with the attendance of 20 boys with mean of age 18,55 years and formal divergence 0,97 years, that are found in the correctional shop of underage Kassabeteias Volos and 10 girls with mean of age 18,75 years and formal divergence 0,78 years, that are found in the correctional shop of underage Elaionas groves Thebes. Our sample emanates from 9 countries and concretely Greece, Albania, Bulgaria, Russia, Palestine, Romania, Holland, Algeria and Georgia. In our research we used a structured interview with questions closed and open type. With the closed questions we focused in the collection of data on concrete questions that we sought from beginning to investigate more in detail. On the contrary, with the open questions we gave to the participants the possibility and the freedom of reason for

developing certain subjects that occupy them also them puzzle more, supplementing him with words that have sentimental tinge and value. Became effort so that we do not have, simply, a simple recording of answers in a questionnaire but via her person with person contact with those teens, we sought and achieved a more essential acquaintance that it escapes from the usual frames a simple and formal interview.

Objective was they are studied teens on issues as the education before the imprisonment, but also in the correctional shop, the conditions of reservation, the relations with the others inmates, relations with the individuals of other sex, the future educational and professional drawings and becomes a more general comparison of everyday routine which are living concerning the teens of the same age outside the correctional shops.

The conclusions which we led are various and they can give us important and essential information in order to we can shape a completed picture for the way that takes shape the identity of adolescents of detainees. Are elected a lot of factors that appear to play important role. We analyze these subjects, trying, at the same time, we compare our results with the data from the existing bibliography. At the same time, we wish to propose solutions for the smoother rehabilitation of adolescents in the society, afterwards their release.

The problems and the particularities that result, because the eve of adolescents in correctional shops, are phenomena that require continuous study and investigation, while the persons and the society develop and, with them, and the mentality and the reality that accompanies the correctional shops, after they constitute it acts departments of society. The State will be supposed to deal with bigger sensitivity with the way that will protect and help those young people.

Finally, our research evolved the knowledge on the particular question and we hope our conclusions they constitute useful tool in future researches for the composition of identity of adolescents in the correctional shops.

Words keys: correctional shop, identity, detainees adolescents, education of detainees, differences of detainees of boys and girls

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	9
Abstract.....	13
Πίνακας Περιεχομένων	15
Πίνακας Διαγραμμάτων.....	19
Εισαγωγή.....	21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Σωφρονιστικά καταστήματα εφήβων

1.1 Σύντομη αναφορά για τον θεσμό της φυλακής στην Ελλάδα και στην Ευρώπη.....	29
1.2 Ο σωφρονιστικός ρόλος της φυλακής.....	31
1.3 Σύγχρονες τάσεις σωφρονισμού.....	32
1.4 Δίκαιο ανηλίκων παραβατών	35
1.5 Οι συνθήκες διαβίωσης για ανήλικους στα καταστήματα κράτησης.....	37
1.6 Ένταξη των ανηλίκων κρατουμένων στην υποκοουλτούρα της φυλακής.....	38
1.7 Αξιολόγηση του σωφρονιστικού συστήματος.....	40

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ταυτότητα εφήβων σε σωφρονιστικά καταστήματα

2.1 Ορισμός της ταυτότητας.....	43
2.2 Ανάπτυξη της ταυτότητας	46
2.3 Διαμόρφωση της ταυτότητας στο σωφρονιστικό κατάστημα.....	51
2.4 Είδη ταυτότητας.....	55
2.4.1 Προσωπική ταυτότητα.....	55
2.4.2 Κοινωνική ταυτότητα.....	57
2.4.3 Εθνική ταυτότητα.....	59
2.4.4 Πολιτισμική ταυτότητα.....	60
2.4.5 Θρησκευτική ταυτότητα.....	63
2.5 Περιεχόμενα της ταυτότητας.....	65
2.6 Συγκείμενο της ταυτότητας.....	66

2.6.1	Μικροσύστημα.....	67
2.6.1.1	Οικογένεια.....	67
2.6.1.2	Συνομήλικοι/Συγκρατούμενοι.....	70
2.6.2	Μεσοσύστημα.....	73
2.6.3	Εξωσύστημα.....	73
2.6.3.1	Σχολείο πριν τον εγκλεισμό.....	73
2.6.4	Μακροσύστημα.....	76
2.6.4.1	Αξίες και θεσμοί της κοινωνίας.....	77
2.6.4.2	Οικονομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες.....	79
2.7	Φύλο και εγκλεισμός.....	82
2.8	Σύνοψη – Αναγκαιότητα και σπουδαιότητα της παρούσας έρευνας.....	84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Μεθοδολογία

3.1	Σκοπός της έρευνας.....	87
3.2	Ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις.....	87
3.3	Μεθοδολογία έρευνας.....	89
3.4	Επιλογή του δείγματος.....	90
3.5	Ερευνητικά εργαλεία.....	91
3.6	Διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας.....	93
3.7	Ανάλυση δεδομένων.....	95

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

4.1	Δημογραφικά χαρακτηριστικά.....	99
4.2	Τρόπος ζωής των κρατουμένων πριν τη φυλάκισή τους.....	107
4.3	Ιστορικό φυλάκισης.....	110
4.4	Εκπαίδευση εκτός φυλακής.....	111
4.5	Εκπαίδευση μέσα στη φυλακή.....	112
4.6	Συνθήκες κράτησης.....	114
4.7	Σχέσεις με τους συγκρατούμενους.....	116
4.8	Σχέσεις με άτομα του αντίθετου φύλου.....	118

4.9	Επαγγελματικά σχέδια.....	121
4.10	Προσδοκίες των γονιών.....	123

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ερμηνεία ποιοτικών αποτελεσμάτων

5.1	Η ταυτότητα των κοριτσιών και των αγοριών σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα (στάτους, περιεχόμενο).....	125
5.2	Παράγοντες του εγκλεισμού που επηρεάζουν αρνητικά την ταυτότητα των αγοριών και των κοριτσιών.....	131
5.3	Παράγοντες που κάνουν τα αγόρια και τα κορίτσια να θέλουν να κάνουν τη θετική αλλαγή.....	135
5.4	Διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών.....	140

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συζήτηση

6.1	Απάντηση στα ερωτήματα	145
6.2	Φώς σε σημαντικά θέματα	159
6.3	Κατάθεση της προσωπικής εμπειρίας του ερευνητή	163
6.4	Περιορισμοί της έρευνας	169
6.5	Επιπτώσεις και εφαρμογές που προκύπτουν από την έρευνα.....	171
6.6	Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	175
6.7	Συμβολή της έρευνας	178

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	183
---------------------------------------	------------

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	189
-------------------------------------	------------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	191
-----------------------	------------

Πίνακας Διαγραμμάτων

4.1 Διάγραμμα: Ποσοστό ηλικίας αρρένων εφήβων κρατουμένων.....	100
4.2 Διάγραμμα: Ποσοστό ηλικίας θηλέων εφήβων κρατουμένων.....	100
4.3 Διάγραμμα: Ποσοστό εθνικότητας αρρένων εφήβων κρατουμένων.....	102
4.4 Διάγραμμα: Ποσοστό εθνικότητας θηλέων εφήβων κρατουμένων.....	102
4.5 Διάγραμμα: Ποσοστό εθνικότητας των εφήβων κρατουμένων της έρευνας.....	103
4.6 Διάγραμμα: Ποσοστό μητρικής γλώσσας αρρένων εφήβων κρατουμένων.....	104
4.7 Διάγραμμα: Ποσοστό μητρικής γλώσσας θηλέων εφήβων κρατουμένων.....	105
4.8 Διάγραμμα: Ποσοστό μητρικής γλώσσας των εφήβων κρατουμένων της έρευνας....	106
4.9 Διάγραμμα: Ποσοστό θρησκείας των εφήβων κρατουμένων της έρευνας.....	107

«ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων»

Ἡράκλειτος, 544-484 π.Χ., Ἴων φιλόσοφος

Ἀπόδοση: ὁ χαρακτήρας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ πεπρωμένο τοῦ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εφηβεία είναι μία περίοδος στη ζωή του κάθε ανθρώπου που ξεκινάει γύρω στην ηλικία των 12-13 ετών, διάστημα κατά το οποίο παρατηρούνται οι πρώτες αλλαγές στη σωματική εμφάνιση και στον χαρακτήρα. Οι μεταβολές αυτές διαρκούν μέχρι την ηλικία περίπου των 18 με 20 ετών. Ωστόσο, κάποια χαρακτηριστικά δεν παίρνουν την τελική τους μορφή πριν τη συμπλήρωση του 21ου, περίπου, έτους της ζωής τους. Η εφηβεία θεωρείται ως μια μεταβατική περίοδος για την είσοδο προς τον κόσμο των ενηλίκων. Δεν διακρίνεται, όμως, για την καθολικότητα και την ομοιογένεια των χαρακτηριστικών της, τα οποία διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο, το πολιτιστικό και κοινωνικό περιβάλλον. Οι αλλαγές στη φυσιολογία του σώματος συνοδεύονται από ψυχολογικές αλλαγές. Το άτομο διανύει μια περίοδο κατά την οποία είναι, ταυτόχρονα, παιδί και ενήλικος. Αρχίζει να αισθάνεται άτρωτο, ισχυρό και ικανό να καταφέρει τα πάντα και για αυτό προβαίνει σε παράτολμες, για τη σωματική και νοητική του ηλικία, ενέργειες. Μέσω αυτών των ενεργειών αρχίζει να εκδηλώνει την αμφισβήτηση και την περιφρόνησή του/της για κάθε τι που διαδραματίζεται γύρω του/της συχνά με τρόπο προκλητικό και επιθετικό. Επιπλέον, οι διάφορες ενδοψυχικές συγκρούσεις και οι αντιπαραθέσεις που λαμβάνουν χώρα σε σχέση με το οικογενειακό και το ευρύτερο περιβαλλοντικό πλαίσιο επιβαρύνουν την κατάσταση.

Στην εφηβεία επιτελείται η διαμόρφωση των ηθικών αξιών, των κοινωνικών στάσεων και των μελλοντικών επαγγελματικών επιλογών. Αυτό οδηγεί τους/τις έφηβους/ες να πειραματίζονται με διάφορα στυλ, να γνωρίζουν διαφορετικούς ανθρώπους και να διερευνούν ποικίλα ενδιαφέροντα. Αυτή η διερεύνηση και αναζήτηση είναι απαραίτητες για να μπορέσει να εδραιώσει την αυτονομία του/της και να συνθέσει τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας του/της. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες αρχίζουν να δημιουργούν μια περισσότερο μόνιμη και σταθερή αντίληψη του εαυτού τους και να υιοθετούν συγκεκριμένους στόχους και αξίες.

Ωστόσο, η εφηβεία αποτελεί μια ιδιαίτερα ταραχώδη περίοδο της ζωής των ανθρώπων με βασικά χαρακτηριστικά τις διαμάχες με πρόσωπα που αντιπροσωπεύουν οποιαδήποτε μορφή

εξουσίας, όπως είναι οι γονείς και οι δάσκαλοι, την έντονη συναισθηματική αστάθεια και την ταχύτατη κοινωνική αναπροσαρμογή των ατόμων. Ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου στην πορεία κοινωνικοποίησης των εφήβων συνεχώς μειώνεται καθώς αδυνατούν να επιτηρήσουν, πόσο μάλλον να συμβουλευθούν σωστά τους/τις έφηβους/ες. Οι έφηβοι/ες αντιδρούν σε κάθε προσπάθεια καθοδήγησης ή, όπως αυτοί/ές θεωρούν, χειραγώγησης τους από άλλους και επαναστατούν.

Ταυτόχρονα, οι ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές σε συνδυασμό με την έλλειψη θεσμών και ολοκληρωμένων νομοθετικών μέτρων επιφορτίζουν την πραγματικότητα των εφήβων. Η οικονομική κρίση με την, παράλληλη, διάβρωση των παραδοσιακών αξιών και θεσμών κατευθύνει τους/τις έφηβοι/ες προς την αναζήτηση νέων περιβαλλόντων που χαρακτηρίζονται από περισσότερη κατανόηση και ανεκτικότητα. Έτσι καταφεύγουν σε ομάδες συνομηλίκων ή άλλες ιδιαίτερες ομάδες που επιδιώκουν να εκδηλώσουν την αντίθεση τους στις υπάρχουσες συνθήκες μέσω παραβατικών συμπεριφορών που περιλαμβάνουν βία, επιθετικές συμπεριφορές και κλοπές ενισχύοντας, ταυτόχρονα, την τάση τους για αποκλίνουσες συμπεριφορές. Η επιλογή των παραβατικών συμπεριφορών, ως στοιχείο που μπορεί, επιπλέον, να ενδυναμώσει την αυτοεικόνα και την αυτοαξία του/ης, αποδεικνύεται πως είναι μια εύκολη κατάληξη. Μέσω των συμπεριφορών αυτών, η πρόσκαιρη απόκτηση δύναμης και υλικών πόρων είναι ικανές να δώσουν ερεθίσματα για περαιτέρω συνέχιση αυτών.

Ως φυσιολογικό επακόλουθο, ο/η έφηβος/η καταλήγει σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα κράτησης για να εκτίσει τις ποινές που προβλέπει ο ποινικός νομοθέτης για τις παραβατικές του συμπεριφορές. Σε αυτή την περίπτωση η ταυτότητα των εφήβων επηρεάζεται σημαντικά καθώς, πλέον ο/η έφηβος/η είναι αναγκασμένος να αλλάξει εντελώς την καθημερινότητα του/της, διαβιώντας μέσα σε ένα περιβάλλον που δεν το επέλεξε, με άλλα άτομα που δεν τα γνωρίζει και σε καταστάσεις που δεν ταιριάζουν ούτε με την ηλικία του/της ούτε με το προϋπάρχον πλαίσιο ζωής του/της.

Ο/η έφηβος/η στιγματίζεται ως παραβάτης του νόμου. Ο στιγματισμός αυτός του αφαιρεί την όποια διάθεση βελτίωσης της προσωπικότητας του/της, ελλοχεύοντας πάντα τον κίνδυνο ενστερνισμού των χαρακτηριστικών που τον/την συνοδεύουν και επιβεβαιώνοντας μια μορφή αυτοεκπληρούμενης προφητείας. Η πρακτική της φυλάκισης στερεί τη δυνατότητα επαναδιαπραγμάτευσης και επανόρθωσης της παραπτωματικής συμπεριφοράς. Η έλλειψη

κατάλληλης υποδομής των προγραμμάτων φυλάκισης καθώς και η απουσία γενικότερου ενδιαφέροντος από τους υπεύθυνους φορείς για την υλοποίηση αρτιότερων συνθηκών κράτησης αποτελούν τροχοπέδη στην προσπάθεια ανασυγκρότησης της ταυτότητας των εφήβων. Τα αποτελέσματα αποτυπώνονται πάνω στην προσωπικότητα του/της εφήβου/ης.

Αυτό αποτέλεσε το έναυσμα για την πραγματοποίηση της συγκεκριμένης έρευνας μαζί με την ανάγκη αντιμετώπισης των προβλημάτων των εφήβων μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα καθώς και την εξεύρεση μόνιμων λύσεων που θα ικανοποιούν τους/τις εφήβους/ες και δε θα περιορίζουν την ενεργητικότητα και το πάθος που πηγάζει από την ηλικία τους. Η έμφαση στα νεαρά άτομα είναι προφανής. Αποτελούν τη βάση και το μέλλον της εκάστοτε κοινωνίας. Πρέπει να στηριχθούν και να τους δοθούν όλες εκείνες οι ευκαιρίες που τους αντιστοιχούν για τη βελτίωση και εξέλιξη τους. Εάν αυτοί παραμείνουν στάσιμοι και χωρίς καινούριες ιδέες τότε, κατά αντίστοιχο τρόπο, η ίδια η κοινωνία θα παραμείνει στάσιμη.

Οι στόχοι της έρευνας μας είναι να μπορέσουμε να διαπιστώσουμε πως οι συνθήκες κράτησης σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα επηρεάζουν τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας των εφήβων. Θέλουμε να εντοπίσουμε εκείνους τους παράγοντες που συνθέτουν το στάτους της ταυτότητας αγοριών και κοριτσιών μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα. Σκοπός μας είναι να διερευνήσουμε εκείνα τα στοιχεία που αποτελούν τροχοπέδη στη φυσιολογική ανάπτυξη της ταυτότητας καθώς και εκείνα τα στοιχεία που δύναται να ωθήσουν τους/τις εφήβους προς τη θετική αλλαγή. Προσπαθήσαμε να αντιληφθούμε και να κατανοήσουμε την καθημερινότητα των εφήβων και τον τρόπο που αντιμετωπίζουν την πραγματικότητα αυτή. Θελήσαμε να μεταφέρουμε τις απόψεις των εφήβων για ζητήματα, όπως η οικογένεια, η σχολική εκπαίδευση, η θρησκεία, οι σχέσεις τους με τους άλλους/ες συγκρατούμενους/ες και τα άτομα του αντίθετου φύλου.

Επειδή η ψυχοσύνθεση αγοριών και κοριτσιών είναι, εκ φύσεως, διαφορετική, επιδιώκουμε να διαπιστώσουμε πως τα άτομα του κάθε φύλου αντιλαμβάνονται τις διάφορες καταστάσεις και πως αυτές τους/τις επηρεάζουν. Σε ποιους τομείς εμφανίζουν ομοιότητες και σε ποιους διαφορές. Μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα αγόρια και κορίτσια δέχονται επιδράσεις που τους δημιουργούν βιώματα αντίστοιχα του φύλου τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, μέσα από τη σύγκριση αγοριών και κοριτσιών, και η προοπτική να διερευνήσουμε γενικότερα τις ομοιότητες και διαφορές στα σωφρονιστικά καταστήματα στα

οποία διαβιούν. Ο νομοθέτης δεν όρισε διαφορετικό τρόπο έκτισης των ποινών στέρησης της ελευθερίας μεταξύ αγοριών και κοριτσιών παρά μόνο ξεχωριστά καταστήματα κράτησης.

Επιπλέον, επειδή οι έφηβοι/ες βρίσκονται μεταξύ των σταδίων της αθωότητας της παιδικής ηλικίας και των σταδίων της ευθύνης της ενηλικίωσης, προσπαθούν να βρουν τον εαυτό τους, ποιοι/ες είναι και ποιες είναι οι δυνατότητες τους, δεν είναι σε θέση να διαχειριστούν και να προσαρμοστούν ομαλά σε οποιαδήποτε μορφή φυλάκισης. Αυτό επιφέρει προβληματισμούς και ερωτήματα για την αναγκαιότητα ύπαρξης μέτρων στέρησης της ελευθερίας ως τιμωρητικό μέσο μιας παραβατικής δραστηριότητας. Στοχεύουμε, λοιπόν, στην αναζήτηση προτάσεων για την αντικατάσταση των μέτρων αυτών με λύσεις που θα έχουν, αφενός, τιμωρητικό χαρακτήρα αλλά, αφετέρου, θα είναι περισσότερο αποτελεσματικές, και θα επιτελούν το βασικό σκοπό των ποινών, δηλαδή το σωφρονισμό. Αναζητούμε λύσεις που θα δώσουν τη δυνατότητα στους/στις έφηβους/ες να δείξουν ότι θέλουν να επανορθώσουν τα λάθη που έκαναν και έχουν πραγματικά μετανιώσει. Παράλληλα, οποιοδήποτε τέτοιου είδους μέτρο στοχεύει στην αποφυγή δημιουργίας στιγματισμού εις βάρος των νεαρών παραβατών.

Ωστόσο, επειδή η ύπαρξη μέτρων για την αποφυγή της φυλάκισης μπορεί να υπάρχουν αλλά να μην είναι, για διάφορους λόγους, εφικτή η εφαρμογή τους, επιθυμούμε να αναζητήσουμε εναλλακτικούς τρόπους για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης καθώς και για την καλύτερη μετάβαση και πιο ομαλή προσαρμογή των εφήβων από την κοινωνία της φυλακής στην κοινωνία έξω από αυτή μετά την έκτιση της ποινής τους. Οι προκαταλήψεις είναι πολύ ισχυρές και οι δυσκολίες που θα κληθεί να αντιμετωπίσει το κάθε άτομο, μετά την αποφυλάκιση του, είναι μεγάλες. Η αδυναμία κατάλληλης και επαρκούς αντιμετώπισης τους δύναται να αυξήσει την πιθανότητα ενασχόλησης τους με νέες παραβατικές δραστηριότητες και κατ' επέκταση τη μελλοντική επιστροφή τους σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα κράτησης.

Επειδή η συζήτηση που αφορά σωφρονιστικά καταστήματα και τις συνέπειες των παραβατικών πράξεων μόνο αρνητικά συναισθήματα μπορεί να επιφέρει, θελήσαμε να παρουσιάσουμε και μια αίσθηση ελπίδας και θετικής διάθεσης που πηγάζει από τους/τις έφηβους/ες. Οι έφηβοι/ες ρωτήθηκαν για τα μελλοντικά τους σχέδια μετά την αποφυλάκιση τους σε σχέση με σπουδές, επαγγελματικές φιλοδοξίες και την προοπτική δημιουργίας δικιάς

τους οικογένειας. Σκόπιμα οι ερωτήσεις αυτές τέθηκαν στο τέλος του ερωτηματολογίου γιατί θέλαμε αυτόν τον τόνο αισιοδοξίας να τον εκλάβουν και οι έφηβοι/ες. Στόχος μας ήταν να κρατήσουν την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον ως βάση για να αφήσουν πίσω τους τα λάθη και τις δυστοκίες που έχουν βιώσει και να προσπαθήσουν για τη βελτίωσή τους.

Η έρευνα μας δεν περιορίστηκε στην απλή καταγραφή μιας πραγματικότητας αλλά αναλώθηκε στην προσπάθεια να αισθανθούμε τον παλμό των εφήβων και να αντιληφθούμε την οπτική γωνία από την οποία ατενίζουν την κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Για αυτό κρίθηκε αναγκαία η παρουσία μας στα σωφρονιστικά καταστήματα και η προσπάθεια να καταγράψουμε εκ των έσω το πώς διαβιούν οι έφηβοι/ες. Επιπλέον, η πρόσωπο με πρόσωπο επαφή μαζί τους μας έδωσε τη δυνατότητα να σχηματίσουμε ίδια άποψη για το χαρακτήρα των εφήβων. Οι εντυπώσεις αυτές παρουσιάζονται ξεχωριστά από τις εμπειρίες των εφήβων, αρχικά, για να μην δημιουργηθεί κίνδυνος συσχέτισης τους και πιθανής σύγκρισης τους, γεγονός που θα ήταν άστοχο και δεν περιλαμβάνεται στις προθέσεις μας. Κατά δεύτερο λόγο, για την αποφυγή της πιθανότητας μεροληπτικής αντιμετώπισης των δεδομένων που συνελέγησαν από τους εφήβους τόσο από τον υποφαινόμενο όσο και από τον αναγνώστη.

Ολοκληρώνοντας την εισαγωγή θα θέλαμε να παρουσιάσουμε τη δομή αυτής της εργασίας και τα ζητήματα με τα οποία θα ασχοληθούμε και θα προσπαθήσουμε να εντυπώσουμε. Στο πρώτο κεφάλαιο ξεκινάμε με μια ιστορική αναδρομή στην έννοια της φυλακής και πώς εξελίχθηκε στην πορεία των ετών καθώς και τα δεδομένα που επικρατούν στις μέρες μας στον Ελληνικό χώρο. Γίνεται αναφορά στο ρόλο που έπαιξαν η εκκλησία και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην εμφάνιση του θεσμού της φυλακής. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στο βασικό ρόλο που θα έπρεπε να επιτελεί η φυλακή, δηλαδή, στο σωφρονισμό καθώς και στους λόγους που αυτό δεν υλοποιείται στην πράξη. Παράλληλα θα επισημάνουμε τις σύγχρονες τάσεις σωφρονισμού που επικρατούν και θα αναλύσουμε τους εναλλακτικούς τρόπους συμμόρφωσης στους παρεκκλίνοντες χωρίς να αποκόπτονται από το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Στο κεφάλαιο αυτό θα έχουμε την πρώτη προσέγγιση των ανήλικων παραβατών αναλύοντας τις ποινές που προβλέπει το Δίκαιο ανήλικων παραβατών για τη διάπραξη παραβατικών πράξεων. Επιπλέον, θα επιδιώξουμε να δώσουμε μια εικόνα όσον αφορά τις δυνατότητες σχολικής εκπαίδευσης, της άσκησης των θρησκευτικών δικαιωμάτων, την υποκουλτούρα που δημιουργείται μεταξύ των κρατουμένων και, γενικότερα, την καθημερινότητα και την πραγματικότητα που επικρατεί μέσα στα

σωφρονιστικά καταστήματα. Τέλος, κάνουμε μια πρώτη απόπειρα αξιολόγησης του σωφρονιστικού συστήματος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα ορίσουμε την έννοια της ταυτότητας και θα παρουσιάσουμε τις διαδικασίες και τους τρόπους σκέψης που ο/η έφηβος/η χρησιμοποιεί για να διερευνήσει και να δεσμευτεί ως προς τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας του/της. Στο σημείο αυτό θα κάνουμε μια πρώτη προσέγγιση των εφήβων που βρίσκονται μέσα σε σωφρονιστικά καταστήματα και στο κατά πόσο η παραμονή τους σε αυτά επηρεάζει την προσωπικότητά τους. Στη συνέχεια, θα περιγράψουμε διάφορα είδη ταυτοτήτων τα οποία αποτελούν επιμέρους τμήματα της συνολικής ταυτότητας των ανθρώπων. Παρουσιάζουμε την προσωπική, την κοινωνική, την εθνική, την πολιτισμική και τη θρησκευτική ταυτότητα. Η συνολική ταυτότητα προκύπτει ως συνέπεια αλληλεπίδρασης αυτών. Επιπρόσθετα, θα μελετήσουμε το περιεχόμενο και το συγκείμενο της ταυτότητας και θα αναλύσουμε τα τέσσερα περιβαλλοντικά επίπεδα στη ζωή των ανθρώπων που επηρεάζουν την ψυχοσύνθεσή τους, δηλαδή, το μικροσύστημα, το μεσοσύστημα, το εξωσύστημα και το μακροσύστημα. Ειδικότερα, θα αναφερθούμε στην οικογένεια, τη σχολική εκπαίδευση, τους συνομήλικους και τους συγκρατούμενους, τις αξίες και θεσμούς της κοινωνίας καθώς και για τους οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Επιπλέον, με βάση τα δεδομένα που έχουμε συλλέξει θα κάνουμε μια πρώτη αξιολόγηση των σωφρονιστικών καταστημάτων και θα αναλύσουμε την αναγκαιότητα και τη σπουδαιότητα πραγματοποίησης της παρούσας έρευνας.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναφερόμαστε στη μεθοδολογία που χρησιμοποιήσαμε για την πραγματοποίηση της έρευνας. Πρώτα, θα περιγράψουμε το σκοπό που διεξάγεται η έρευνα και τα ερευνητικά ερωτήματα που θα επιδιώξουμε να απαντήσουμε και, στη συνέχεια, τις υποθέσεις που διατυπώνουμε με βάση τα δεδομένα των ερευνών και της βιβλιογραφίας μας. Μετά δίνουμε κάποιες πληροφορίες για τα κριτήρια επιλογής του δείγματος και για τα εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε για την πραγματοποίηση της έρευνας. Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο δίνουμε κάποια χρήσιμα στοιχεία για σχετική άδεια που απαιτήθηκε για την υλοποίηση της έρευνας και λεπτομέρειες για τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας καθώς, επίσης, και για τη διαδικασία ανάλυσης των δεδομένων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζουμε τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων δίνοντας πληροφορίες για την ηλικία τους, τη χώρα καταγωγής, την ομιλούμενη γλώσσα και τη θρησκεία. Αρχικά, αναφερόμαστε ξεχωριστά για τα άτομα του κάθε φύλου και στη συνέχεια συνολικά για όλα τα άτομα. Εν συνεχεία, προσπαθούμε να δημιουργήσουμε μια εικόνα για τις συνθήκες διαβίωσης τους και τα διάφορων ειδών προβλήματα που αντιμετώπιζαν πριν την φυλάκιση τους και για ιστορικό που τους οδήγησε σε σωφρονιστικό κατάστημα. Επιπλέον, δίνουμε στοιχεία για τη σχολική εκπαίδευση που έχουν λάβει οι συμμετέχοντες/ουσες πριν τη φυλάκιση και κατά τη διάρκεια της παραμονής τους μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα καθώς και το επίπεδο σπουδών που κατέχουν. Παράλληλα επιδιώκουμε να παρουσιάσουμε την πραγματικότητα που δημιουργείται μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα από τη μεριά που την αντιμετωπίζουν οι έφηβοι/ες κάνοντας, ιδιαίτερη μνεία, στις συνθήκες κράτησης, στις σχέσεις τους με τους άλλους/ες συγκατατούμενους/ες τους και στις σχέσεις τους με τα άτομα του αντίθετου φύλου. Προσπαθούμε να δώσουμε έμφαση στις σχέσεις με άτομα του αντίθετου φύλου γιατί αυτό αφορά καταστάσεις που οι έφηβοι/ες θα πρέπει να αντιμετωπίσουν μετά τη φυλάκιση τους. Στο τέλος αυτού του κεφαλαίου αναφερόμαστε στα επαγγελματικά σχέδια που έχουν για το μέλλον μετά την αποφυλάκιση τους επιθυμώντας να μάθουμε τα κριτήρια επιλογής τους και ποια άτομα τους επηρέασαν στις αποφάσεις τους και, επιπρόσθετα, τις προσδοκίες των γονιών τους για αυτούς.

Στο πέμπτο κεφάλαιο συνεχίζουμε την ανάλυση των δεδομένων που έχουμε συλλέξει από τις απαντήσεις στα ερωτηματολόγια των συμμετεχόντων αλλά εστιάζουμε προς την κατεύθυνση της απάντησης των ερευνητικών ερωτημάτων που θέσαμε στο τρίτο κεφάλαιο. Εδώ οι αναφορές μας οδηγούνται περισσότερο προς αυτό το στοιχείο που αποτελεί το αντικείμενο της έρευνας, δηλαδή, την ταυτότητα των εφήβων μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα. Θέλουμε να μελετήσουμε εκτενέστερα τα χαρακτηριστικά που έχει η ταυτότητα τους, τους παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά την ανάπτυξη και την εξέλιξη και τους παράγοντες που είναι ικανοί για να ωθήσουν τους ανήλικους παραβάτες σε μια θετική αλλαγή. Ταυτόχρονα, θέλουμε να διερευνήσουμε εάν υπάρχουν διαφορές μεταξύ των ταυτοτήτων αγοριών και κοριτσιών και σε ποιους παράγοντες παρατηρούνται αυτές.

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο προσπαθούμε να κάνουμε μια συνολική σύνοψη όλων των στοιχείων που έχουμε και όλων των αποτελεσμάτων που έχουμε καταλήξει και να

οδηγηθούμε στα συμπεράσματα της ερευνάς μας συγκρίνοντας τα με τα συμπεράσματα που έχουν προκύψει από παρόμοιες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στο παρελθόν. Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο αυτό και πηγαίνοντας προς το τέλος της εργασίας θα ασχοληθούμε και θα αναπτύξουμε του τομείς στους οποίους θεωρούμε ότι έχει προσθέσει ένα λιθαράκι γνώσης η παρούσα έρευνα και τους περιορισμούς που τη συνοδεύουν. Τέλος, θα θέσουμε προτάσεις για μελλοντική έρευνα ώστε να επεκταθούν τα συμπεράσματα που προέκυψαν σε άλλους τομείς ή να διερευνηθεί ειδικότερα κάποιο συγκεκριμένο στοιχείο που, πιθανόν, να μπορούσε να προκαλέσει μεγαλύτερο ερευνητικό ενδιαφέρον. Γιατί η έρευνα και η γνώση δεν πρέπει να σταματούν ποτέ αλλά πάντα πρέπει να δίνουν ερεθίσματα για περαιτέρω διερεύνηση και καινούρια γνώση.

Κεφάλαιο 1: Σωφρονιστικά καταστήματα εφήβων

1.1 Σύντομη αναφορά για τον θεσμό της φυλακής στην Ελλάδα και στην Ευρώπη

Η φυλακή ως τόπος εκτέλεσης ποινής είναι θεσμός πρόσφατος και παράλληλος με την εμφάνιση του νεωτερικού κράτους. Η διαδεδομένη χρήση της φυλακής ως μέσο εκτέλεσης της στερητικής της ελευθερίας ποινής άρχισε από τον 19^ο αιώνα και έπειτα, με την επιρροή που άσκησαν φιλόσοφοι του διαφωτισμού (Giddens, 2002 · Χάϊδου, 2003). Η Γαλλική Επανάσταση ως ένα ιστορικό και πολιτικό γεγονός που εξέφραζε τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που ανέδειξαν την αστική τάξη ως κυρίαρχη, όπως και το ιδεολογικό θεμέλιο της που αφορούσε την προστασία της ατομικής ελευθερίας, οδήγησε σε ένα ποινικό σύστημα προς το ανθρωπιστικότερο και με σαφή τάση εγκατάλειψης σωματικών ποινών ή θανατικών ποινών που ίσχυαν νωρίτερα (Φαρσεδάκης, 1990). Πριν από αυτή την περίοδο οι φυλακές χρησίμευαν ως υποκατάστατο της θανατικής ποινής, όπως, για παράδειγμα, τοποθέτηση του/της τιμωρημένου/ης σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης που σήμαιναν τη βέβαιη φυσική εξόντωση του/της ή ως βοηθητικό μέσο της ποινικής διαδικασίας που υποδεχόταν τους μελλοθάνατους μέχρι εκτελέσεων της ποινής (Foucault, 2008). Είναι φανερό, από την εξέλιξη των ποινικών συστημάτων, ότι αυτά πάντα διαμορφώνονταν σε συνάρτηση με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που ίσχυαν κάθε φορά.

Παράλληλα, πέρα από τους κοινωνικοοικονομικούς συσχετισμούς και τη φιλοσοφία του διαφωτισμού, σημαντική επίδραση στην εμφάνιση του θεσμού της φυλακής είχε και η εκκλησία. Το κανονικό δίκαιο της δυτικής εκκλησίας θεωρούσε την αντικοινωνική συμπεριφορά ως αμάρτημα και τον/την εγκληματία ως αμαρτωλό/ή που έπρεπε να τον/την επαναφέρει στον ίσιο δρόμο με τη μόνωση και την τιμωρία (Winfried, 1983). Κατά τις εκκλησιαστικές αντιλήψεις, ο εγκλεισμός διευκολύνει την περισυλλογή και την επικοινωνία με τον Θεό. Αυτό συντελεί στο να αισθανθεί τύψεις ο/η αμαρτωλός/ή, να μετανιώσει και να εξιλεωθεί (Λαμπροπούλου, 2000). Το 1690 ο Γάλλος βενεδεκτινός μοναχός Madillon δημοσίευσε το έργο του «Σκέψεις πάνω στις εκκλησιαστικές φυλακές». Μέσα από αυτό το

έργο ο Madillon κατήγγειλε το απομονωτικό σύστημα υποστηρίζοντας ότι η απομόνωση δεν επιφέρει βελτίωση και εισηγείται διάφορες βελτιώσεις στο μέχρι τότε εφαρμοζόμενο τρόπο μεταχείρισης των κρατουμένων, όπως την καθιέρωση της εργασίας των κρατούμενων και των επισκέψεων σε αυτούς, καθώς και τη λήψη μέτρων που να εξασφαλίζουν τους όρους υγιεινής διαβίωσης (Cusson & Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, 2002 · Αρχιμανδρίτου, 2000). Οι αρχές που διακήρυξε η Γαλλική Επανάσταση και συγκεκριμένα η τοποθέτηση της ατομικής ελευθερίας στη κορυφή της αξιολογικής κλίμακας των αγαθών του προσώπου παγίωσε τη στερητική ποινή της ελευθερίας σαν τη σπουδαιότερη στο σύστημα των ποινικών κυρώσεων (Αλεξιάδης, 2001 · Πιτσελλά, 2002). Από τότε η φυλακή γενικεύεται σαν τόπος εκτέλεσης ποινής.

Παράλληλα, οι γενικότερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν ύστερα από τους διαρκείς πολέμους και τις εσωτερικές αναταραχές στην Ευρώπη, επηρέασαν σημαντικά τη μορφή της τιμωρίας. Η εργασία γίνεται το ύστατο μέσο της αναμόρφωσης και όχι η τιμωρία (Digneffe, 2000). Η έλλειψη εργατικών χεριών, η οικονομική ακμή λόγω των νέων αγορών και η εξάπλωση του Προτεσταντισμού είχαν ως αποτέλεσμα την υποχώρηση της χρήσης της σωματικής και της θανατικής ποινής και την υποκατάστασή της με τη στερητική της ελευθερίας ποινή, σε συνδυασμό με την εκμετάλλευση της εργασίας των καταδίκων (Λαμπροπούλου, 2000).

Στην Ελλάδα η οργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος βασίζεται στις γενικές αρχές που τίθενται από το Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις, τους νόμους και τα Προεδρικά Διατάγματα καθώς και τις κανονιστικές πράξεις κατ' εξουσιοδότησή τους, με θεμελιώδη νόμο τον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα (Σπινέλλη & Κουράκης, 1995). Οι γενικές αρχές αφορούν τους κανόνες εκτέλεσης των ποινών και μέτρων ασφάλειας κατά της ελευθερίας, όπως αυτές επιβάλλονται από τα αρμόδια Δικαστήρια και τη μεταχείριση των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης (Πανούσης, 1998). Απαραβίαστες αρχές στην εφαρμογή των ανωτέρω κανόνων αποτελούν η νομιμότητα και η ισότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων, ο σεβασμός των δικαιωμάτων των κρατουμένων που τους αναγνωρίζει ο νόμος και η έννομη προστασία τους. Σήμερα, η γραμμή που ακολουθείται από το Σωφρονιστικό Κώδικα για τις ελληνικές φυλακές βρίσκεται στο άρθρο 10 που ορίζει: «Οι στερούμενοι της προσωπικής αυτών ελευθερίας κρατούνται αναλόγως του σκοπού και της διάρκειας της κρατήσεως...» και ορίζονται τα διάφορα είδη σωφρονιστικών ιδρυμάτων (Κουράκης, 1999 · Μαγγανάς & Λάζου, 1998).

1.2 Ο σωφρονιστικός ρόλος της φυλακής

Η επιστήμη της σωφρονιστικής γνώρισε μια διεύρυνση του αντικειμένου της και έπαψε να είναι απλώς η επιστήμη των ποινών κατά της ελευθερίας και των φυλακών. Ο σκοπός στον οποίο αποβλέπει η ποινική κύρωση διευρύνθηκε και ενώ, αρχικά, ο σκοπός αυτός συνυφαινόταν με ιδέες ανταποδόσεως ή καταναγκαστικού «σωφρονισμού» των δραστών, απέκτησε με την επίδραση νεώτερων αντιλήψεων, ανθρωπιστικότερο περιεχόμενο για ηθική βελτίωση και επανένταξη των εγκληματιών στο κοινωνικό σύνολο (Κουράκης, 2005· Αρχιμανδρίτου, 2000). Πλέον πρωταρχικός στόχος των σωφρονιστικών καταστημάτων δεν είναι η τιμωρία αλλά ο σωφρονισμός. Ο/η κρατούμενος/η πρέπει να βγει από το ίδρυμα κράτησης καλύτερος/η και όχι χειρότερος/η (Πιτσελλά, 2002). Η παραβατική πράξη που διεπράχθη δεν πρέπει να ταυτίζεται με τον αιώνιο στιγματισμό του/της και με την παρεμπόδιση της κοινωνικής του/της ανάπτυξης. Θα πρέπει να γίνει κατανοητό πως κάτι τέτοιο θα φέρει καταστροφικές συνέπειες όχι μόνο στον/στην κρατούμενο/η, αλλά και στο κοινωνικό σύνολο στο οποίο θα επανενταχθεί αργά η γρήγορα. Άλλωστε το πρόσωπο των φυλακών αντικατοπτρίζει την εικόνα της κοινωνίας μας (Τρωϊάνου - Λουλά, 1997).

Η κοινωνική επανένταξη του/της εγκλείστου, ως σκοπού της εκτέλεσης της ποινής κατά της ελευθερίας, συνδέθηκε άρρηκτα με το «αναμορφωτικό ιδεώδες». Το αναμορφωτικό ιδεώδες ή ιδεώδες της αποκατάστασης επέδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση των σωφρονιστικών συστημάτων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Foucault, 2008). Το ανταποκρινόμενο στο «αναμορφωτικό ιδεώδες» σωφρονιστικό πρότυπο ενσωμάτωσε μια εγκληματολογική θεωρία, που αντιμετώπιζε το έγκλημα είτε ως ασθένεια, είτε ως έλλειψη ορισμένων επαγγελματικών ικανοτήτων και υποσχόταν ότι η άσκηση στην προσωπικότητα του/της κρατουμένου/ης θα τον/την βοηθούσε να επιστρέψει στην κοινωνία επανακοινωνικοποιημένος/η (Γιοβάνογλου, 2006). Το «αναμορφωτικό ιδεώδες» θεμελιώθηκε στη γενικότερη άποψη που επικράτησε τον 19ο αιώνα, ότι το έγκλημα οφείλεται σε έλλειψη επαγγελματικών ικανοτήτων, σε βλαβερές επιρροές του περιβάλλοντος και σε άγνοια του «σωστού» και του «λάθους» επειδή οι κρατούμενοι ήταν αναλφάβητοι και δεν μπορούσαν να διαβάσουν την Αγία Γραφή για να αντλήσουν ηθικά διδάγματα από αυτήν (Wacquant, 2001· Αρχιμανδρίτου, 2000). Ο Wacquant (2001) αναφέρει ότι θεωρήθηκε αναγκαίο, πρώτο να αποκοπούν τελείως οι δεσμοί των κρατουμένων με το βλαβερό περιβάλλον, δεύτερο να μάθουν να διαβάζουν για να γνωρίσουν το «σωστό» και το «λάθος» και τρίτο να μάθουν μια τέχνη για να ζήσουν.

Παρά τις σοβαρές προσπάθειες, όμως, που κατέβαλαν οι εισηγητές και οι υποστηρικτές των βελτιωτικών προγραμμάτων, αυτές δεν μπόρεσαν να στεφθούν με επιτυχία και η επανακοινωνικοποίηση με τον τρόπο που επιχειρήθηκε δεν απέδωσε τους καρπούς που, αρχικά, υποσχόταν (Γιοβάνογλου, 2006). Από τη δεκαετία του '80 φαίνεται να επήλθε αλλαγή στην αντιμετώπιση των εγκληματιών. Η παγκοσμιοποίηση, η μεγάλη μετακίνηση μεταναστευτικών πληθυσμών, η ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων και η αυξανόμενη ανεργία μετατρέπουν τα κράτη πρόνοιας σε κράτη τιμωρούς (Φαρσεδάκης, 1990). Στόχος του ποινικού συστήματος δεν είναι πλέον η επανακοινωνικοποίηση με παράλληλο σεβασμό των δικαιωμάτων των εγκληματιών, αλλά η εγκληματοποίηση συμπεριφορών των κοινωνικά και οικονομικά αδύναμων και στη συνέχεια η καταστολή μέσω των ποινικών και σωφρονιστικών μηχανισμών (Χαΐδου, 2003).

1.3 Σύγχρονες τάσεις σωφρονισμού

Ο σωφρονιστικός ρόλος της φυλακής στηρίζεται στο τετράπτυχο: ασφάλεια, ανθρωπιστική μεταχείριση, διαπαιδαγώγηση, αποκατάσταση - επανένταξη. Αναλυτικότερα μπορεί να επισημανθεί ότι η ασφαλής κράτηση των έφηβων κρατουμένων συνεπάγεται την τήρηση της πειθαρχίας και τάξης μέσα στο χώρο των φυλακών, με το σεβασμό και την πιστή εφαρμογή των κανόνων που ρυθμίζουν τους όρους και τις συνθήκες εκτέλεσης των ποινών και μέτρων ασφαλείας κατά της ελευθερίας, σύμφωνα με το Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις και τους νόμους που εκδίδονται (Cusson et al, 2002). Η ίση μεταχείριση των κρατουμένων χωρίς οποιαδήποτε δυσμενή διάκριση ένεκα φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων των κρατουμένων (Αλεξιάδης, 2001).

Παράλληλα, η διασφάλιση ότι το επίπεδο των συνθηκών κράτησης είναι τέτοιο που να κατοχυρώνει τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενισχύοντας, παράλληλα, τον αυτοσεβασμό και την ανάπτυξη του αισθήματος ευθύνης των κρατουμένων με την παροχή σ' αυτούς ευκαιριών εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης, δημιουργικής ψυχαγωγίας, προβληματισμού, αυτοκριτικής και αυτογνωσίας (Ζαραφονίτου, 2008). Επιπρόσθετα, η Ζαραφονίτου (2008) τονίζει την αξία του σωφρονιστικού συστήματος στην καθοδήγηση και

υποβοήθηση των κρατουμένων για ένα νέο ξεκίνημα στη ζωή τους. Ωστόσο, το σημαντικότερο στοιχείο του σωφρονισμού, ίσως, είναι η επιδίωξη της μεγαλύτερης δυνατής μείωσης του αριθμού των υπότροπων κρατουμένων με την ηθική, ψυχολογική, προσωπική και κοινωνική υποστήριξή τους για μια όσο το δυνατό πιο ομαλή επανένταξή τους στην κοινωνία (Γιοβάνογλου, 2006).

Η προβληματική κατάσταση των φυλακών σε σχέση με τον πληθυσμό που επηρεάζει και τις συνθήκες διαβίωσης των κρατούμενων, τις απαραίτητες υποδομές που απαιτούνται, για μια αξιοπρεπή διαβίωση για τους κρατούμενους και το ανάλογο οικονομικό κόστος που συνεπάγεται αυτό, οδήγησε τους ειδικούς στη χρησιμοποίηση του «ανοιχτού συστήματος» σωφρονισμού (Πανούσης, 1998). Λέγοντας «ανοιχτό σύστημα» σωφρονισμού εννοούμε τη διαδικασία με την οποία ο κοινωνικός έλεγχος που ασκείτε σε ένα άτομο που επέδειξε ποινικά κολάσιμη συμπεριφορά να μην ασκείτε σε ένα κλειστό σύστημα εγκλεισμού, δηλαδή στη φυλακή, αλλά να δίνεται η δυνατότητα συμμόρφωσης στους/στις παρεκκλίνοντες/ουσες χωρίς να αποκόπτονται από το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον (Χαΐδου, 2003). Αυτό δε συνεπάγεται ότι ο έλεγχος και η πίεση που ασκούν οι κρατικοί φορείς σταματούν να υφίστανται αλλά σαφώς ο τρόπος αντιμετώπισης των ανήλικων παραβατών μέσω του «ανοιχτού συστήματος» σωφρονισμού δεν έχει καμία σχέση με αυτά που βιώνουν οι ανήλικοι παραβάτες όταν εκτίουν την ποινή τους μέσα σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα (Αρχιμανδρίτου, 2000).

Η Ελλάδα, αν και ανήκει στις χώρες με υψηλό αριθμό καταδικασθέντων σε αναλογία με τον πληθυσμό της, έχει έναν από τους μικρότερους αριθμούς κρατουμένων στην Ευρώπη (Ζαραφονίτου, 2008). Αυτό δεν το επιτυγχάνει με εναλλακτικές ποινές, εφόσον δεν έχει παρατηρηθεί κάποια ουσιαστική στροφή προς εναλλακτικούς τρόπους αντίδρασης, αλλά με τη μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική (Λαμπροπούλου, 2000 · Φαρσεδάκης, 2005). Παράλληλα, όπως αναφέρει η Πιτσελλά (2002), έχει αυξηθεί το μέτρο της αναστολής εκτελέσεως της ποινής και αυτό οφείλεται στις ευνοϊκότερες ρυθμίσεις για τη χορήγηση αναστολής. Παρατηρείται, επίσης, πολλαπλασιασμός της επιβολής βραχυχρόνιων ποινών, δηλαδή, ποινών που είναι μετατρέψιμες σε χρηματικές. Ο Κουράκης (1999, 2005) προσθέτει ότι το ίδιο ισχύει και για την υπό όρο απόλυση, στην οποία οι καταδικασθέντες συνήθως αποφυλακίζονται εφόσον εκτίσουν τα 3/5 της ποινής τους.

Αναλυτικότερα, μπορούμε να επισημάνουμε ότι ο θεσμός της αναστολής εκτέλεσης της ποινής κρίνεται ως χρήσιμος με την έννοια της ειδικής πρόληψης. Αυτό που επιδιώκεται είναι ο/η κατηγορούμενος/η να μην επαναλάβει την πράξη του/της προκειμένου να αποφύγει τον εγκλεισμό (Χαΐδου, 2003). Στην Ελλάδα ισχύει ο θεσμός της απλής αναστολής, σε αντιδιαστολή με το Αγγλοσαξονικό πρότυπο της αναστολής με δοκιμασία (Μαγγανάς κ.ά., 1998). Ο θεσμός αυτός στην Ελλάδα εφαρμόζεται μόνο σε άτομα που δεν έχουν υποστεί άλλη ποινική καταδίκη και εφόσον η ποινή που επιβλήθηκε είναι σχετικά μικρή (Πιτσελλά, 2002). Σύμφωνα με αυτόν ισχύει ένα άτυπο διάστημα καλής διαγωγής που πρέπει να δείξει ο/η δράστης ώστε να μην εκτελέσει την ποινή που του επιβλήθηκε. Το διάστημα αυτό σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία είναι όχι μικρότερο των δυο ετών και όχι ανώτερο των πέντε ετών. Αν ο/η ένοχος/η στο διάστημα της δοκιμασίας υποπέσει σε αδίκημα τότε αίρεται η αναστολή της εκτέλεσης της ποινής και μαζί με την ποινή του προηγούμενου αδικήματος εκτελείτε αθροιστικά και η ποινή του νέου αδικήματος (Λαμπροπούλου, 2000 · Κουράκης, 2005). Η απλή αναστολή ενδείκνυται για περιστασιακούς εγκληματίες διότι η απειλή της εκτέλεσης της ποινής είναι αρκετή για να τους αποτρέπει από επανάληψη της πράξης τους (Ζαραφονίτου, 2008).

Σύμφωνα με τον θεσμό της απόλυσης υπό όρους ο/η κατάδικος σε στερητική της ελευθερίας ποινής, απολύεται υπό όρους αφού εκτίσει ένα μέρος της ποινής. Τότε μπορεί να αιτηθεί να εκτίσει το υπόλοιπο της ποινής ελεύθερος/η αλλά με όρους υποχρεωτικούς και περιοριστικούς (Μαγγανάς κ.ά., 1998). Επιπρόσθετα, ο Μαγγανάς (2004) αναφέρει ότι ο/η κρατούμενος/η κατά το στάδιο της υπό όρων απόλυσης οφείλει να δείξει καλή διαγωγή, μέχρι το χρονικό όριο της κανονικής έκτισης της ποινής και να τηρεί ορισμένους όρους. Αν παραβεί αυτούς τους όρους μπορεί να ανακληθεί η υπό όρους απόλυση και να επιστρέψει στη φυλακή. Η υπεράσπιση της χρήσης αυτού του θεσμού έχει να κάνει με μια ανθρωπιστικότερη μεταχείριση του/της κρατουμένου/ης που του/της δίνει κίνητρο να βελτιώσει την προσωπικότητά του/της ώστε να κάνει χρήση του δικαιώματος αυτού, του/της επιτρέπει μια καλύτερη κοινωνική επανένταξη ενώ, παράλληλα, δίνεται ανάσα στο ήδη υπερφορτωμένο σωφρονιστικό σύστημα από υπερπληθυσμό εγκλειστών (Αρχιμανδρίτου, 2000 · Πανούσης, 1998).

Σύμφωνα με τον Giddens (2002) υπάρχουν δύο συστήματα απόλυσης υπό όρους στις περισσότερες νομοθεσίες. Το πρώτο λειτουργεί έχοντας ως κριτήριο εφαρμογής τη

συμπεριφορά του/της κρατουμένου/ης κατά την κράτησή του/της. Η καλή διαγωγή όπως αυτή πιστοποιείται από τα όργανα της φυλακής (συμβούλιο της φυλακής). Το δεύτερο σύστημα το οποίο στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες θεσπίζει ένα κατώτερο όριο έκτιση ποινής και έπειτα με κριτήριο τη μελλοντική του/της συμπεριφορά, δηλαδή κατά πόσο είναι πιθανή η διάπραξη εγκλήματος στο μελλοντικό ελεύθερο βίο του/της δίνεται ή όχι η υπό όρων απόλυση.

1.4 Δίκαιο ανηλίκων παραβατών

Η έναρξη και η λήξη της ανηλικότητας αλλά συγχρόνως και ο καθορισμός της συμπεριφοράς του/της έφηβου/της δράστη αποτελούν κομβικό σημείο για το Δίκαιο Ανηλίκων και την περαιτέρω μεταχείρισή τους από την πλευρά των οργάνων επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Η ηλικία προκαθορίζει την ποινική ευθύνη, την αντίδραση της πολιτείας, το αρμόδιο Δικαστήριο αλλά και τα πλαίσια μέσα στα οποία θα κινηθεί ο Δικαστής ανηλίκων (Αλοσκόφης, 2010). Η Ποινική ανηλικότητα καθορίζεται από τους κανόνες του «Ποινικού Δικαίου Ανηλίκων». Διαφέρει από χώρα σε χώρα και δεν υφίσταται ενιαία ρύθμιση ως προς τα όρια ηλικίας των εφήβων, που κατηγορούνται για αξιόποινες πράξεις ούτε σε διεθνές, ούτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Κουράκης, 2004). Στην Ελλάδα η ποινική δικονομική νομοθεσία διέπεται από την αρχή της νομιμότητας. Ως αποτέλεσμα, οι δυνατότητες για κατά παρέκκλιση διαδικασία και διαμεσολάβηση ήταν, έως τη θέσπιση του νόμου 3189/2003 ανύπαρκτες, με την εξαίρεση των εξαρτημένων από τις ναρκωτικές ουσίες και των μικρής ή μέσης βαρύτητας παραβάσεων (Κουράκης, 2006). Ο Κουράκης (2006) επισημαίνει ότι με τον νέο νόμο 3189/2003 ο νομοθέτης υιοθέτησε σειρά σύγχρονων αναμορφωτικών μέτρων, εξωϊδρυματικού χαρακτήρα και, επιπλέον, έδωσε τη δυνατότητα για ήσσονος σημασίας αδικήματα (πλημμελήματα και πταίσματα) να απέχουν από την άσκηση της ποινικής δίωξης και να επιβάλλει, ενδεχομένως, εξωϊδρυματικά μέτρα ή και καταβολή χρηματικού ποσού.

Ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα εφαρμόζεται μόνο για τους ανήλικους παραβάτες που βρίσκονται στην εφηβική ηλικία και που το δικαστήριο ανηλίκων ερευνώντας τις ιδιαίτερες περιστάσεις τέλεσης της παράνομης πράξης και την όλη προσωπικότητά τους

κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός τους για την αποφυγή τέλεσης νέων αξιόποινων πράξεων (Αλοσκόφης, 2010 · Πιτσελλά, 2006). Σαν απαραίτητη προϋπόθεση εγκλεισμού του/της έφηβου/ης παραβάτη σε σωφρονιστικό κατάστημα τίθεται η καταφατική πρόγνωση επικινδυνότητας του/της συγκεκριμένου/ης εφήβου/ης, που επαφίεται στην ανεξέλεγκτη κρίση του δικαστηρίου ανηλίκων (Πιτσελλά, 2006 · Δημόπουλος & Κοσμάτος, 2006). Τα θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα του/της εφήβου/ης που τελεί υπό κατηγορία έχουν κωδικοποιηθεί με πληρέστατο τρόπο από τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που έχει άλλωστε επικυρωθεί από την Ελλάδα και κατέχει αυξημένη τυπική ισχύ. Ωστόσο, τα σχετικά θέματα καλύπτονται με επάρκεια και από άλλες σημαντικές διεθνείς συμβάσεις, επίσης, επικυρωμένες από την Ελλάδα, όπως το Διεθνές Σύμφωνο ΟΗΕ για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (Κουράκης, 2006).

Με το Ν. 3189/2003 επήλθαν σημαντικές καινοτομίες στο Δίκαιο Ανηλίκων και πραγματοποιήθηκε η μεταρρυθμιστική προσπάθεια που είχε ξεκινήσει προ πολλών ετών. Οι Δημόπουλος κ.ά. (2006) αναφέρουν ότι οι ουσιαστικότερες καινοτόμες ρυθμίσεις, οι οποίες υιοθετήθηκαν από τον νόμο 3189/2003, περιλαμβάνουν τον εμπλουτισμό των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων, τα οποία τίθενται στη διακριτική ευχέρεια του Δικαστηρίου, για την καλύτερη μεταχείριση των εφήβων παραβατών. Επομένως, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το Δικαστήριο αποκτάει τη δυνατότητα να αναστείλει την ποινική δίωξη για ευκαιριακούς δράστες και ορισμένες ήσσονος σημασίας αξιόποινες πράξεις, οπότε μπορεί να ορίσει αναμορφωτικά μέτρα εκτός από μέτρα κατά της ελευθερίας. Αυτή είναι μία ρύθμιση που δίνει τη δυνατότητα συγχώρεσης και δεύτερης ευκαιρίας στους παραβάτες (Αλοσκόφης, 2010). Ταυτόχρονα, δίνεται η δυνατότητα συνδυασμού περισσότερων μη στερητικών της ελευθερίας μέτρων. Τέλος, η καινοτόμος ρύθμιση της θεσμοθέτησης νέων μέτρων, όπως της αποζημίωσης του θύματος, της προσφοράς κοινωνικού υπηρεσίας, της φοίτησης σε σχολές επαγγελματικής κατάρτισης επιτρέπει στους παραβάτες να αποδείξουν έμπρακτα ότι έχουν μετανιώσει για τη συμπεριφορά τους (Κουράκης, 2004 · Πιτσελλά, 2006).

1.5 Οι συνθήκες διαβίωσης για ανήλικους στα καταστήματα κράτησης

Στα καταστήματα κράτησης λειτουργούν σχολεία που υπάγονται στο εθνικό σύστημα παιδείας στο οποίο υλοποιούνται πολλά προγράμματα, όπως αγωγής, υγείας, περιβάλλοντος πολιτιστικά. Η λειτουργία τους ρυθμίζεται από τις κείμενες διατάξεις περί των δημοσίων σχολείων (Χαΐδου, 2003). Η εκπαίδευση των κρατουμένων αποβλέπει στην απόκτηση ή συμπλήρωση εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων καθώς και στην επαγγελματική κατάρτισή τους. Οι παρεχόμενοι τίτλοι σπουδών είναι ισότιμοι με τους αντίστοιχους των σχολών της ίδιας βαθμίδας εκπαίδευσης χωρίς να προκύπτει από το κείμενό τους ότι αποκτήθηκαν μέσα σε σωφρονιστικό κατάστημα (Γιοβάνογλου, 2006). Όσοι έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στη δευτεροβάθμια. Μπορούν ακόμα να συνεχίσουν και την τριτοβάθμια εκπαίδευση με εκπαιδευτικές άδειες. Σε περίπτωση επιτυχούς αποπεράτωσης ολοκληρωμένου κύκλου σπουδών τουλάχιστον τρίμηνης διάρκειας ο κρατούμενος δικαιούται να τύχει ευεργετικού υπολογισμού των ημερών ποινής (Γεωργούλα, 2001). Η εκπαίδευση του κρατουμένου δεν αναστέλλεται σε περίπτωση μεταγωγής ή επιβολής πειθαρχικής ποινής, όπου αυτό είναι δυνατό. Οι κρατούμενοι μπορούν να παραμείνουν στο σωφρονιστικό κατάστημα και μετά το τέλος της εκτέλεσης της ποινής τους μέχρι τη συμπλήρωση του 25^{ου} έτους της ηλικίας τους, μετά από πρόταση του Συμβουλίου της φυλακής, προς ολοκλήρωση των μορφωτικών ή εκπαιδευτικών τους προγραμμάτων, τα οποία οι ίδιοι παρακολουθούν, εφόσον δείχνουν ενδιαφέρον και η παραμονή τους στο κατάστημα δεν προκαλεί προβλήματα στη λειτουργία και στην κοινή διαβίωση του καταστήματος (Σπινέλλη, 2007· Φαρσεδάκης, 2005).

Παράλληλα, όπως σημειώνουν οι Αρχιμανδρίτου (2000) και ο Κουράκης (1999) για τη διατήρηση της φυσικής και ψυχικής υγείας των κρατουμένων διατίθεται χρόνος καθημερινά για περπάτημα ή ασχολία με ατομικές ασκήσεις στο προαύλιο του σωφρονιστικού καταστήματος. Με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης και σύμφωνη γνώμη των συμβουλίων των φυλακών καθορίζονται οι όροι και προϋποθέσεις για τη διοργάνωση κοινών αθλητικών, εκπαιδευτικών, ψυχαγωγικών και άλλου είδους εκδηλώσεων με κρατουμένους άλλων σωφρονιστικών καταστημάτων και φορείς εκτός καταστημάτων (Γεωργούλα, 2001). Επίσης, οι κρατούμενοι μπορούν να ενημερώνονται για την τρέχουσα επικαιρότητα με εφημερίδες, περιοδικά, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές. Ταυτόχρονα, μπορούν να εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους με λογοτεχνικά, επαγγελματικά και επιστημονικά βιβλία της δανειστικής βιβλιοθήκης του καταστήματος. Το Συμβούλιο Φυλακής, ύστερα από γνώμη του

Συμβούλου Εκπαίδευσης Κρατουμένων, διοργανώνει διαλέξεις σε κρατουμένους από μέλη Α.Ε.Ι., Τ.Ε.Ι., επιστημονικών, επαγγελματικών, πολιτιστικών και κοινωνικών φορέων (Τρωϊάνου – Λουλά, 1997).

Όσον αφορά την ψυχαγωγία των κρατουμένων, πραγματοποιείται σε κατάλληλα διαμορφωμένο υπαίθριο ή εσωτερικό χώρο του καταστήματος. Γίνονται μαθήματα θεάτρου και μουσικής σε συνεργασία με εθελοντές καλλιτέχνες. Επιπρόσθετα, πραγματοποιούνται εκδηλώσεις χορού, φωτογραφίας, ζωγραφικής, ψυχαγωγικές και θεατρικές (Γεωργούλα, 2001). Η ενεργός συμμετοχή των κρατουμένων στα προγράμματα αυτά και η εν γένει δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου συνεκτιμώνται θετικά για τη χορήγηση ευεργετικών μέτρων ή προνομίων. Τέλος, όσον αφορά την άσκηση των θρησκευτικών δικαιωμάτων, αυτή είναι προαιρετική και περιλαμβάνει το δικαίωμα των κρατουμένων να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και να επικοινωνούν με αναγνωρισμένο εκπρόσωπο του θρησκευάτος ή του δόγματός τους (Σπινέλλη, 2007). Σε κάθε κατάσταση υπάρχει ναός ή κατάλληλος χώρος στον οποίο, όσοι από τους κρατουμένους επιθυμούν, παρακολουθούν τη Θεία Λειτουργία ή άλλες εκδηλώσεις θρησκευτικής λατρείας. Κρατούμενοι, οι οποίοι βρίσκονται σε ειδικούς χώρους κράτησης ή σε θεραπευτικά καταστήματα, μπορούν να δέχονται επίσκεψη ιερέα για εκπλήρωση θρησκευτικών καθηκόντων (Αρχιμανδρίτου, 2000).

1.6 Ένταξη των ανηλίκων κρατουμένων στην υποκουλτούρα της φυλακής

Η μικροκοινωνία της φυλακής χαρακτηρίζεται από μια καθιερωμένη κοινωνική οργάνωση και κατανομή της εργασίας, μια δομή καθιερωμένων ρόλων, μια αναγνωρισμένη ηγεσία, ένα σύστημα κανόνων και επιδιωκομένων σκοπών και μια αυτεπίγνωση της δικής τους ταυτότητας (Γιοβάνογλου, 2006). Ο όρος «υπο-κουλτούρα» της φυλακής αναφέρεται σε αυτήν την ιδιότυπη κοινωνική οργάνωση που αναπτύσσεται μέσα στη φυλακή, ανεξάρτητα από το επίσημο νομικό καθεστώς που τη διέπει και ενάντια σε αυτό (Wacquant, 2001 · Λαμπροπούλου, 2000). Μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα υπάρχουν κάποιοι άγραφοι και άτυποι κανόνες αντίστοιχοι με τους γραπτούς και τυπικούς κανόνες που εφαρμόζονται στην κοινωνία έξω από το σωφρονιστικό κατάστημα. Αυτοί οι κανόνες συνθέτουν τα χαρακτηριστικά της υποκουλτούρας της φυλακής και αδυναμία ή απροθυμία εφαρμογής

αυτών από τους έφηβους κρατούμενους επισύρει τιμωρίες και ποινές οι οποίες επιβάλλονται από τους υπόλοιπους κρατούμενους (Σπινέλλη, 2007 · Αλοσκόφης, 2010). Οι κρατούμενοι αναπτύσσουν ένα δικό τους υποπολιτισμό που εκλαμβάνει ως «λεβεντιά» και «αρετή», η οποία περιλαμβάνει την αμφισβήτηση της αυθεντίας του σωφρονιστικού προσωπικού και, παράλληλα, την αποφυγή της προφανούς αντίθεσης με το προσωπικό και με τον επίσημο κανονισμό της φυλακής (Μαγγανάς, 2004).

Μελέτες έδειξαν ότι στην υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής, το σύστημα αξιών των κρατουμένων παίρνει συνήθως τη μορφή ενός ρητού κώδικα, στον οποίο σύντομες κανονιστικές επιταγές λειτουργούν ως οδηγοί για τη συμπεριφορά των κρατουμένων στις σχέσεις τους με τους συγκρατούμενους και τους φρουρούς (Πιτσελλά, 2002). Ο κώδικας των κρατουμένων είναι ένα σύστημα αξιών και κανόνων, το οποίο υφίσταται παράλληλα με τους επίσημους κανόνες που αφορούν το σωφρονιστικό κατάστημα και οι βασικές του αρχές απαγορεύουν την κατάδοση συγκρατούμενου, την παροχή βοήθειας στο προσωπικό και τη διεύθυνση της φυλακής και υπογραμμίζουν την αλληλεγγύη με τους συγκρατούμενους (Foucault, 2008 · Γιοβάνογλου, 2006). Τα αξιώματα υποστηρίζονται πολύ έντονα από τον πληθυσμό των εγκλείστων και οι παραβιάσεις τους επιφέρουν μια ποικιλία κυρώσεων, που ξεκινούν από τον οστρακισμό (αποβολή από την κοινότητα των ομοίων) και φτάνουν μέχρι τη φυσική βία (Αρχιμανδρίτου, 2000).

Ο βαθμός κοινωνικοποίησης στην υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής είναι συνάρτηση μιας σειράς παραγόντων μεταξύ των οποίων σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν ο χρόνος παραμονής στο ίδρυμα, η αυστηρότητα και το μέγεθος της φυλακής, η δυνατότητα επαφής με τον έξω κόσμο και η ιδιαιτερότητα της προσωπικότητας του/της κάθε κρατουμένου/ης (Φαρσεδάκης, 2005). Ο μεγάλος χρόνος παραμονής σε φυλακές ευνοούν ένα μεγαλύτερο βαθμό προσχώρησης στην υποκοουλτούρα της φυλακής (Γιοβάνογλου, 2006). Επιπλέον, όσο πιο αποκομμένοι είναι οι κρατούμενοι από την κοινότητα και όσο περισσότερο απαγορευμένες είναι οι επισκέψεις και οι επαφές με τους συγγενείς και φίλους, τόσο πιο έντονη είναι και η προσχώρηση στην υποκοουλτούρα της φυλακής (Σπινέλλη, 2007 · Χαΐδου, 2003). Σημαντικός παράγοντας είναι και η προσωπικότητα του/της κρατουμένου/ης που όσο πιο ευάλωτη και ασταθής είναι, τόσο πιο ισχυρή θα είναι και η ενσωμάτωση στην υποομάδα της φυλακής (Κουράκης, 2005).

Ωστόσο, το πρώτο πράγμα που συναντάει ένας/μία κρατούμενος/η είναι μια μορφή επιθετικότητας εις βάρος του/της. Η πιο συνηθισμένη επίθεση που δέχεται είναι η πρώτη του/της ληστεία (Σπινέλλη, 2007). Η οικονομική του/της κατάσταση γίνεται γρήγορα αντιληπτή από τους υπόλοιπους (από τα ρούχα, από τα έξοδά του στην καντίνα, από τη χρήση τηλεκαρτών κτλ.) και βρίσκουν την ευκαιρία πριν μπει σε κάποια ομάδα να του/της επιτεθούν και να του/της πάρουν ό,τι έχει φέρει μαζί του/της (ρούχα, τηλεκάρτες, ηλεκτρικές μικροσυσκευές κτλ.). Αν ο/η νέος/α κρατούμενος/η αποφασίσει να αναφέρει τη ληστεία στους φύλακες και να κατονομάσει τους δράστες, αυτοί πιθανότατα θα τιμωρηθούν. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο/η κρατούμενος/η να χάσει πόντους στην άτυπη ιεραρχία της υποκουλτούρας της φυλακής (Μαγγανάς, 2004). Γι αυτό, ο/η κρατούμενος/η που έχει δεχτεί επίθεση προτιμάει να κρύβεται από τους φύλακες μέχρι να επουλωθούν τα εμφανή τραύματά του/της. Στη συνέχεια ο/η κρατούμενος/η πρέπει υποχρεωτικά να ενταχθεί σε κάποια «ομάδα». Το πιο συνηθισμένο κριτήριο για την ομάδα στην οποία ανήκει ο/η κρατούμενος/η είναι η εθνική καταγωγή του/της ή κάποιος φίλος που είχε εκτός φυλακής (Πανούσης, 1998 · Πιτσελλά, 2002). Οι ομάδες είναι πολύ ισχυρές. Τα μέλη της ομάδας του/της κρατουμένου/ης είναι οι φίλοι του/της.

Οι βίαιες και επιθετικές συμπεριφορές είναι στοιχείο της καθημερινότητας μέσα στο κατάστημα. Αφορμή μπορεί να είναι οποιαδήποτε μικροδιένεξη στην καθημερινότητα της φυλακής. Αυτές οι αφορμές μπορεί να οδηγήσουν σε σωματική πάλη μεταξύ των κρατουμένων και στην οποία δεν ανακατεύεται κανένας άλλος/η κρατούμενος/η, όποια σχέση και αν έχει με αυτόν/η που εμπλέκεται στη διαμάχη (Σπινέλλη, 2007). Κανείς/καμιά κρατούμενος/η δεν αρνείται να συμμετάσχει ακόμη κι αν ξέρει ότι έχει πολύ λίγες πιθανότητες να κερδίσει. Αν αρνηθεί θα χάσει κάθε σεβασμό από την κοινωνία της φυλακής με αποτέλεσμα να είναι έπειτα πολύ ευάλωτος και χωρίς καμία υποστήριξη (Κουράκης, 1999).

1.7 Αξιολόγηση του σωφρονιστικού συστήματος

Στη χώρα μας, όπως και στις περισσότερες χώρες σήμερα, υπάρχουν τα ειδικά ιδρύματα αγωγής που ονομάζονται σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων. Αυτά αποτελούν

μια μικροκοινωνία με μια ιδιότυπη κοινωνική οργάνωση. Οι κανόνες που ρυθμίζουν αυτή τη μικροκοινωνία είναι είτε τυπικοί είτε άτυποι. Οι τυπικοί κανόνες αφορούν το επίσημο νομικό καθεστώς που διέπει τη φυλακή (σωφρονιστικός κώδικας, εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας), ενώ οι άτυποι αφορούν τους κώδικες επικοινωνίας που αναπτύσσονται μεταξύ των δύο αντιτιθέμενων υποπολιτισμών του σωφρονιστικού καταστήματος, δηλαδή μεταξύ των ίδιων των κρατουμένων και μεταξύ των φυλάκων και των κρατουμένων (Κασιμάτη κ.ά.). Σκοπός της αγωγής των κρατουμένων είναι η ομαλή επανένταξή τους στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό περιβάλλον (Κουράκης, 1999). Η κοινωνική ένταξη των ανηλικών παραβατών, η προετοιμασία τους για τον «έξω κόσμο» πραγματοποιείται κάτω από συνθήκες στέρησης ελευθερίας, μέσα σε ιδρυματικό περιβάλλον και με χρήση μέτρων περισσότερο κατασταλτικών παρά «αναμορφωτικών» (Παπαγεωργίου, 1998). Στην πραγματικότητα, στο ίδρυμα σωφρονισμού υπάρχει συνήθως παντελής έλλειψη εκπαιδευτικών, πολιτιστικών, καλλιτεχνικών και άλλων επικοινωνιακών ερεθισμάτων (Γεωργούλα, 2001).

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών και συμπεράσματα θεωρητικών προσεγγίσεων βασισμένων στη μελέτη του ιδίου του σωφρονιστικού συστήματος κάνουν λόγο για την αμφισβήτηση της ιδρυματικής και σωφρονιστικής αγωγής. Τα σωφρονιστικά καταστήματα δεν πληρούν τις προϋποθέσεις ούτε εκπληρώνουν τους σκοπούς της σωφρονιστικής μεταχείρισης ανηλικών, διότι εκτός της στέρησης της ελευθερίας, που κατά τον νόμο επιβάλλεται σε ανήλικους κρατούμενους, επιβάλλεται στην πράξη στέρηση και άλλων δικαιωμάτων, όπως της ελεύθερης έκφρασης, της ανάπτυξης της προσωπικότητας, της θεραπευτικής παρέμβασης για την αντιμετώπιση ειδικών προβλημάτων, όπως της μέριμνας για κοινωνική επανένταξη (Βορριά, 1998 · Coles, 1995). Επιπλέον, στους χώρους αυτούς υφίστανται σοβαρές παραβιάσεις ως προς τις συνθήκες διαβίωσης που δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες της παιδικής ηλικίας. Χαρακτηριστικά είναι η συμβίωση ανηλικών μαζί με ενήλικα πρόσωπα (νεαρούς ενήλικες), η ανεπαρκής υγειονομική περίθαλψη και ο μη διαχωρισμός των ανηλικών στους οποίους έχει επιβληθεί προσωρινή κράτηση από τους καταδίκους. Επίσης, σημαντικό είναι οι συνθήκες διαβίωσης να είναι κατά το δυνατόν εγγύτερα στα πρότυπα της οικογενειακής ζωής, κάτι που στην πραγματικότητα δεν υφίσταται (Πιτσελλά, 2002). Κατά συνέπεια κάθε ανήλικος παραβάτης είναι εν δυνάμει ένα αποτέλεσμα αποτυχίας κάθε πολιτειακού θεσμού να τον προστατέψει και να τον βοηθήσει να αναπτυχθεί κατά τρόπο «φυσιολογικό», προοιωνίζοντας, έτσι, μια

μελλοντική και εσαεί διαμόρφωση μιας παραβατικής προσωπικότητας (Τρωϊάνου-Λουλά, 1997).

Στο επόμενο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις θεωρίες για την ανάπτυξη, τα είδη ταυτότητας, του περιεχομένου ταυτότητας, και του συγκειμένου της ταυτότητας των εφήβων. Καθώς επίσης το πώς η ταυτότητα των κρατουμένων εφήβων πιθανόν να επηρεαστεί από το σωφρονιστικό κατάστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ταυτότητα εφήβων σε σωφρονιστικά καταστήματα

2.1 Ορισμός της ταυτότητας

Η έννοια της ταυτότητας είναι πολυδιάστατη. Χρησιμοποιείται στην ανάλυση πολλών και ανόμοιων εννοιών, από τη δόμηση της προσωπικότητας του παιδιού έως τις ερμηνείες για τη σύγκρουση ανάμεσα σε λαούς. Με άλλα λόγια, εκφάνσεις της ταυτότητας παραπέμπουν στο άτομο, την ομάδα ή την κοινωνία (Wetherell, 2005). Δεν είναι βέβαια ανεξάρτητες και διαχωρισμένες οι διεργασίες που επιτελούνται στο επίπεδο του ατόμου από αυτές που επιτελούνται στο επίπεδο της ομάδας και της κοινωνίας. Οι υπαγωγές των ατόμων στις διάφορες κοινωνικές ομάδες επηρεάζονται από τις διομαδικές σχέσεις και τα προσωπικά χαρακτηριστικά (Augoustinos & Walker, 2005). Η εικόνα που έχουμε για τον εαυτό μας, οι συλλογικές ή οι πολιτικές μας ταυτότητες είναι αντικείμενο επεξεργασίας τόσο από το ίδιο το άτομο όσο και από τις ομάδες και τις ιδεολογίες τους. Ο Erikson (1968), υπογραμμίζει ότι η ταυτοτική διεργασία συντελείται, ταυτόχρονα, στην καρδιά του ατόμου και στην καρδιά της κουλτούρας της κοινότητας όπου ανήκει.

Ορίζουμε ως ταυτότητα, σύμφωνα με τον Erikson (1968), «την αίσθηση μιας συνέχειας στις συνθετικές μεθόδους του εγώ, του τρόπου της ατομικότητας κάποιου/ας, όπως και την αίσθηση ότι αυτός ο τρόπος αντιστοιχεί με τη σταθερότητα του νοήματος που το άτομο έχει για τους σημαντικούς του άλλους». Η έννοια της ταυτότητας περιλαμβάνει τις αναπαραστάσεις που το άτομο διατηρεί για τον εαυτό του και για τους ρόλους του. Επίσης, ο Erikson (1968) αναφέρεται στο σύνολο των αντιλήψεων, πεποιθήσεων και συναισθημάτων που αφορούν στον εαυτό μας. Η συνοχή μεταξύ εμπειρίας, ιδεών, αξιών και πεποιθήσεων διασφαλίζεται μέσω της ταυτότητας. Ο Erikson θεωρεί ότι η ταυτότητα βρίσκεται σε συνάρτηση με τη συνειδητοποίηση ότι κάποιος/α υπάρχει, ότι έχει προσωπική ιστορία, μια θέση στον κόσμο, μια συνέχεια και ένα μέλλον που του/της ανήκει. Επιπρόσθετα, η αίσθηση

της ταυτότητας βασίζεται σε μια διπλή, ταυτόχρονη διεργασία: στην αντίληψη της ομοιότητας και της συνέχειας της ύπαρξής μας στον χώρο και τον χρόνο και στην αντίληψη ότι οι άλλοι αναγνωρίζουν αυτήν την ομοιότητα και τη συνέχεια. Η ταυτότητα επιτρέπει να τοποθετηθεί κανείς απέναντι στους άλλους, να αναγνωρίσει όσους του/της μοιάζουν και να διαφοροποιηθεί από τους υπόλοιπους. Το ερώτημα δεν είναι απλώς «Ποιος/α είμαι;» αλλά «Ποιος είμαι σε σχέση με τους άλλους; Πώς με βλέπει ο άλλος και πώς βλέπω εγώ τους άλλους;».

Ο Marcia (1980) επεξεργάστηκε περαιτέρω τη θεωρία του Erikson και αναφέρει ότι «ταυτότητα» είναι μια εσωτερική, αυτοκατασκευασμένη οργάνωση των εννοήσεων, των ικανοτήτων, των αντιλήψεων και της ατομικής ιστορίας. Όσο πιο καλά ανεπτυγμένη είναι αυτή η δομή, τόσο περισσότερο τα άτομα είναι ενήμερα της μοναδικότητάς τους και της ομοιότητάς τους με τους άλλους, καθώς και των προτερημάτων και αδυναμιών τους κατά τη ζωή τους μέσα στον κόσμο. Όσο λιγότερο ανεπτυγμένη είναι αυτή η δομή, τόσο περισσότερη σύγχυση διακατέχει τα άτομα γύρω από τη διαφορετικότητά τους και τόσο περισσότερο πρέπει να στηρίζονται σε εξωτερικές πηγές για να αποτιμήσουν τον εαυτό τους. Παράλληλα, ο Marcia θεωρεί ότι ο όρος ταυτότητα προσδιορίζει τα επιμέρους στοιχεία ομάδων ή ατόμων, τα οποία προσδίδουν μία συγκεκριμένη υπόσταση και αποτελεί τον όρο μέσω του οποίου οι ομάδες ή τα άτομα αυτά, αυτοπροσδιορίζονται, μέσω συγκεκριμένων ομοιογενών στοιχείων, επιτυγχάνοντας συνάφεια των κοινών χαρακτηριστικών και τη διατήρηση των τελευταίων, από ενδεχόμενο κίνδυνο εξάλειψής τους. Παράγωγο στοιχείο της ταυτότητας είναι, ο αυτοπροσδιορισμός του ατόμου μέσω αυτής. Οι ταυτότητες δεν αποτελούν σταθερά και αμετάβλητα στοιχεία. Πρόκειται για νοητικές κατασκευές που διαμορφώνονται σταδιακά σύμφωνα με τις εκάστοτε κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές συνθήκες (Marcia, 1980).

Για τον/την έφηβο/η η αναζήτηση της ταυτότητας αποτελεί ένα από τα πιο βαρυσήμαντα ζητήματα στο οποίο οι άνθρωποι καλούνται να απαντήσουν κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Η εδραίωση ταυτότητας είναι η βασικότερη διανοητική και συναισθηματική διαδικασία στην εφηβεία (Χαντζή, 1999). Η ταυτότητα περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι έφηβοι τον εαυτό τους, αλλά και την εκτίμηση που τρέφουν για εκείνον (Augoustinos et al, 2005). Σύμφωνα με τον Feldman (2010) τα ζητήματα ταυτότητας αποκτούν σημασία στην εφηβεία γιατί οι νοητικές ικανότητες των εφήβων φθάνουν, σε πολλά σημεία, στο επίπεδο του ενήλικα. Η ανάγκη του/της εφήβου/ης να προσδιορίσει την

ταυτότητά του/της έρχεται σε σύγκρουση με την ανάγκη του γονέα να συνεχίσει την καθοδήγηση. Το κύριο χαρακτηριστικό των εφήβων είναι η έλλειψη συμβιβασμού. Είναι φανερό ότι αυτό που σηματοδοτεί την αναζήτηση ταυτότητας είναι η κίνηση προς την αυτονομία και την ανεξαρτησία, δηλαδή, την αίσθηση του/της εφήβου/ης ότι ασκεί τον έλεγχο στη ζωή του/της (Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000). Κατά την περίοδο αυτή συμβαίνουν δραματικές αλλαγές και αρχίζει μια έντονη δραστηριότητα αναζήτησης, αμφισβήτησης, απογαλακτισμού, προβληματισμού και άγχους (Κουράκης, 2004). Διαρρηγνύονται οι συνδετικοί κρίκοι του παρελθόντος και εγκαθίστανται νέοι προκαλώντας σύγχυση στον έφηβο (Lerner & Galambos, 1998). Ο/η έφηβος/η θα προσπαθήσει να αναπτύξει μια σαφή ιδέα για τον ρόλο που θα διαδραματίσει μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ανήκει. Οφείλει να διαμορφώσει μια φιλοσοφία ζωής σχετικά με το επάγγελμα που θα ακολουθήσει, τις θρησκευτικές ή πολιτικές ιδεολογίες που θα υιοθετήσει, την επιλογή συντρόφου, την υιοθέτηση στάσεων ζωής και να ενστερνιστεί, παράλληλα, και ένα πρόγραμμα δράσης για την υλοποίησή τους (Wetherell, 2005).

Μέσω της ταυτότητας ο/η έφηβος/η συνειδητοποιεί την ιδιαιτερότητα του/της. Η επίγνωση ότι αποτελεί ο/η καθένας/μία μια ατομικότητα ανεπανάληπτη, μια ξεχωριστή οντότητα. Ο/η έφηβος/η γνωρίζει τον εαυτό του/της μέσα από τον άλλο άνθρωπο, αποκτά συνείδηση του «εγώ» μέσα από το «εσύ» από την αντιπαράθεση του/της με άλλες ξεχωριστές προσωπικότητες (Zavalloni & Louis-Guerin, 1996). Η εικόνα που κατασκευάζει για τον εαυτό του/της, τα πιστεύω του/της συγκροτούν μια ψυχολογική δομή που του/της επιτρέπει να επιλέξει τις πράξεις του/της και τις κοινωνικές του/της συναλλαγές (Corsaro, 2000). Η κατασκευή της ταυτότητας και η εικόνα του εαυτού αποτελούν βασικές λειτουργίες της ζωής του/της εφήβου/ης και συνιστούν θεμελιώδη ψυχική διεργασία.

Μπορούμε να σταθούμε σε δύο διαστάσεις της εφηβικής ταυτότητας. Το πρώτο αφορά τη διαλεκτική προσέγγιση - απομάκρυνσης με την οποία παλεύει ο/η έφηβος/η για να γίνει αποδεκτός/ή για την ομοιότητα του/της, ενώ την ίδια στιγμή προσπαθεί να φανεί διαφορετικός/ή, μοναδικός/ή (Ρήγα, 2001 · Χρηστάκης, 1997). Η αντιπαράθεση ενός/μιας εφήβου/ης μέσα στην οικογένεια του/της εκφράζει αυτή την ανάγκη διαφοροποίησης απέναντι στην ηλικιακά πρότερη ταυτότητα. Αυτή η αντιπαράθεση μπορεί να βρει διέξοδο με την υπαγωγή του/της εφήβου/ης σε ομάδες νέων όπου, μέσα από ταυτοτικές υποκαταστάσεις, θα μοιραστεί με τους συνομήλικούς του/της κοινές ανάγκες, επιθυμίες και όνειρα. Η δεύτερη

διάσταση περιλαμβάνει την επιθυμία του/της εφήβου/ης για συνέχεια, δηλαδή στην ανάγκη του «ανήκειν» σε μια οικογενειακή γραμμή, σε ένα περιβάλλον, σε μια κουλτούρα (Corsaro, 2000). Αυτή η ανάγκη μπορεί να λειτουργεί στο πραγματικό ή ακόμα και το φαντασιακό επίπεδο και είναι εμφανής στις σύγχρονες εκφράσεις της ταυτότητας, όπως είναι η εθνική, η εθνοτική ή η πολιτισμική ταυτότητα.

2.2 Ανάπτυξη της ταυτότητας

Σύμφωνα με τον Erikson (1968), κατά τη διάρκεια της ζωής συντελούνται οκτώ αναπτυξιακές κρίσεις του Εγώ, οι οποίες ξεκινούν από τον πρώτο χρόνο της ζωής και εκτείνονται έως την ύστερη ώριμη ηλικία. Τα στάδια αυτά περιλαμβάνονται σε ένα αντιστικτικό πλαίσιο αρνητικού – θετικού και παρ' όλο που συμβαίνουν σε μια μόνο φάση της ζωής δεν ολοκληρώνονται κατά τη διάρκειά της αλλά επικαλύπτουν η μία την άλλη. Αντίστοιχα, αν κατά την εφηβεία, το άτομο, κατορθώσει να συγκεράσει σε ένα αρμονικό σύνολο τις αντιθετικές πτυχές του χαρακτήρα του/της θα διαμορφώσει ικανοποιητική ταυτότητα, ενώ σε αντίθετη περίπτωση θα βιώσει κρίση ταυτότητας. Επιπρόσθετα, όσο περισσότερο συμμετέχει ο/η έφηβος/η στην αναζήτηση της ταυτότητας του/της τόσο ισχυρότερη καθίσταται. Ταυτόχρονα, απαιτείται και μια «ουδέτερη περίοδος», ένα χρονικό μορατόριουμ κατά το οποίο θα πειραματιστεί με διαφορετικούς ρόλους χωρίς καμιά οριστική δέσμευση. Μέσω της διαδικασίας αυτής, ο/η έφηβος/η προσπαθεί να κατανοήσει ποιος/α είναι, εντοπίζοντας και παίρνοντας αποφάσεις για τις προσωπικές, επαγγελματικές, σεξουαλικές και πολιτικές του/της προτιμήσεις και δεσμεύσεις (Feldman, 2010 · Μάκρη-Μπότσαρη, 2008).

Αντίστοιχα, ο Marcia (1980) έδωσε έμφαση σε δύο στοιχεία τα οποία επηρεάζουν τη διαμόρφωση της ταυτότητας. Κατά πρώτον την κρίση, δηλαδή, τον βαθμό που το άτομο έχει διερευνήσει εναλλακτικούς τρόπους δράσης και κατά δεύτερον τη δέσμευση, δηλαδή, το πόσο το άτομο επενδύει ψυχολογικά σε μια πορεία δράσης ή σε μια ιδεολογία (Marcia, 1980). Η διερεύνηση υποδηλώνει την αναζήτηση μιας πληρέστερης αίσθησης του εαυτού και περιλαμβάνει τη διερεύνηση τόσο του εαυτού, όσο και του εξωτερικού περιβάλλοντος. Η

δέσμευση αναφέρεται στην επιλογή ενός συγκεκριμένου συνόλου πεποιθήσεων, αρχών, αξιών και στόχων στους οποίους το άτομο εμμένει. Η παρουσία ή η απουσία διερεύνησης ή / και δέσμευσης στους διάφορους τομείς της ζωής του ατόμου οδηγεί σε τέσσερις μορφές ταυτότητας που ο ίδιος ονόμασε καταστάσεις ταυτότητας (Μάκρη – Μπότσαρη, 2008). Οι καταστάσεις αυτές είναι: η επίτευξη, το μορατόριουμ, η δοτή και η σύγχυση.

Στο κατώτατο εξελικτικό επίπεδο τοποθετείται η σύγχυση ταυτότητας - diffusion (χαμηλή διερεύνηση – χαμηλή δέσμευση). Ακολουθούν η δοτή - foreclosed (χαμηλή διερεύνηση - υψηλή δέσμευση), το μορατόριουμ - moratorium (υψηλή διερεύνηση – χαμηλή δέσμευση) και τελικά η επίτευξη -achievement ταυτότητας (υψηλή διερεύνηση – υψηλή δέσμευση) (Feldman, 2010).

Τα άτομα που βρίσκονται σε κατάσταση σύγχυσης νιώθουν ανεπαρκή και αντιμετωπίζουν μια σειρά από συναισθηματικά προβλήματα, όπως είναι το άγχος και η μοναξιά. Επιδεικνύουν, επίσης, χαμηλές συχνότητες θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς και υψηλές συχνότητες αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Επιπλέον, οι έφηβοι με διάχυτη ταυτότητα φαίνεται να είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς στη σχολική αποτυχία (Marcia, 1980 · Piaget, 1983 · Feldman, 2010 · Μάκρη – Μπότσαρη, 2008).

Τα άτομα σε κατάσταση δοτής ταυτότητας επιδεικνύουν υψηλά επίπεδα δέσμευσης, χωρίς, όμως, πριν να έχουν επιδοθεί σε επαρκή διερεύνηση εναλλακτικών πεποιθήσεων, αρχών, αξιών και στόχων. Η δέσμευση αυτή προέρχεται από τις προσδοκίες των γονέων και των άλλων σημαντικών προσώπων στη ζωή του ατόμου. Τα άτομα με αυτή τη μορφή ταυτότητας υιοθετούν αδιάλλακτες διαδικασίες σκέψης και ενστερνίζονται ηθικές αξίες στο επίπεδο του νόμου και της τάξης (Marcia, 1980 · Piaget, 1983 · Feldman, 2010 · Μάκρη – Μπότσαρη, 2008).

Σε κατάσταση μορατόριουμ βρίσκονται τα άτομα, τα οποία δεν έχουν ακόμα πλήρως δεσμευθεί, αλλά επιδίδονται στην ενεργό διερεύνηση εναλλακτικών πεποιθήσεων, αρχών, αξιών και στόχων. Τα άτομα σε κατάσταση μορατόριουμ διακατέχονται από υψηλότερα επίπεδα άγχους εξαιτίας ίσως της επίγνωσης μιας ανεπίλυτης ακόμα κρίσης, επιδεικνύουν, όμως, πιο δημιουργική σκέψη από ό,τι τα άτομα που βρίσκονται στις τρεις προηγούμενες καταστάσεις (Marcia, 1980 · Piaget, 1983 · Feldman, 2010 · Μάκρη – Μπότσαρη, 2008)

Τέλος, σε ότι αφορά την κατάσταση επίτευξης διαμόρφωσης της ταυτότητας, τα άτομα έχουν καταλήξει και δεσμευθεί μετά από μια περίοδο επαρκούς διερεύνησης σε μια ιδεολογία, μια κοσμοθεωρία, σε ένα ενιαίο σύστημα αρχών, αξιών και στόχων. Τα άτομα αυτά είναι έτοιμα για περαιτέρω διερεύνηση, αν οι περιστάσεις το απαιτήσουν (Marcia, 1980 · Piaget, 1983 · Feldman, 2010 · Μάκρη – Μπότσαρη, 2008).

Στη διάρκεια της διαδικασίας της σταθεροποίησης της ταυτότητας, οι έφηβοι πειραματίζονται με μια ποικιλία ταυτοτήτων και ταυτίσεων. Δοκιμάζουν διαφορετικά στυλ, σχετίζονται και συναντούν διαφορετικά είδη ανθρώπων, διερευνούν το αποτέλεσμα δοκιμάζοντας διαφορετικά ενδιαφέροντα και αρχίζουν να θέτουν υπόψη τους ένα άξονα στόχων και καθηκόντων. Μόνο μετά από μια περίοδο διερεύνησης και πειραματισμού οι έφηβοι είναι σε θέση να αναπτύξουν μία μόνιμη αντίληψη του εαυτού τους και ένα πρόγραμμα συμπεριφοράς, αξιών και στόχων που θα τους χρησιμεύσει στην ώριμη ηλικία (Marcia, 1980). Στη διάρκεια της φάσης της διερεύνησης της ταυτότητας, ο τρόπος που σκέφτεται ένας/μία έφηβος/η για τον κόσμο, ο τρόπος που διαλέγει τα άτομα που θα συναναστραφεί, οι δραστηριότητες που επιλέγει και οι ασχολίες που αναλαμβάνει μπορεί να υφίστανται μια σειρά αξιοσημείωτων αλλαγών. Όλα αυτά εξυπηρετούν στο να μάθει περισσότερο έτσι ώστε να καταφέρει να κάνει νέες εσωτερικές προσαρμογές (Μάκρη – Μπότσαρη, 2008).

Οι έφηβοι συχνά επιδεικνύουν μια συμπεριφορά με χαρακτηριστικά ωριμότητας, αλλά, ταυτόχρονα, η συμπεριφορά τους μπορεί να χαρακτηρίζεται από μια απροσδόκητη παιδικότητα στη μετάβασή τους προς την ενήλικη ζωή (Corsaro, 2000). Πριν την ενηλικίωση, οι έφηβοι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους μέσα από τους διάφορους ρόλους που έχουν. Μπορεί να είναι φίλοι, μαθητές, αθλητές, μουσικοί, και, ταυτόχρονα, να ανήκουν σε κλίκες ή σε διάφορες ομάδες ατόμων (Feldman, 2010). Στην εφηβεία, η βελτίωση του γνωστικού δυναμικού επιτρέπει την ανάλυση αυτών των ρόλων, τον εντοπισμό αντιφάσεων και αντιθέσεων και την αναδιαμόρφωσή τους έτσι ώστε να σχηματιστεί η ταυτότητα του ατόμου με αποτέλεσμα, μερικές φορές, οι έφηβοι να εγκαταλείπουν παλιότερους ρόλους που μπορεί να είχαν ως παιδιά και άλλες φορές δημιουργούν νέες σχέσεις με τους γονείς, τα αδέρφια και τους συνομηλίκους τους (Zavalloni et al, 1996 · Wetherell, 2005). Ο Erikson (1968) περιέγραψε τη διαδικασία της διαμόρφωσης ταυτότητας ως το μεγαλύτερο εμπόδιο που πρέπει να ξεπεράσουν οι έφηβοι προκειμένου να κάνουν επιτυχώς τη μετάβαση στην ενήλικη

ζωή. Ιδανικά, οι έφηβοι μπαίνουν στην ενήλικη ζωή έχοντας μια σταθερή και συνεπή αίσθηση του ποιοι είναι και για το πως θα ενταχθούν στην κοινωνία.

Οι έφηβοι διαμορφώνουν τους ρόλους και τις αξίες τους μέσα από ομάδες αναφοράς. Οι κοινωνικές ομάδες αναφοράς μπορεί να περιλαμβάνουν άτομα με τα οποία ο/η έφηβος/η έχει συχνή επικοινωνία και στενή σχέση ή μπορεί να είναι πιο γενικές κοινωνικές ομάδες με τις οποίες μοιράζεται τις ίδιες αξίες και ιδέες – θρησκευτικές αντιλήψεις, κοινά ενδιαφέροντα, ομάδες στο διαδίκτυο κ.ά. (Zavalloni et al, 1996). Οι ομάδες αναφοράς είτε είναι σε στενό είτε είναι σε πιο γενικό πλαίσιο, επιβεβαιώνουν ή απορρίπτουν αξίες που έχει ο/η έφηβος/η και μερικές φορές επιβάλλουν άλλες. Οι ομάδες που συνήθιζε να ανήκει ο/η έφηβος/η ως παιδί και που, σχεδόν, αυτόματα εντάσσονταν σε αυτές, δεν τον/την γεμίζουν πλέον όπως παλιότερα και συχνά νιώθει να συγκρούεται με αυτές (Corsaro, 2000 · Augoustinos et al, 2005).

Άλλες φορές ο/η έφηβος/η διαμορφώνει τις ιδέες και τις αξίες του/της από ένα σημαντικό, για τον ίδιο/α, πρόσωπο και όχι από μια ομάδα. Αυτό το σημαντικό πρόσωπο μπορεί να είναι ένας στενός φίλος, ένας δάσκαλος, ο μεγαλύτερος αδερφός, ένας διάσημος ηθοποιός ή αθλητής ή οποιοσδήποτε έχει ιδέες και αξίες που θαυμάζει. (Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000). Παρόλο που η επιρροή ενός σημαντικού προσώπου μπορεί να συμβεί σε οποιοδήποτε στάδιο της ζωής, κατά τη διάρκεια της εφηβείας έχει τη μεγαλύτερη επιρροή (Feldman, 2010 · Lerner et al, 1998). Οι γονείς παίζουν σημαντικό ρόλο στο να βοηθήσουν το παιδί να αναπτύξει μια συγκροτημένη και υγιή προσωπικότητα. Η καλή επικοινωνία, η αποδοχή, ο σεβασμός και η άνευ όρων αγάπη, είναι βασικές προϋποθέσεις για να λειτουργήσουν ως στήριγμα στα παιδιά σε αυτή τη χρονοβόρα και περίπλοκη διαδικασία της διαμόρφωσης της ταυτότητάς τους (Ferro & Zamme, 2004).

Πολλά από τα πιστεύω και τα πρότυπα που έχουν οι έφηβοι έχουν υιοθετηθεί από τους γονείς τους. Κατά την περίοδο της εφηβείας αυτά τα πιστεύω και τα πρότυπα επανεξετάζονται και αναθεωρούνται. Χωρίς αυτήν τη διερεύνηση, είναι πολύ αμφίβολο αν τελικά το νεαρό άτομο θα καταφέρει να γίνει ικανό για τον ρόλο του ενήλικα, του εργαζόμενου, του αδελφού/ής ή του/της ικανοποιητικού/ής συζύγου (Ρήγας, 2001). Εδραιώνοντας την αυτονομία του/της, ο/η έφηβος/η προσπαθεί να χαράξει μια ανεξάρτητη πορεία αντί να συμμορφώνεται με τις επιθυμίες των γονιών του/της. Η διαμόρφωση της ταυτότητας έχει πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες να ευδοκιμήσει σε ένα οικογενειακό περιβάλλον που προσφέρει

υποστήριξη και ασφάλεια και, ταυτόχρονα, ενθαρρύνει τον/την έφηβο/η να διαμορφώσει δική του/της γνώμη (Ferro et al, 2004). Παράλληλα, το να εφοδιαστεί ο/η έφηβος/η με μια σταθερή οικογενειακή δομή που παρέχει υποστήριξη και καθοδήγηση και προσφέρει ανοικτή επικοινωνία ακόμη και όταν υπάρξει διαφωνία, θα του/της δώσει την ευελιξία και την αποδοχή να αναπτυχθεί καθώς σχηματίζει τη δική του/της γνώμη για το ποιος/α είναι και τι θέλει να κάνει στη ζωή του/της (Μάκρη – Μπότσαρη, 2008 · Χρηστάκης, 1997).

Επίσης, ο/η έφηβος/η πρέπει να προσαρμοστεί στις ταχύτατες μεταβολές που συμβαίνουν στο σώμα του/της και να εξοικειωθεί με την ώριμη πλέον σεξουαλική του/της ανάπτυξη. Η αίσθηση ότι είναι κυρίαρχος/η του σώματος του/της εναλλάσσεται συχνά με την αίσθηση ότι κατοικεί σε ένα ξένο σώμα. Ακόμη, ξεκαθαρίζει η αίσθηση του φύλου και τίθενται οι βάσεις για τις φιλικές ή σεξουαλικές ετεροφυλικές σχέσεις (Μάκρη – Μπότσαρη, 2008). Δημιουργείται και εδραιώνεται σταδιακά η αίσθηση του εαυτού και της προσωπικής ταυτότητας. Καθώς αναπτύσσεται η ικανότητα για αφαιρετικούς συλλογισμούς ο/η έφηβος/η διατυπώνει τις δικές του/της ιδέες, αξίες και στάσεις ζωής, την προσωπική του/της κοσμοθεωρία, χωρίς να έχει την αίσθηση ότι επηρεάζεται από τον τρόπο που αντιδρούν οι γονείς του/της και αμφισβητεί τα κοινωνικά συστήματα αξιών, τις επικρατούσες πολιτικές και κοινωνικές πεποιθήσεις, το εκπαιδευτικό σύστημα και ασπάζεται νέες, ανατρεπτικές συνήθως, απόψεις και θεωρίες (Χρηστάκης, 1997 · Wetherell, 2005). Με βάση αυτές τις ιδέες, ο/η έφηβος/η καλείται να πάρει σημαντικές αποφάσεις για το μέλλον του/της. Η προσωπική ταυτότητα του/της, όμως, θα πρέπει να αναγνωρίζεται και να γίνεται αποδεκτή και από άλλα άτομα που ο/η ίδιος/α θεωρεί σημαντικά (Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000).

Οι σχέσεις με τους συνομηλίκους τροποποιούνται και αναθεωρούνται. Ο/η έφηβος/η εγκαταλείπει πολλές από τις παιδικές του/της φιλίες και αναζητά νέους φίλους, οι οποίοι θα πρέπει να μοιράζονται τις ίδιες με αυτόν/ή αντιλήψεις, αξίες και στάσεις ζωής. Συνήθως οι φίλοι που διαλέγει έχουν υψηλές φιλοδοξίες για το μέλλον και εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, έτσι ώστε να ισχυροποιούν και τη δική του/της επιθυμία να ενηλικιωθεί (Augoustinos et al, 2005). Οι φιλίες που αναπτύσσονται ανάμεσα σε εφήβους του ίδιου φύλου είναι συνήθως πολύ στενές και επιτρέπουν, έτσι, στη συνέχεια τη δημιουργία μίας στενής ετερόφυλης σχέσης (Wetherell, 2005). Τέλος, σε ότι αφορά το σχολείο, ο/η έφηβος/η καλείται να ανταπεξέλθει με επιτυχία στις αυξημένες απαιτήσεις της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπου

το σχολικό πλαίσιο είναι πολύ διαφορετικό, αυστηρό, απρόσωπο και λιγότερο βοηθητικό για όσους έχουν προβλήματα προσαρμογής (Ρήγας, 2001).

Ωστόσο, αν ο/η έφηβος/η βιώσει κρίση ταυτότητας τότε μπορεί να καλλιεργηθούν έντονες ανταγωνιστικές τάσεις στην οικογένεια, στο σχολείο ή στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο με συνέπεια την απόρριψη του/της εφήβου. Όταν η απόρριψη συνοδεύεται από την ταυτόχρονη ανυπαρξία οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών μπορεί ο/η έφηβος/η να οδηγηθεί σε παραβατικότητα ως μια μορφή εκτόνωσης της ήδη υπάρχουσας ψυχολογικής και συναισθηματικής πίεσης (Κουράκης, 1999 · Πιτσελλά, 2002). Στη συνέχεια, η πιθανή εμπλοκή του τιμωρητικού μηχανισμού αυξάνει τις δυσχέρειες για την ουσιαστική μεταστροφή των δυσμενών αυτών συνθηκών (Φυτράκη, 1995). Η εμπλοκή του ατόμου στον ποινικό μηχανισμό ενισχύει την ταύτισή του με εγκληματικά στερεότυπα και ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικό ίδρυμα είναι ιδιαίτερα επιβλαβής, καθώς απομονώνει τον/την έφηβο από το οικογενειακό, σχολικό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Πανούσης, 1998 · Πιτσελλά, 2002).

Ως αποτέλεσμα είναι το γεγονός ότι δυσκολεύει τη μετάβασή του/της στην ωριμότητα και την ομαλή κοινωνική ένταξη και επηρεάζει τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του/της και της προσωπικής του/της ταυτότητας. Παράλληλα, η ταυτότητα δεν αποτελεί κάτι σαν το δακτυλικό αποτύπωμα, που οι εξωτερικές συνθήκες της κοινωνικής μας ύπαρξης και οι όποιες αλλαγές τους αφήνουν στον ψυχικό μας κόσμο, ως απάντηση στο ερώτημα «ποιος είμαι;», αλλά το δυναμικό αποτέλεσμα μιας διαρκούς αντιπαράθεσης ανάμεσα σε ένα «μέσα» και ένα «έξω», ανάμεσα στο ψυχικό και το κοινωνικό, ανάμεσα σε υποκείμενα και αντικείμενα (Giddens, 2002 · Νόβα – Καλτσούνη, 1998). Μιας αντιπαράθεσης που είναι, όμως, ιδιαίτερα σύνθετη, αφού τα ίδια τα στοιχεία της, άνθρωπος και κοινωνία, διχάζονται από αντιφάσεις και πρέπει να γίνουν κατανοητά μέσα από αυτές (Χρηστάκης, 1997).

2.3 Διαμόρφωση της ταυτότητας στο σωφρονιστικό κατάστημα

Έχει παρατηρηθεί ότι λόγω της δομής των σωφρονιστικών καταστημάτων ο/η έφηβος αποτυγχάνει να διαμορφώσει την ταυτότητα του/της γιατί αφενός δεν μπορεί να αναπτύξει μια

σαφή και ολοκληρωμένη αίσθηση του εαυτού και αφετέρου δεν μπορεί να ορίσει τη θέση του/της στο κοινωνικό πλαίσιο (Πιτσελλά, 2002). Επιπλέον, όσο δεν δίνονται στα άτομα αυτά πραγματικές ευκαιρίες για αλλαγή του ύφους της ζωής τους μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα τόσο η ποινική κρίση θα συνεχίζει να επηρεάζει αρνητικά τη διαμόρφωση της κοινωνικής τους ταυτότητας (στιγματισμός, περιθωριοποίηση) (Πετροπούλου κ.ά., 2000). Κάτι που θα είναι επιζήμιο τόσο για τους ίδιους όσο και για την κοινωνία.

Ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα αποτελεί στην ουσία μια κοινωνική διεργασία θέσης συνόρων. Η νοητή αυτή συνοριακή γραμμή χωρίζοντας τους «φυσιολογικούς» ανηλίκους από τους συνομηλίκους τους «παραβάτες», ουσιαστικά συντελεί στην παραγωγή «ξεχωριστών» και «αφύσικων» ανθρώπων, που αναγνωρίζοντας τα διαχωριστικά σύνορα που έχουν υψωθεί τριγύρω τους και την αρνητική κοινωνική ταυτότητα που έχουν αποκτήσει ως τρόφιμοι, αποδέχονται πια για τον εαυτό τους τις πιο χαμηλές προσδοκίες και τείνουν να ανταποκριθούν σε αυτές (Πιτσελλά, 1996). Επομένως, μέσα σε ένα καθεστώς εγκλεισμού και κοινωνικής απομόνωσης που χαρακτηρίζεται από τη, σχεδόν, παντελή ανυπαρξία ερεθισμάτων, τα παιδιά αυτά καλούνται να μάθουν να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις της «αληθινής» ζωής, να αναπτύξουν τις καλύτερες πλευρές της προσωπικότητάς τους, να μορφωθούν και να επανενταχθούν, το οποίο είναι εξαιρετικά δύσκολο να συμβεί (Γεωργούλα, 2001).

Αυτή η κοινή κουλτούρα που χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένη συμπεριφορά, τρόπο ομιλίας αλλά ίσως και στάση απέναντι στην ίδια τη ζωή, τους καθορίζει και τους ακολουθεί ακόμη και μετά την έξοδό τους από το σωφρονιστικό κατάστημα (Βορριά, 1998· Κουράκης, 1999). Το γεγονός, δε, του εγκλεισμού τους και όσων αυτός επιφέρει αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σπουδαιότητα, καθώς οι έφηβοι βρίσκονται κατά τη διάρκειά του, σε μια καθοριστική ηλικία για τη διαμόρφωση ταυτότητας και προσωπικότητας (Πανούση, 1998).

Η Πούτου (1995) παρατηρεί ότι οι έφηβοι παραβάτες διακρίνονται από τους συνομηλίκους τους σε πολλά στοιχεία, αναφέροντας σχετικά τη χαμηλή αυτοεκτίμηση, την απουσία προσωπικής και κοινωνικής προοπτικής, την ανεπιτυχή διαχείριση και έκφραση των αναγκών και των συναισθημάτων και την καταπιεσμένη επιθυμία αλλαγής των όρων της ζωής τους. Τα χαρακτηριστικά αυτά φαίνεται να σχετίζονται με φόβους απόρριψης και στιγματισμού που νιώθει ο/η έφηβος/η (Hraboweckyj, 1995). Ειδικότερα ο στιγματισμός έχει

καταστροφικές συνέπειες για τη μετέπειτα πορεία του ατόμου διότι του αφαιρούν κάθε δυνατότητα και διάθεση για να βελτιώσει την προσωπικότητα του/της και την κοινωνική του/της αποκατάσταση και ακόμη χειρότερα τα άτομα αυτά αρχίζουν να ενστερνίζονται τέτοια χαρακτηριστικά και να συμπεριφέρονται με τον κοινωνικό ρόλο που η ίδια η κοινωνία τους έδωσε (Φραντζεσκάκης, 1987). Παράλληλα, ο στιγματισμός σε συνδυασμό με την πολιτισμική αποσύνθεση που υφίσταται τα άτομα κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους, λειτουργούν αλλοτριωτικά και σε καμία περίπτωση κοινωνικοποιητικά (Ιωαννίδη & Κουτσελίνη, 2002). Επίσης, ο εγκλεισμός του/της εφήβου δημιουργεί φόβους για την υιοθέτηση, εκ μέρους τους, ενός αργόσχολου τρόπου ζωής ως αποτέλεσμα της διαπαιδαγώγησής τους μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα (Κουράκης, 2006).

Μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα το άτομο απομονώνεται από το κοινωνικό του περιβάλλον. Η απομόνωση του έγκειται σε οτιδήποτε έχει σχέση με τον έξω κόσμο και με το τρόπο που ζούσε μέχρι τη στιγμή που εισήλθε μέσα σε αυτό (Γεωργούλα, 2001). Ο Foucault (1989) αναφέρεται στην απομόνωση αυτή λέγοντας ότι είναι ίσως η ασφαλέστερη εγγύηση ότι μπορεί κανείς να ασκεί πάνω στα άτομα, στον πιο έντονο βαθμό, μια εξουσία που δεν είναι δυνατόν να αντισταθμίζεται από καμία άλλη επιρροή. Η απομόνωση είναι ο βασικός όρος της απόλυτης υποταγής. Η στέρηση της ελευθερίας και αίσθηση της αδυναμίας, λόγω του εγκλεισμού, οδηγεί στη συνειδητοποίηση της μειωμένης αξίας, του υποβιβασμού και του αποκλεισμού (Κουράκης, 1999 · Παναγιωτόπουλος, 1998). Αυτό μπορεί να οδηγήσει, στη συνέχεια, είτε στην απελπισία και την παραίτηση είτε σε κάποιες μορφές επιθετικότητας για να ανακτηθεί η χαμένη αξιοπρέπεια (Βορριά, 1998). Ιδιαίτερα στη δεύτερη περίπτωση, υπάρχει το στοιχείο ότι ο πιο δυνατός έχει πιο μεγάλη εκτίμηση και σεβασμό. Επίσης, υπάρχει μια άτυπη πίεση ώστε να μην παρεκκλίνει κανείς από αυτό που θεωρείται ως τυπική συμπεριφορά στα πλαίσια της κουλτούρας (Αλοσκόφης, 2010). Αυτό επηρεάζει καταλυτικά τον τρόπο που διαμορφώνεται η προσωπικότητα των εφήβων ενσωματώνοντας σε αυτή χαρακτηριστικά που κοινωνικού μικροκόσμου των σωφρονιστικών καταστημάτων και των τρόπων που οι ιδεολογίες τους δημιουργούνται, υιοθετούνται ή απορρίπτονται (Γκέφου – Μαδιανού, 2003). Το σωφρονιστικό κατάστημα αναγκάζει τον/την έφηβο, από τη στιγμή που εισέρχεται σε αυτό τον χώρο, να απεκδυθεί ουσιαστικά τον εαυτό του/της και να προσαρμοσθεί στην κουλτούρα αυτή. Μια κουλτούρα την οποία υιοθετεί το άτομο και η οποία το αναγκάζει να αποδεχτεί μια καινούργια ταυτότητα, την ταυτότητα του εγκληματία - του παραβάτη του νόμου (Βορριά, 1998 · Κουράκης, 1999). Έτσι, οδηγείται στην αίσθηση της

«αποπροσωποποίησης», ως ένα συναίσθημα κατά το οποίο το άτομο νιώθει ότι δεν είναι πλέον ο εαυτός του τόσο σωματικά όσο και συνειδησιακά (Γκέφου – Μαδιανού, 2003).

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η δραστική αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες έχει καταστήσει τη φυλάκιση, σήμερα, μια μάλλον συνηθισμένη εμπειρία ζωής για ολόκληρα κοινωνικά στρώματα, η καθημερινότητα της φυλακής παραμένει άγνωστη στους ιθύνοντες, το ευρύτερο κοινό, ακόμη και την επιστημονική κοινότητα (Αλοσκόφης, 2010). Η ευρύτατη διάδοση της κοινωνικής αντίληψης θεωρεί τις σχέσεις μεταξύ δράστη και θύματος «ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος» με αποτέλεσμα κάθε ερευνητικό ενδιαφέρον για τον πρώτο να εκλαμβάνεται ως προσβολή απέναντι στα θύματα και τις οικογένειές τους (Φραντζεσκάκης, 1987). Επιπλέον, οι κριτικοί εγκληματολόγοι έδειξαν απροθυμία να αφιερωθούν στην έρευνα της καθημερινής ζωής στα σωφρονιστικά καταστήματα και ασχολήθηκαν περισσότερο με τη συγκριτική ανάλυση των επίσημων στατιστικών στοιχείων για τη ραγδαία αύξηση του συγκεκριμένου πληθυσμού (Αλοσκόφης, 2010).

Επίσης, η έλλειψη ενδιαφέροντος από τους εγκληματολόγους έγκειται στο γεγονός ότι θεωρούν τα σωφρονιστικά καταστήματα, τρόπον τινά, ως το «νόθο παιδί» της κοινωνίας (Βιδάλη & Ζαγούρα, 2008). Συμπληρώνοντας, θεωρούν ότι υπό την πίεση της αυστηροποίησης των ποινών και της διάχυσης ενός γενικότερου κλίματος ανασφάλειας στην ελληνική κοινωνία, η φυλάκιση λειτουργεί ως μηχανισμός αδρανοποίησης του έγκλειστου πληθυσμού (Κουράκης, 2004). Ως άμεση συνέπεια και συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως κάθε τι που είναι σε θέση να δώσει πληροφορίες, στοιχεία, να μεταφέρει εικόνες, να αφηγηθεί εμπειρίες και βιώματα από τον κόσμο των σωφρονιστικών καταστημάτων αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία και αποτελεί και ευκαιρία ανταλλαγής γνώσης και ενδυνάμωσης όσων εργάζονται με τους κρατουμένους και μοιράζονται μαζί τους τις συνέπειες της δυσλειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος.

2.4 Είδη ταυτότητας

Στη ζωή ενός ατόμου μπορεί να δημιουργηθεί ένας μεγάλος αριθμός από ταυτότητες. Οι ταυτότητες αυτές δεν αποτελούν κάτι το μεμονωμένο αλλά βρίσκονται σε αλληλεπίδραση με αποτέλεσμα η μία να επηρεάζει την άλλη. Υπάρχουν είδη ταυτοτήτων που μπορεί να αναπτυχθούν σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με άλλα είδη. Σε αυτό μπορεί να διαδραματίσουν διάφοροι παράγοντες ρόλο, όπως η οικογένεια, το κοινωνικό πλαίσιο, οι συνθήκες διαβίωσης, το γεωγραφικό πλαίσιο. Παρόλα αυτά, τα είδη ταυτοτήτων που θα αναπτύξει ένα άτομο, αποτελούν επιμέρους στοιχεία της συνολικής του ταυτότητας. Τα είδη ταυτοτήτων που παρατηρούνται στους περισσότερους ανθρώπους είναι η προσωπική, η κοινωνική, η πολιτισμική, η εθνική και η θρησκευτική.

2.4.1 Προσωπική ταυτότητα

Ο όρος αυτός αναφέρεται στα προσωπικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα και στον μοναδικό συνδυασμό στοιχείων της προσωπικής ιστορίας ενός ατόμου, τα οποία το διαφοροποιούν από τα άλλα άτομα (Βακαλιός, 2004). Σύμφωνα με τον Βακαλιό (2004) η προσωπική ταυτότητα του ατόμου προκύπτει μέσα από μια διαλεκτική διαδικασία αυτοπροσδιορισμού και ετεροπροσδιορισμού, δηλαδή μέσα από μια προσπάθεια εξισορρόπησης του τρόπου με τον οποίο ένα άτομο βλέπει τον εαυτό του και του τρόπου με τον οποίο τον βλέπουν οι άλλοι. Το πλαίσιο διαμόρφωσης της προσωπικής ταυτότητας, επομένως, αποτελείται από τις σχέσεις με τους άλλους και το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αυτές πραγματοποιούνται (Γκέφου – Μαδιανού, 2003).

Σύμφωνα με τους Augoustinos και Walker (2005), η προσωπική μας ταυτότητα δύναται να οριστεί ως η αυτοεικόνα μας ή η έννοια που έχουμε για το ποιοι είμαστε, για τον εαυτό μας. Συνεχίζοντας, προσθέτουν ότι η στάση μας έναντι του εαυτού ως αντικειμένου ή το πως αξιολογούμε την έννοια του δικού μας εαυτού ισούται με την αυτοεκτίμηση. Η προσωπική ταυτότητα απαρτίζεται από τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του ατόμου και αποτελεί τη μοναδικότητά του, όπως αυτή παρουσιάζεται σε μια φωτογραφία ή σε δακτυλικά αποτυπώματα και αποτελούν ένα μέρος των πληροφοριών, χαρακτηριστικό της

μοναδικότητας της βιογραφίας του ατόμου (Γεωργογιάννης, 1996). Το άτομο από τη στιγμή που γεννιέται προσπαθεί να διαμορφώσει την προσωπική του ταυτότητα. Αποκτά την ταυτότητα του μέσω διαδικασιών που διέπουν την επικοινωνία. Η γλώσσα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία και, ταυτόχρονα, στην ανάπτυξη (Βακαλιός, 2004 · Gergen & Τσαγκαράκης, 1997).

Η προσωπική ταυτότητα, η οποία είναι προϊόν του εκάστοτε κοινωνικού περιβάλλοντος, χαρακτηρίζει την ιδιαιτερότητα του κάθε ατόμου και μπορεί να θεωρηθεί από δύο κύριες οπτικές γωνίες, από την υποκειμενική οπτική και από την αντικειμενική οπτική (Δαμανάκης, 2007). Η υποκειμενική οπτική αναφέρεται στην αυτοαντίληψη, στον αυτοπροσδιορισμό, στην υποκειμενικότητα του ατόμου, δηλαδή στο πως το ίδιο το άτομο αντιλαμβάνεται την ταυτότητά του, τον εαυτό του. Η αντικειμενική οπτική γωνία αναφέρεται στον ετεροπροσδιορισμό του ατόμου, δηλαδή στο πως το άτομο γίνεται αντιληπτό από το κοινωνικό του περιβάλλον, πως αντιλαμβάνονται την ταυτότητα του ατόμου αυτού οι άλλοι και τι είδους χαρακτηριστικά της προσδίδουν (Δαμανάκης, 2007). Από τον παραπάνω διττό προσδιορισμό της προσωπικής ταυτότητας γίνεται αντιληπτό ότι το άτομο μπορεί να παρουσιάσει διάφορες συμπεριφορές και να παρουσιάσει ή διαμορφώσει την προσωπική του ταυτότητα ποικιλοτρόπως.

Επομένως, αρχικά, μπορεί η αυτοαντίληψη του ατόμου να ταιριάζει με την εικόνα που αντιλαμβάνεται για αυτό ο κοινωνικός του περίγυρος και με αυτή την ταυτότητά του να γίνεται αποδεκτό (Ναυρίδης, 1997). Ο Ναυρίδης (1997) θεωρεί ότι μπορεί, επίσης, το άτομο να έχει σαφή αυτοαντίληψη αλλά οι άλλοι να αντιλαμβάνονται την ταυτότητα του διαφορετικά απ' ότι το άτομο και, επομένως, οι άλλοι είτε να το αποδέχονται είτε να το στιγματίζουν. Επίσης, προσθέτει μια τρίτη εκδοχή όπου το άτομο φαίνεται να έχει σαφή γνώση της προσωπικής ταυτότητας και είτε το κοινωνικό του περιβάλλον δεν τον αποδέχεται με αυτή του την ταυτότητα, είτε επειδή τα κοινωνικά πρότυπα και στερεότυπα είναι διαφορετικά, να αλλάζει το άτομο αυτό την ταυτότητά του ή να προβάλλει διαφοροποιημένη την ταυτότητά του προκειμένου να γίνει αποδεκτό από τους άλλους, να μη στιγματισθεί και να συμμετέχει στην κοινωνική ομάδα που επιθυμεί. Σε αυτή την τελευταία περίπτωση, όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος, το άτομο να χάσει την υποκειμενικότητά του, λόγω της διαφοροποιημένης, προς τους άλλους, ταυτότητάς του και της συνειδητής ή ασυνείδητης υιοθέτησης των κοινωνικά αποδεκτών προτύπων (Δαμανάκης, 2007). Από την άλλη πλευρά,

μπορεί το αποτέλεσμα να είναι θετικό, καθώς το άτομο προσπαθώντας να γίνει αποδεκτό ως προσωπικότητα από τον κοινωνικό του περίγυρο, να δημιουργήσει εκείνα τα σημεία αναφοράς και στήριξης που στο τέλος θα το βοηθήσουν να γίνει κύριος του εαυτού του και κατ' επέκταση ικανό προς δράση, με το δικό του βέβαια τρόπο (Βακαλιός, 2004 · Γκέφου – Μαδιανού, 2003).

2.4.2 Κοινωνική ταυτότητα

Η κοινωνική ταυτότητα ορίζεται ως μέρος εκείνο της ατομικής έννοιας του εαυτού, το οποίο προέρχεται από την επίγνωση του ατόμου ότι αποτελεί μέλος της κοινωνικής ομάδας ή ομάδων, μαζί με τη συναίσθηση ότι, η ιδιότητα αυτή του μέλους, έχει αξία και συναισθηματική σημασία (Jenkins, 2007). Η κοινωνική ταυτότητα χωροθετεί το άτομο σε σχέση προς μια κοινωνική κατηγορία, κοινωνική θέση ή θέση γοήτρου και συνήθως συνδέεται με και προέρχεται από τις ομάδες στις οποίες ανήκουμε (Augoustinos et al, 2005). Η κοινωνική ταυτότητα εστιάζει στη διαδικασία της ταύτισης με τις ομάδες και στις γνωστικές και συναισθηματικές συνέπειες αυτής της ταύτισης (Wetherell, 2005). Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι με την κοινωνική ταυτότητα διαφαίνεται η σχέση μεταξύ ενός ανθρώπου και της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει, εξελίσσεται και από την οποία επηρεάζεται. Ο άνθρωπος και η συμπεριφορά του επηρεάζονται και κατευθύνονται από τον κοινωνικό περίγυρο και η συγκλίνουσα ή η αποκλίνουσα συμπεριφορά του ανθρώπου υποδηλώνει την αντίδραση του στο κοινωνικό του περιβάλλον, με την αποδοχή ή απόρριψη του (Ναυρίδης, 1997). Η κοινωνική ταυτότητα αναφέρεται, επίσης, στο σύνολο των πολιτισμικών στοιχείων, όπως είναι και η θρησκεία, στα οποία στηρίζεται το αίσθημα του «ανήκειν» σε μια κοινωνική ομάδα, ένα κοινωνικό σύνολο, μια κοινότητα, ανεξάρτητα αν αυτή η κοινωνική ταυτότητα είναι πραγματική ή συμβολική, και απαρτίζεται από ένα σύστημα αξιών, που διασφαλίζει την ενότητα της κοινωνικής ομάδας, της κοινότητας (Δαμανάκης, 2007 · Ψάρου, 2005).

Ο Jenkins (2007) θεωρεί ότι υπάρχει μια μετάβαση από την προσωπική ταυτότητα στην κοινωνική ταυτότητα. Πιστεύει ότι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο προσδιορισμός του εαυτού μας με όρους προσωπικών χαρακτηριστικών μπορεί να υφίσταται και σε μια ομαδική

συνθήκη. Ωστόσο, επειδή στο πλαίσιο της ομάδας υφίστανται νέες ταυτοτικές δυνατότητες, μπορεί το άτομο να αντιληφθεί τον εαυτό του ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας και ως μια ατομική μονάδα που έχει τα χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας (Wetherell, 2005). Η Wetherell (2005) προσθέτει ότι ακόμα και αν τα άτομα δεν είχαν ποτέ πριν την ευκαιρία να υιοθετήσουν μια συγκεκριμένη ταυτότητα, όταν βρεθούν σε κατάλληλες συνθήκες, μπορεί να είναι σε θέση να την αποκτήσουν. Αυτή η διεργασία αυτοστερεοτυπικής απόδοσης παραπέμπει στην πιθανότητα να έχουν οι άνθρωποι διαφορετικές αντιδράσεις προς άλλα άτομα σε διαφορετικές μεταξύ τους στιγμές (Ναυρίδης, 1997).

Ο Jenkins (2007) κάνει διαχωρισμό της ταυτότητας στην προβολική και την πραγματική κοινωνική ταυτότητα. Με τον όρο προβολική κοινωνική ταυτότητα αναφέρεται στις προσδοκίες που έχει η κοινωνία από το άτομο, τις όποιες πρέπει το άτομο να επιδείξει προκειμένου να γίνει κοινωνικά αποδεκτό ενώ με τον όρο πραγματική κοινωνική ταυτότητα αναφέρεται στις ιδιότητες που αποδεικνύονται εύκολα από το άτομο και οι οποίες με τη σειρά τους θα καταστήσουν ή δε θα καταστήσουν το άτομο κοινωνικά αποδεκτό. Αν η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου είναι σύμφωνη ή δεν έχει ουσιαστικές διαφορές με τις καθορισμένες κοινωνικές προσδοκίες του κοινωνικού συστήματος, τότε το άτομο αυτό θα γίνει αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο (Augoustinos et al, 2005). Στην αντίθετη περίπτωση, όμως, που το άτομο έχει διαφορετική συμπεριφορά και η κοινωνική του ταυτότητα δεν διαμορφώνεται σύμφωνα με τα κοινωνικά αποδεκτά στοιχεία, επειδή για παράδειγμα μπορεί να παρουσιάζει σωματικές και ψυχικές ασθένειες, διαφορές καταγωγής, χρώματος, χαρακτήρα και πολιτισμικές διαφορές, τότε δεν ανήκει στην κατηγορία των «φυσιολογικών» ατόμων και έτσι περιθωριοποιείται και στιγματίζεται (Δαμανάκης, 2007).

Στην περίπτωση που το άτομο δεν θεωρείται «φυσιολογικό», προσπαθεί να αποκρύψει το στοιχείο που το διαφοροποιεί ή να το αλλάξει εν μέρει ή εξ ολοκλήρου, να αλλάξει την κοινωνική του ταυτότητα και να ενσωματωθεί στο κοινωνικό σύνολο (Ναυρίδης, 1997). Αυτός, βέβαια, ο στιγματισμός του ατόμου και η προσπάθεια αλλαγής του και ένταξής του στην κοινωνία μπορεί να έχει είτε θετικές, είτε αρνητικές επιπτώσεις στην προσωπικότητά του. Τέλος, το στιγματισμένο άτομο μπορεί να αδιαφορήσει, εν μέρει, για την προκατάληψη που δέχεται και να ζήσει και να συμπεριφέρεται άνετα και ελεύθερα παρά τη διαφορετικότητά του και να προσπαθήσει να γίνει απόλυτα ή έως ένα σημείο αποδεκτό προβάλλοντας τα

θετικά στοιχεία που διαθέτει και μετατρέποντας την αδυναμία του σε προτέρημα (Γεωργογιάννης, 1996 Ψάρου, 2005).

2.4.3 Εθνική Ταυτότητα

Με το γενικό όρο εθνική ταυτότητα προσδιορίζεται ένα σύνολο στοιχείων τα οποία προσδίδουν συγκεκριμένη εθνική υπόσταση σε ένα άτομο (Κασιμάτη, 2004). Αποτελεί τον όρο μέσω του οποίου ομάδες ή άτομα αυτοπροσδιορίζονται εθνικά, μέσω συγκεκριμένων ομοιογενών στοιχείων, επιτυγχάνοντας συνάφεια των κοινών χαρακτηριστικών και τη διατήρηση των τελευταίων, από ενδεχόμενο κίνδυνο εξάλειψής τους (Smith, 2002). Παράγωγο στοιχείο της εθνικής ταυτότητας είναι η χρήση της για τον αυτοπροσδιορισμό ή αναπροσδιορισμό του ατόμου ή κάποιας ομάδας ατόμων (Κασιμάτη, 2004). Οι εθνικές ταυτότητες δεν αποτελούν σταθερά και αμετάβλητα στοιχεία. Πρόκειται για νοητικές κατασκευές που διαμορφώνονται σταδιακά σύμφωνα με τις εκάστοτε κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές συνθήκες (Μαράτου-Αλιφάντη & Γαληνού, 1999).

Ο εθνικισμός είναι μία σύγχρονη σχετικά ιδεολογία που νομιμοποιεί την πολιτική πράξη με πολιτισμικά επιχειρήματα, τα οποία αντλεί από το παρελθόν (Λέκκας, 2001). Αυτό επιτεύχθηκε, κατά μεγάλο μέρος, μέσω της οριοθέτησης και τυποποίησης μιας ιδιαίτερης εθνικής παράδοσης, η οποία θα χρησιμοποιείτο ως αποκλειστικό, συμβολικό και παγιωμένο ιδεολογικό υπόβαθρο (Μαράτου-Αλιφάντη κ.ά., 1999). Η συμβολική και ιδεολογική αυτή χρήση του παρελθόντος, που εμφανίζεται έντονα στο πλαίσιο της εμφάνισης των νέων κρατών, έχει τη μορφή του μύθου μίας κοινής καταγωγής και σύνδεσης με μία αρχική ταυτότητα και αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό του εθνικού κράτους καθώς ενισχύει και διαμορφώνει μία κοινή συνείδηση (Δεμερτζής, 1996).

Η Ψάρου (2005) θεωρεί ότι η εθνική ταυτότητα είναι η ταυτότητα που αποκτάει κανείς μέσω της ταύτισης με την κοινωνική και πολιτισμική ομάδα στην οποία γεννιέται και μεγαλώνει, δηλαδή το έθνος. Συνεχίζοντας, αναφέρει ότι το κυριότερο χαρακτηριστικό της είναι ότι δεν είναι εθελοντική και ότι ουσιαστικά προκύπτει μέσα από την κοινωνικοποίηση και δεν επιλέγεται από τα άτομα αλλά προσδίδεται σε αυτά. Ακόμη και αν μεταναστεύσουν

προσωρινά ή μόνιμα για οποιονδήποτε λόγο σε άλλη χώρα συνεχίζουν να την έχουν και την υπερασπίζονται. Είναι η ταυτότητα του έθνους προέλευσης των γονιών ή του έθνους στο οποίο ζουν. Είναι ουσιαστικά κληρονομική (Smith, 2002). Είναι μια ταυτότητα πίστης στο έθνος που εκφράζεται με την ανάγκη υπεράσπισης των συμφερόντων του αλλά και διαφύλαξη της ταύτισης με αυτό (Βεΐκος, 1999). Τα άτομα προβάλλουν αντίσταση στην αλλαγή της εθνικής ταυτότητας ακόμη και αν ωφελούνταν από αυτό, όπως συμβαίνει με τους μετανάστες δεύτερης και άνω γενιάς που προτιμούν να διατηρούν την ταυτότητά τους ως πρώτη και μοναδική. Η εθνική ταυτότητα είναι το αποτέλεσμα της συνεχούς διαδικασίας ταύτισης με το έθνος καθώς και το συναίσθημα που εγείρεται από αυτή την ταύτιση (Λίποβατς & Δεμερτζής, 1994). Η ελαστικότητα του ορισμού δηλώνει την υποκειμενικότητα της διαδικασίας της ταύτισης όσο και το γεγονός ότι η ταύτιση με το έθνος προσδιορίζεται από τον τρόπο οριοθέτησης του έθνους (Βεΐκος, 1999).

Η εθνική ταυτότητα προσφέρει την αναγκαία ιδεολογική δύναμη συνοχής, η οποία δίνει στο έθνος διάρκεια και σταθερότητα μέσα στον χρόνο, παρά τις αλλαγές που συμβαίνουν (Smith, 2002). Ιστορικά ιδωμένο, υπήρξε συχνή η περίπτωση λαών που δεν είχαν μια εθνική, αλλά μια πολιτισμική, εθνοτική ταυτότητα πριν από την ίδρυση ενός κράτους (Λέκκας, 2001). Δίπλα στους γεωγραφικούς και οικονομικούς παράγοντες, τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά (γλώσσα, συγγένεια, θρησκεία, ήθη, συλλογική μνήμη, κ.λπ.) συγκροτούν πάντα τον συμβολικό πυρήνα της εθνικής ταυτότητας (Λίποβατς κ.ά., 1994).

2.4.4 Πολιτισμική ταυτότητα

Οι άνθρωποι γεννιούνται, αναπτύσσονται, ζουν σε πολιτισμικό περιβάλλον, δημιουργούν πολιτισμό και γνωρίζουν διάφορα είδη πολιτισμών. Επομένως, ως αποτέλεσμα των παραπάνω χαρακτηριστικών είναι η ανάπτυξη, εκ μέρους του ατόμου, πολιτισμικής ταυτότητας. Η πολιτισμική ταυτότητα αποτελεί μέρος και αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής ταυτότητας, καθώς η δημιουργία πολιτισμού προϋποθέτει τη δημιουργία κοινωνίας, και η πολιτισμική ταυτότητα διαμορφώνεται κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές, γλωσσικές και οικονομικές συνθήκες (Βερνίκος & Δασκαλοπούλου, 2002· Νόβα – Καλτσούνη, 1998). Η πολιτισμική ταυτότητα αποτελεί στάση και τρόπο ζωής,

σχετίζεται άμεσα με συγκεκριμένες συνθήκες κοινωνικοποίησης του ατόμου και δεν περιορίζεται μόνο σε κοινά διαχρονικά στοιχεία, όπως είναι η γλώσσα, η θρησκεία, η ιστορία, οι παραδόσεις (Μαράτου - Αλιφάντη κ.ά., 1999).

Επίσης, η πολιτισμική ταυτότητα έχει κυρίως βιωματικό χαρακτήρα και δημιουργείται, αναπτύσσεται και εξελίσσεται κατά κύριο λόγο μέσα από την ενεργή συμμετοχή του ατόμου με το άμεσο κοινωνικοπολιτισμικό του περιβάλλον (Δαμανάκης, 2007). Εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι η πολιτισμική ταυτότητα ενός ατόμου οικοδομείται σταδιακά και διαχρονικά, καθώς το άτομο καθόλη την εξέλιξη της ζωής του γνωρίζει το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο γεννήθηκε και μεγαλώνει, δηλαδή έρχεται σε επαφή με τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις, την πολιτισμική κληρονομιά της χώρας του, τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα του, τη γλώσσα, τη θρησκεία (Cuche, 2000).

Ο Giddens (2002) ορίζει την πολιτιστική ταυτότητα ως την ταυτότητα μιας ομάδας ή πολιτισμού με την έννοια της κουλτούρας ή ενός ατόμου στον βαθμό που κάποιος ή κάποια επηρεάζεται από μία ομάδα ή πολιτισμό στον οποίο ανήκει. Θεωρεί ότι τα κοινά χαρακτηριστικά και οι ιδέες μπορούν να είναι σαφείς δείκτες μιας κοινής πολιτιστικής ταυτότητας αλλά ουσιαστικά αυτά καθορίζονται από τη σχέση ή μάλλον την αντίθεση με άλλους πολιτισμούς. Αισθανόμαστε ότι ανήκουμε σε μια ομάδα και μια ομάδα καθορίζεται ως ομάδα, εστιάζοντας και δίνοντας έμφαση στις διαφορές με άλλες ομάδες και πολιτισμούς. Κατά συνέπεια η δυναμική της πολιτιστικής ταυτότητας υπονοεί μια συνεχή επαφή μεταξύ των πολιτισμών (Giddens, 2002).

Ο Hall θεωρεί ότι η πολιτισμική ταυτότητα είναι ζήτημα που αφορά τόσο το μέλλον όσο και το παρελθόν καθώς δεν είναι κάτι που ήδη υπάρχει, υπερβαίνοντας τον τόπο, το χρόνο, την ιστορία και την κουλτούρα (Wetherell, 2005). Συνεχίζοντας, προσθέτει ότι οι πολιτισμικές ταυτότητες προέρχονται από κάπου και έχουν ιστορίες και, επομένως, όπως καθετί ιστορικό, υπόκεινται σε συνεχή μετασχηματισμό απέχοντας πολύ από το να θεωρηθούν σταθεροποιημένες σε συγκεκριμένα στοιχεία του παρελθόντος. Παράλληλα, όμως, επειδή εδώ και αρκετό καιρό παρατηρείται το φαινόμενο της πολυπολιτισμικότητας των λαών, οι άνθρωποι γνωρίζουν συνεχώς καινούργιους πολιτισμούς, καινούργια πολιτισμικά στοιχεία, αρκετά από τα οποία και υιοθετούν (Βερνίκος κ.ά., 2002). Επομένως, η διαμόρφωση και η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας ενός ανθρώπου είναι πολύ σημαντικό γεγονός.

Παράλληλα, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι, γνωρίζοντας ο άνθρωπος καινούργιους πολιτισμούς τείνει να διατηρήσει την πολιτισμική του ταυτότητα και, παράλληλα, να αναγνωρίσει την ύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών και να αποδεχτεί τις διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες και, κυρίως, να αποδεχτεί και να σεβαστεί τους ανθρώπους με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, δηλαδή με διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα (Μαράτου - Αλιφάντη κ.ά., 1999 · Giddens, 2002). Υπάρχει, βέβαια και η αντίθετη περίπτωση όπου το άτομο υπερεκτιμά τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της δικής του χώρας, τη δική του πολιτισμική ταυτότητα, και υποβιβάζει, δεν αποδέχεται άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, καθώς, επίσης, δεν αποδέχεται ούτε τα άτομα που πρεσβεύουν αυτά τα χαρακτηριστικά, δηλαδή άτομα με διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα, γεγονός που οδηγεί στον φανατισμό (Cuche, 2000). Ωστόσο, είναι δυνατόν το άτομο είτε να αποδέχεται τα πολιτισμικά του στοιχεία και άρα την πολιτισμική του ταυτότητα, είτε να μην την αποδέχεται και να εκδηλώνει την αγάπη του για τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά μιας άλλης χώρας, τα οποία και προσπαθεί συνεχώς να υιοθετήσει, γεγονός φυσικά που έχει επίπτωση στη διαμόρφωση της πολιτισμικής του ταυτότητας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για το φαινόμενο της ξενομανίας, ξενολατρίας (Νόβα – Καλτσούνη, 1998).

Τέλος, μια άλλη περίπτωση που μάλλον παρατηρείται είναι αυτή όπου το άτομο, έχοντας διαμορφώσει μια συγκεκριμένη πολιτισμική ταυτότητα, επειδή δε γίνεται αποδεκτό από το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζει, χρειάζεται είτε να την αλλάξει, είτε μαζί με αυτήν να υιοθετήσει και τα πολιτισμικά στοιχεία του συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος, είτε να την αποκρύψει και να προβάλλει την κοινωνικώς αποδεκτή πολιτισμική ταυτότητα, ανεξάρτητα από το αν την ενστερνίζεται ή όχι, προκειμένου να ενσωματωθεί και να γίνει αποδεκτό από τον κοινωνικό του περίγυρο (Augoustinos et al, 2005 · Μαράτου - Αλιφάντη κ.ά., 1999). Μπορεί βέβαια να διατηρήσει την πολιτισμική του ταυτότητα και να προσπαθήσει να γίνει αποδεκτός έτσι ή τελικά να αποστασιοποιηθεί και να μείνει στο περιθώριο.

2.4.5 Θρησκευτική ταυτότητα

Η θρησκεία και η πίστη παίζουν σημαντικό ρόλο στον προσδιορισμό της ταυτότητας και της ετερότητας των ανθρώπων, καθορίζει το πώς ζουν, τις σχέσεις τους με την οικογένειά τους και τους άλλους, απέναντι στους οποίους, όμως, εμφανίζουν, σε σημαντικό βαθμό, στάσεις και αντιλήψεις ρατσισμού, ακόμη και όταν συναναστρέφονται μαζί τους καθημερινά (Βακαλιός, 2004). Αρχικά, ως θρησκευτική ταυτότητα μπορεί να θεωρηθεί η γνώση εκ μέρους ενός ατόμου των θρησκευτικών πεποιθήσεων που ακολουθεί και με βάση τις οποίες διαμορφώνει τη ζωή του και τις σχέσεις του (Γκότσης, 1996). Σύμφωνα με όσα περιγράφηκαν παραπάνω για τα διάφορα είδη ταυτοτήτων θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι η θρησκευτική ταυτότητα αποτελεί μέρος όλων των παραπάνω ειδών ταυτότητας και ίσως, μερικές φορές, ο τρόπος διαμόρφωσής της εξαρτάται από το πώς διαμορφώνονται οι άλλες ταυτότητες, δηλαδή η προσωπική, η κοινωνική, η πολιτισμική ταυτότητα. Οι παραπάνω ταυτότητες συνδέονται με το συναίσθημα, τα προσωπικά ενδιαφέροντα, τη μεροληψία, τις προκαταλήψεις καθώς το άτομο γεννιέται και διαμορφώνεται σε μια κοινωνία, σε μια θρησκεία, σε έναν πολιτισμό (Δαμανάκης, 2007).

Το γεγονός αυτό δε σηματοδοτεί ότι το άτομο αυτό θα παραμείνει για πάντα προσκολλημένο στην ταυτότητα της συγκεκριμένης κοινότητας, αλλά μπορεί να επιλέξει ανάμεσα αυτής και μιας άλλης, όπως στην περίπτωση μας, αυτή της χώρας – κοινωνίας υποδοχής (Νόβα – Καλτσούνη, 1998). Το άτομο προβαίνει σε αυτή την ενέργεια προκειμένου να γίνει αποδεκτό ως προσωπικότητα από τον κοινωνικό του περίγυρο, αλλά και για να αποκτήσει τα συγκεκριμένα σημεία στήριξης που θα το βοηθήσουν να γίνει κύριος του εαυτού του και να μπορεί να είναι ικανός να ενεργεί με σιγουριά και με το δικό του τρόπο (Γκότσης, 1996).

Συνδέοντας, λοιπόν, την προσωπική με τη θρησκευτική ταυτότητα θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι το άτομο μπορεί να έχει ή να μην έχει σαφή γνώση της θρησκευτικής του ταυτότητας, δηλαδή θρησκευτική αυτοαντίληψη και οι άλλοι να αντιλαμβάνονται ή να μην αντιλαμβάνονται αυτή καθαυτή τη θρησκευτική ταυτότητα του ατόμου, με αποτέλεσμα να επηρεάζονται οι σχέσεις του με το σύνολο (Γεωργογιάννης, 1996). Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι το άτομο μπορεί να έχει συνείδηση της θρησκευτικής του ταυτότητας αλλά ο περίγυρος του να αντιλαμβάνεται διαφορετικά τη θρησκευτική του ταυτότητα, είτε το άτομο το επιθυμεί, είτε επειδή το άτομο υιοθετεί

συνειδητά ή ασυνειδητά κάποια στοιχεία που επηρεάζουν τη θρησκευτική του ταυτότητα με σκοπό να καλυτερέψει ή να χειροτερέψει τις σχέσεις του με τους άλλους (Ναυρίδης, 1997). Κάτι ανάλογο παρατηρείται στο συσχετισμό της κοινωνικής ταυτότητας του ανθρώπου με τη θρησκευτική του ταυτότητα, η οποία αποτελεί μέρος της. Το άτομο και ο κοινωνικός του περίγυρος, επηρεάζονται αμοιβαία, και ειδικότερα, ο κοινωνικός περίγυρος διαμορφώνει το άτομο με τους κανόνες του, τους ρόλους και τις αξίες του (Γκότσης, 1996).

Επομένως, η συμπεριφορά του ανθρώπου επηρεάζεται και κατευθύνεται κυρίως από το κοινωνικό του περιβάλλον και η αποκλίνουσα ή συγκλίνουσα συμπεριφορά του δεν είναι τίποτε άλλο από αντίδραση ή αποδοχή του κοινωνικού περιβάλλοντος αντίστοιχα (Δαμανάκης, 2007). Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η θρησκευτική ταυτότητα, η οποία είναι μέρος της κοινωνικής μπορεί να επηρεάζεται από τον κοινωνικό περίγυρο του ατόμου και ή να αποδέχεται το άτομο με τη συγκεκριμένη θρησκευτική του ταυτότητα ή να το θεωρεί στίγμα και, επομένως, το άτομο να επιδέχεται τον κοινωνικό ρατσισμό της χώρας υποδοχής και να μην μπορεί να ενταχθεί εύκολα στις κοινωνικές ομάδες, με αποτέλεσμα το άτομο να αποκρύπτει, ίσως, τη θρησκευτική του ταυτότητα, ή να την αλλάζει και να υιοθετεί την κοινά αποδεκτή προκειμένου να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο (Βακαλιός, 2004· Ναυρίδης, 1997).

Αναφορικά με τη σχέση μεταξύ της πολιτισμικής ταυτότητας και της θρησκευτικής ταυτότητας, καθώς η θρησκεία αποτελεί στοιχείο πολιτισμού, γίνεται αντιληπτό ότι η θρησκευτική ταυτότητα είναι άμεσα συνδεδεμένη με την πολιτισμική ταυτότητα. Η πολιτισμική ταυτότητα αποτελεί στάση ζωής, έχει βιωματικό χαρακτήρα και εξελίσσεται μέσα από την ενεργό συμμετοχή του ατόμου στα κοινωνικοπολιτισμικά δρώμενα (Βερνίκος κ.ά., 2002). Αν γίνει ο ανάλογος συσχετισμός με τη θρησκεία, η οποία είναι στοιχείο πολιτισμού, το άτομο καθώς εξελίσσεται γνωρίζει περισσότερα στοιχεία για τη θρησκεία του, αλλά, επίσης, και για άλλες θρησκείες και μαζί με άλλα πολιτισμικά στοιχεία διαμορφώνει την πολιτισμική του ταυτότητα, αλλά κατ' επέκταση διαμορφώνει και τη θρησκευτική του ταυτότητα (Μαράτου - Αλιφάντη κ.ά., 1999). Επομένως, θα μπορούσε να σημειωθεί ότι ίσως ως ένα βαθμό η θρησκευτική ταυτότητα έχει βιωματικό χαρακτηριστικά και ίσως εξελίσσεται από την ενεργό συμμετοχή του ατόμου στο κοινωνικό πολιτισμικό το περιβάλλον (Γκότσης, 1996).

2.5 Περιεχόμενο ταυτότητας

Η εδραίωση της ταυτότητας και η εκτίμηση που τρέφει ο/η έφηβος/η για τον εαυτό του/της αποτελούν τη βασικότερη διανοητική και συναισθηματική διαδικασία στην εφηβεία. Αρχίζει ουσιαστικά από τα χρόνια του δημοτικού, συνεχίζεται και συμπληρώνεται μέχρι τα 18-20 χρόνια χωρίς, ωστόσο, να σταματά να αναδιαμορφώνεται μέχρι το τέλος της ζωής του ατόμου. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της εφηβείας επιτελείται η βασική διεργασία που θα παίξει ρόλο και στις επόμενες δεκαετίες της ζωής. Η διαμόρφωση της ταυτότητας και η αναγνώρισή της τόσο από τον/ην ίδιο/α αλλά και τους άλλους συνθέτουν ένα μαγικό παιχνίδι στην εφηβεία. Ο/η έφηβος/η προσπαθεί να ανακαλύψει τι του/της αρέσει, τι επιθυμεί, συναισθηματικά και επαγγελματικά, δηλαδή τι περιμένει από τη ζωή. Όλα αυτά έχουν ως φυσική συνέπεια πολλοί έφηβοι να δείχνουν αστάθεια και να πειραματίζονται σε διάφορους τομείς. Αυτό δεν αφορά μόνο ό,τι «δείχνουν» αλλά και ό,τι αισθάνονται. Η κυκλοθυμία και η αστάθειά τους είναι φυσική συνέπεια της αναζήτησής τους.

Ο/η έφηβος/η βρίσκεται σε μία ηλικία κατά την οποία οι πεποιθήσεις, οι στάσεις και οι αξίες που θα αποκτήσει και θα συνθέσουν την ταυτότητα του/της, θα καθορίσουν την υπόσταση και την πρόοδο της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει και μεγαλώνει. Ο Erikson (1968) θεωρεί ότι η έννοια του περιεχομένου της ταυτότητας περιλαμβάνει την υπάρχουσα κρατική και φιλοσοφική ιδεολογία η οποία εμπεριέχει και τον θρησκευτικό προσανατολισμό. Επιπρόσθετα, έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι οι έφηβοι πρέπει να υιοθετήσουν μία ιδεολογική δέσμευση γιατί αλλιώς θα υποφέρουν από μπέρδεμα μεταξύ των πεποιθήσεων, των στάσεων και των αξιών τους. Ο Marcia (1980) στην συνέχεια χώρισε την ιδεολογία αυτή σε τρεις ξεχωριστούς τομείς: θρησκευτική ταυτότητα, πολιτική ταυτότητα, ιδεολογική ταυτότητα.

Ο Rokeach (1968) θεωρεί ότι κάθε άτομο μπορεί να έχει μεγάλο αριθμό πεποιθήσεων, στάσεων και αξιών. Ως πεποίθηση ορίζει το συμπέρασμα ενός ατόμου μέσω της παρατήρησης μιας υποκείμενης προσδοκώμενης κατάστασης. Ενώ ως στάση ορίζει μία συγγενή οργάνωση των πεποιθήσεων γύρω από ένα αντικείμενο ή μία κατάσταση προδιαθέτοντας κάποιο άτομο να αντιδράσει με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Ως αξία ορίζει ένα είδος πεποιθήσεων που αντιπροσωπεύουν ένα θετικό ή αρνητικό τρόπο μιας συμπεριφοράς και αποτελεί κριτήριο που θα κατευθύνει τη συμπεριφορά. Ο Rokeach (1968) τόνισε ότι τα τρία αυτά στοιχεία μπορούν να επηρεάσουν τη σταθερότητα της ταυτότητας και να προκαλέσουν ουσιαστικές αλλαγές. Αυτό είναι εμφανές και στην περίπτωση των παραβατικών εφήβων όπου οι πεποιθήσεις, οι

στάσεις και οι αξίες τους τους κατευθύνουν με ποιο τρόπο θα συμπεριφερθούν και θα αλληλεπιδράσουν με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Όμως, όπως σε όλους έτσι και στους παραβατικούς έφηβους, ο ρόλος του συγκεκριμένου είναι πολύ σημαντικός στη διαμόρφωση τους.

2.6 Συγκείμενο ταυτότητας

Το συγκείμενο της ταυτότητας είναι ένα σύνολο παραγόντων που περιβάλλουν την ταυτότητα και επιτρέπουν σε έναν εξωτερικό παρατηρητή να αντιληφθεί καλύτερα την έννοια και την αξία των χαρακτηριστικών που συνθέτουν την ταυτότητα. Για έναν/μία έφηβο/η οι γονείς, οι συνομήλικοι και το σχολείο ίσως αποτελούν τους πιο σημαντικούς από αυτούς τους παράγοντες που μεταφέρουν είτε άμεσα, είτε έμμεσα τις αξίες τους στους έφηβους και συνδράμουν στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Οι έφηβοι περνώντας από διάφορες φάσεις δοκιμών και πειραματισμών καταλήγουν σε κάποιες αξίες και πεποιθήσεις που τους παρέχουν ασφάλεια και αποδοχή από τους άλλους. Ο Erikson (1968) θεωρεί ότι το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μεγαλώνει ο/η έφηβος/η επηρεάζει καταλυτικά τη διαμόρφωση της ταυτότητας προσθέτοντας ότι η ταυτότητα του/της εφήβου/η δεν είναι ολοκληρωμένη εάν η κοινωνία δεν τον/την αναγνωρίσει ως αυτόν/ή που πραγματικά έχει γίνει. Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι για τους έφηβους που είναι έγκλειστοι σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα, οι παράγοντες που περιλαμβάνονται στο συγκείμενο των σωφρονιστικών αυτών καταστημάτων πρέπει να ασκούν κάποιας μορφής επίδραση στην ταυτότητά τους.

Ο Bronfenbrenner θεωρεί ότι υπάρχουν τέσσερα διαφορετικά περιβαλλοντικά επίπεδα στην καθημερινότητα ενός ατόμου, τα οποία ασκούν ταυτόχρονες επιδράσεις στη συμπεριφορά του ως αποτέλεσμα μιας συνεχούς αλληλεπίδρασης μεταξύ του ανθρώπινου οργανισμού και του ολοένα μεταβαλλόμενου κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος (Feldman, 2010). Τα επίπεδα αυτά τα ονόμασε μικροσύστημα, μεσοσύστημα, εξωσύστημα και μακροσύστημα. Αυτά τα επίπεδα δεν λειτουργούν ξεχωριστά το ένα από το άλλο αλλά αλληλοεπηρεάζονται γιατί, σύμφωνα με τον Bronfenbrenner, η προσέγγιση αυτή δίνει έμφαση

στη διασύνδεση των ποικίλων επιρροών στην ανάπτυξη (Feldman, 2010). Επομένως, δεν θα μπορούσαμε να έχουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα για το άτομο εάν δεν λάβουμε υπόψη το πώς αυτά τα συστήματα επηρεάζουν τον/την έφηβο/η.

2.6.1 Μικροσύστημα

Ως μικροσύστημα όρισε τις πρόσωπο με πρόσωπο σχέσεις στο άμεσο και καθημερινό περιβάλλον στο οποίο ζουν τα παιδιά. Αυτές είναι οι σχέσεις με τον κάθε γονέα, το κάθε άλλο μέλος της οικογένειας, τον κάθε φίλο, ομήλικο και τον κάθε δάσκαλο. Ωστόσο, η διαμόρφωση του είναι το αποτέλεσμα της αντενέργειας του ατόμου καθώς μέσα σε αυτό το άτομο δεν αποτελεί απλό παθητικό δέκτη των όσων διαδραματίζονται (Feldman, 2010). Στην συνέχεια θα αναλύσουμε τα συστήματα της οικογένειας και του κύκλου των ομηλίκων, τα οποία αποτελούν δύο ισχυρά περιβαλλοντικά συστήματα στα οποία αναπτύσσονται οι διαπροσωπικές σχέσεις.

2.6.1.1 Οικογένεια

Η οικογένεια αποτελεί το μέσο κοινωνικοποίησης και σταθεροποίησης της προσωπικότητας των εφήβων καθώς και διαμόρφωσης της συμπεριφοράς τους σύμφωνα με τα κοινωνικά αποδεκτά πρότυπα συμπεριφοράς (Κατσιγαράκη, 2004). Μέσα στην οικογένεια τα νεότερα μέλη μαθαίνουν να συναναστρέφονται με άλλους ανθρώπους και διδάσκονται την ηθική συμπεριφορά (Φαρσεδάκης, 2005). Χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν το status της οικογένειας, όπως το μέγεθος, η σύνθεσή της και η κοινωνικοοικονομική της θέση, φαίνεται να επηρεάζουν καταλυτικά τη μελλοντική συμπεριφορά των εφήβων της οικογένειας (Γεωργούλας, 2000· Κατσιγαράκη, 2004). Ωστόσο, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην αλληλεπίδραση αυτών των στοιχείων με τα λειτουργικά οικογενειακά χαρακτηριστικά, όπως οι οικογενειακές σχέσεις και οι γονεϊκές πρακτικές

ανατροφής στην κατανόηση και στην ερμηνεία της εφηβικής παραβατικότητας (Γεωργούλας, 2000 · Κουράκης, 2004). Ιδιαίτερα έχει παρατηρηθεί ότι όσο πιο νεαρής ηλικίας είναι το παραβατικό άτομο τόσο μεγαλύτερη ευθύνη πρέπει να αναζητηθεί μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο (Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000).

Επιπρόσθετα, η επαγγελματική δραστηριοποίηση της γυναίκας επέφερε νέα οικογενειακά σχήματα αφενός με ανακατατάξεις των ρόλων και των συναφών συγκρούσεων από την ανατροπή των ρόλων και αφετέρου ως προς τις σχέσεις γονέων και παιδιών (Μπακάλη, 2007 · Κουράκης, 2007). Έτσι οι γονείς, και κυρίως η μητέρα, δεν έχουν αρκετό χρόνο και ψυχική διάθεση για να ασχοληθούν με τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους. Ταυτόχρονα, σημειώνεται μια στροφή στην «πυρηνική» οικογένεια στην οποία κυριαρχούν η απουσία κοινών στόχων, η ανάπτυξη αισθημάτων καταπίεσης και η εμπλοκή της επικοινωνίας (Μαγγανάς, 2004 · Παπαδιώτου – Αθανασίου, 2000). Επομένως, παρουσιάζεται δυσλειτουργία των οικογενειακών ρόλων και σχέσεων, η οποία παίρνει τη μορφή καταπιεστικής συμπεριφοράς, υπερβολικών απαιτήσεων ή της απόρριψης κάποιου μέλους από τα υπόλοιπα (Κυριακίδης, 2000). Τα παιδιά αισθάνονται όταν δεν έχουν την αγάπη και τη στοργή των γονέων τους με αποτέλεσμα να αυξηθεί η ανασφάλεια που νιώθουν πράγμα που δυσχεραίνει την ταύτιση μαζί τους. Αυτό επιφέρει ως αντίδραση τη στάση αντίθεσής τους και επιθετικές συμπεριφορές (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2000).

Βασικότερο στοιχείο του οικογενειακού πλαισίου είναι ο βαθμός συνοχής μεταξύ των μελών και κυρίως μεταξύ των γονέων. Οικογένειες με εμφανή χαλαρότητα δεσμών, έλλειψη κοινών ενδιαφερόντων, διαπροσωπικών σχέσεων, όπως επίσης, οικογένειες όπου οι γονείς ζουν χωριστά λόγω διαζυγίου ή διάστασης αυξάνουν τις πιθανότητες συμμετοχής των εφήβων σε παραβατικές δραστηριότητες (Φαρσεδάκης, 2005 · Κατσιγαράκη, 2004). Ειδικότερα, έχει παρατηρηθεί έντονη συσχέτιση διαζυγίου γονιών και παραβατικότητας των παιδιών γιατί αυτά, πέραν των ψυχολογικών προβλημάτων που αποκομίζουν, είναι πιθανό να εκτεθούν σε κακές οικονομικές συνθήκες, κακές διαπροσωπικές σχέσεις και κακή ποιότητα ζωής (Γεωργούλας, 2000).

Επιπρόσθετα, υπάρχουν οικογένειες στις οποίες και οι δύο γονείς είναι αυταρχικοί και προσπαθούν να επιβάλλουν την πειθαρχία χρησιμοποιώντας αυστηρούς κανόνες. Τέτοιες πρακτικές μπορεί να οδηγήσουν τους εφήβους σε ανταποδοτικές επιθετικές συμπεριφορές,

δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο μεταξύ τιμωρητικών πρακτικών και επιθετικών συμπεριφορών (Κουράκης, 2004). Ωστόσο, τυχαίνει σε πολλές περιπτώσεις να συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο. Οι γονείς να αφήνουν στα παιδιά απόλυτη ελευθερία κινήσεων χωρίς να επιβάλλουν κάποιας μορφής πειθαρχία και χωρίς επίβλεψη (Φαρσεδάκης, 2005). Αυτό μπορεί να αποτελέσει τη βάση για φάσεις καταναγκαστικής οικογενειακής αλληλεπίδρασης και βέβαια δείγμα της έλλειψης στοργής και αγάπης μεταξύ των μελών της οικογένειας (Κυριακίδης, 2000). Ωστόσο, έφηβοι που αναπτύσσουν παραβατικές δραστηριότητες, πολλές φορές, μπορεί να προέρχονται από οικογένειες με δύο γονείς όπου ο πατέρας εμφανίζεται να μην εμπλέκεται στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, είναι συναισθηματικά απών, αδιάφορος, απορριπτικός και βίαιος απέναντι τους (Κατσιγαράκη, 2004 · Κουράκης, 2007). Αντίθετα η μητέρα μπορεί να εμφανίζεται είτε υπερπροστατευτική με έντονη συναισθηματική εμπλοκή σε σημείο που περιορίζει την ελεύθερη βούληση των παιδιών είτε, κατά παρόμοιο τρόπο, αδιάφορη και απορριπτική (Τσιάντης, 2002).

Επιπλέον, ένας σοβαρός λόγος που μπορεί να οδηγήσει τα νεότερα μέλη μιας οικογένειας σε παραβατικές συμπεριφορές οφείλεται στη εγκληματική δραστηριότητα των ίδιων των γονιών τους (Μπακάλη, 2007 · Πανούσης, 2009). Η εγκληματικότητα είτε του ενός είτε και των δύο γονιών και ο συνακόλουθος εγκλεισμός στη φυλακή επιφέρουν διάλυση της οικογένειας, εξοικείωση των μελών της οικογένειας με την ιδέα της διάπραξης εγκλημάτων, καταστάσεις εκνευρισμού και επιθετικότητας λόγω των οικονομικών ζητημάτων που προκύπτουν και απουσία γονεϊκής επίβλεψης (Φαρσεδάκης, 2005). Παράλληλα, οι έφηβοι, μέσω της μίμησης της συμπεριφοράς των γονιών, δύναται να μπλεχθούν σε παραβατικές συμπεριφορές παρατηρώντας και μαθαίνοντας τις τεχνικές διάπραξης εγκλημάτων που χρησιμοποιούν εκείνοι (Μαγγανάς, 2004 · Πανούσης, 2009). Η μίμηση γίνεται πιο έντονη όσο περισσότερο στενά συνδέεται το παιδί με το γονέα που μιμείται (Γεωργούλας, 2000).

Επιπλέον, το φαινόμενο της ύπαρξης γονέων που είναι αλκοολικοί ή εμφανίζουν συμπτώματα συναισθηματικών διαταραχών σημαίνει ότι υποθάλπεται στην οικογένεια ένα μειονεκτικό επίπεδο επικοινωνίας το οποίο οδηγεί σε περαιτέρω διάβρωση της οικογενειακής αρμονίας (Μαγγανάς, 2004 · Μπακάλη, 2007). Ωστόσο, μπορεί να παρατηρηθεί το φαινόμενο της ανάγκης ύπαρξης ενός εξιλαστήριου θύματος μέσω του οποίου θα εκτονωθεί η όλη διαταραγμένη οικογενειακή κατάσταση και θα οδηγήσει στη συσπείρωση της οικογένειας με

αποτέλεσμα τον ρόλο αυτό να τον επωμίζεται κάποιος από τα νεότερα μέλη (Κατσιγαράκη, 2004· Φαρσεδάκης, 2005).

Στις οικογένειες αυτές υπάρχουν συγκρούσεις, ένταση και βία τόσο μεταξύ των γονέων όσο και μεταξύ γονέων και παιδιών. Το συναισθηματικό κλίμα περιγράφεται ως παγερό, αδιάφορο, συνεπάγεται την έλλειψη αγάπης, ενδιαφέροντος και οδηγεί σε απόρριψη και κοινωνική απομόνωση (Κατσιγαράκη, 2004). Αρχικά, παρατηρείται να μειώνεται η εμπιστοσύνη του/της εφήβου/ης στον εαυτό του/της δημιουργείται πνευματική και ψυχική αστάθεια και αρχίζουν να εμφανίζονται διάφορες μορφές κοινωνικής δυσπροσαρμοστικότητας (Τσιάντης, 2002). Οι έφηβοι αναπτύσσουν αισθήματα θυμού τα οποία δεν εκδηλώνονται εντός του οικογενειακού πλαισίου από φόβο μην υπάρξει μεγαλύτερη απόρριψή τους από τα άλλα μέλη (Κυριακίδης, 2000). Έτσι εκτονώνουν τον θυμό τους, έμμεσα, μέσα από παραβατικές συμπεριφορές θέλοντας, ταυτόχρονα, να εκφράσουν μια μορφή διαμαρτυρίας για τις συνθήκες που επικρατούν μέσα στην οικογένεια και να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των γονιών τους για αυτούς (Κουράκης, 2007).

Επιπλέον, τα παιδιά αυτά δείχνουν περιφρόνηση προς κάθε ηθικό και κοινωνικό κανόνα καθώς και αντιδραστικότητα, απειθαρχία προς κάθε μορφή εξουσίας (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2000). Νιώθουν συναισθήματα προσωπικής ανεπάρκειας και κατωτερότητας που μπορεί να τους κάνουν να ενταχθούν σε συμμορίες με παραβατικές δραστηριότητες για να αποκτήσουν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση, αναγνωρισιμότητα και ιδιαίτερα για τους άρρενες εφήβους να αποδείξουν τον ανδρισμό τους (Μαγγανάς, 2004). Παράλληλα, γίνεται έντονη η τάση φυγής από το οικογενειακό πλαίσιο (Μπακάλη, 2007). Όμως, σε αρκετές περιπτώσεις, η παραβατική συμπεριφορά αποβλέπει σε χρηματικό όφελος πράγμα που υποδηλώνει τις στέρσεις που έχουν βιώσει μέσα στην οικογένεια (Κυριακίδης, 2000).

2.6.1.2 Συνομηλικοί/Συγκρατούμενοι

Η εφηβεία συνοδεύεται από την ανάγκη του/της εφήβου/ης να προσκολληθεί σε μια παρέα συνομηλίκων με κοινά χαρακτηριστικά, ιδέες, αντιλήψεις και γενικότερα στάση ζωής. Αυτή είναι μια διαδρομή που πρέπει να ακολουθήσει ο/η έφηβος/η για να ωριμάσει και να

φύγει σταδιακά από το οικογενειακό πλαίσιο (Παπαδιώτη –Αθανασίου, 2000). Η ομάδα των συνομήλικων θα αποτελέσει το ασφαλές ψυχολογικό καταφύγιο που θα τον βοηθήσει να κοινωνικοποιηθεί. Όμως, πιθανά προβλήματα στην οικογένεια και σχολική αποτυχία του/της μπορεί να τον/την οδηγήσει σε προσκόλληση με ομάδα συνομήλικων με παραβατικά πρότυπα. Αυτό συμβαίνει γιατί, μέσα στο πλαίσιο αυτής της υποκουλτούρας που δημιουργείται, νιώθει ότι μπορεί να αντιδράσει στα προβλήματα που του/της δημιουργεί η επίσημη κουλτούρα της κοινωνίας που ζει (Κουράκης, 1999). Η αντίδραση αυτή μπορεί να εξελιχθεί από την περιορισμένη διαφοροποίηση έως την πλήρη αντίθεση (Φαρσεδάκης, 2005).

Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν αυτή την προσκόλληση αποδεικνύουν, καταρχήν, ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα μάθησης λόγω της συναναστροφής με άλλα πρόσωπα σε μια διαδικασία επικοινωνίας και, συνεπώς, δεν κληρονομείται ούτε είναι δυνατό να επινοηθεί από το άτομο (Γεωργούλας, 2000). Αυτού του είδους η επικοινωνία είναι, κατά βάση, προφορική αλλά μπορεί να περιλαμβάνει κάποιο κοινό κώδικα ντυσίματος, ομιλίας, χειρονομιών και, επιπλέον, να διαφέρει από κατά περίπτωση σε συχνότητα, διάρκεια και ένταση (Πανούσης, 2009). Η εκμάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς περιλαμβάνει την εκμάθηση των «τεχνικών» για τη διάπραξη της παραβατικής συμπεριφοράς και την εκμάθηση των κατευθυντήριων κινήτρων και των λογικών εξηγήσεων που οδηγούν σε μια εγκληματική δραστηριότητα (Αλεξιάδης, 2011). Ιδιαίτερα ο Αλεξιάδης (2011) τονίζει την εκμάθηση των «τεχνικών εξουδετέρωσης» της ηθικής ευθύνης για συγκεκριμένες πράξεις σύμφωνα με τις οποίες, οι έφηβοι μαθαίνουν να μην έχουν ενοχές και τύψεις για αυτά που κάνουν με συνέπεια οι εγκληματικές τους πράξεις να εμφανίζονται ως ηθικά ουδέτερες.

Ο/η έφηβος/η βαθμιαία γίνεται αναπόσπαστο μέλος αυτής της ομάδας των συνομηλίκων και εξαρτάται από αυτήν, σε τέτοιο βαθμό που δεν δύναται να συμπεριφερθεί διαφορετικά όταν οι ενέργειες της ομάδας αποκτούν παραβατικό χαρακτήρα οποιασδήποτε μορφής και σοβαρότητας (Φαρσεδάκης, 2005 · Στάμος, 2006). Αυτές οι ομάδες εκδηλώνονται απρόσωπα, ως συμπαγής μάζα μέσα στην οποία αλλοτριώνεται εντελώς η προσωπικότητα (Γεωργούλας, 2000). Τα άτομα γίνονται εγκληματίες επειδή οι αντιλήψεις για μη εφαρμογή του νόμου επικρατούν των αντιθέτων για σεβασμό του νόμου (Αλεξιάδης, 2011). Όπως αναφέρει ο Αλεξιάδης (2011) αυτό αποτελεί το θεμέλιο της θεωρίας της συναναστροφής με διάφορες προσωπικές ομάδες, που στηρίζεται ακριβώς στην επίδραση που έχουν πάνω στο

άτομο οι συγκρουόμενες δυνάμεις που προκύπτουν από τις εγκληματικές και τις αντεγκληματικές συναναστροφές.

Κατά παρόμοιο τρόπο, μέσα σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα, η συγκέντρωση σ' ένα απομονωμένο χώρο νεαρών ατόμων που προσομοιάζουν μεταξύ τους από την άποψη κάποιων κοινωνικών χαρακτηριστικών, έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή μιας ομοιογενούς ομάδας, της οποίας η ομοιογένεια ενισχύεται από τη συνεχή επαφή μεταξύ των εγκλείστων και την έλλειψη ουσιαστικής επικοινωνίας με τους υπόλοιπους συνομήλικούς τους (Παναγιωτόπουλος, 1998 · Γεωργούλα, 2001). Παράλληλα, η «αναγκαστική» και «υποχρεωτική» ένταξη στην κοινωνική αυτή ομάδα δεν είναι μια απλή κατανόηση και αποδοχή των κοινωνικών κανόνων, αλλά μέσω της εσωτερίκευσής τους γίνονται αναπόσπαστο μέρος της προσωπικότητας του ατόμου, έκφραση της ταυτότητας του/της και η ένταξη δε δύναται να επιτευχθεί παρά μόνο με πλήρη εσωτερίκευση των κανόνων αυτών (Zavalloni et al, 1996). Η αποκοπή των εφήβων από τον έξω κόσμο, η εκ του αποτελέσματος προσχώρηση και προσκόλλησή τους σε μια άτυπη ομάδα με κοινά χαρακτηριστικά έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας πραγματικά κοινής κουλτούρας και ταυτότητας, που χαρακτηρίζει πια τους σωφρονιζομένους (Στάμος, 2006).

Η προσκόλληση στην ομάδα των συνομηλικών έχει πρωτεύοντα ρόλο στη ζωή του/της εφήβου/ης γιατί του/της δίνει τη δυνατότητα να αντλεί, εν μέρη, τα πρότυπα του/της και έχει στη διάθεσή του/της ένα σημαντικό σημείο αναφοράς ακόμη και ως προς τον τρόπο ντυσίματος, ψυχαγωγίας και έκφρασης (Κουράκης, 2004). Η ομάδα αυτή του/τον ελέγχει, τον καθοδηγεί και λειτουργεί σαν ένα βοηθητικό «εγώ» που τον/την βοηθάει στη ρύθμιση του άγχους και της αυτοεκτίμησης του/της (Σπινέλλη, 2007). Μέσω της συμμετοχής στις παραβατικές δραστηριότητες της ομάδας ο/η έφηβος/η επιδιώκει την απόκτηση μιας, έστω, και αρνητικής ταυτότητας γιατί κερδίζει τον θαυμασμό κάποιων ανθρώπων για τις επιδόσεις του/της σε ένα τομέα που παρότι αποδοκιμάζεται από την κοινωνία, στα μάτια των φίλων του αντιμετωπίζεται θετικά ως «μάγκας» ή «παλικαράς» (Κουράκης, 2004). Επιπλέον, οι έφηβοι αυτοί πάσχουν από μια ηθική και συναισθηματική πώρωση και δεν θέλουν ή δεν μπορούν να κάνουν την παραμικρή ιεραρχία στις ανθρώπινες αξίες (Γεωργούλας, 2000).

Ταυτόχρονα, όπως, αναφέρθηκε, δεν αρκεί ο απλός συγχρωτισμός με την ομάδα των ανήλικων παραβατών για να γίνει κάποιος/α παραβάτης. Απαιτείται η ύπαρξη προβλημάτων

στην οικογένεια ή στο σχολείο (Στάμος, 2006). Επομένως, ο/η έφηβος με τη συμμετοχή του/της σε ομάδες παραβατικών εφήβων του/της δίνει την ευκαιρία να εκδικηθεί τους καθηγητές και τους γονείς για την έλλειψη στοργής και ενδιαφέροντος που θα έπρεπε να του/της έχουν δείξει (Πιτσελλά, 2006).

2.6.2 Μεσοσύστημα

Το μεσοσύστημα συνίσταται από το πλέγμα όλων των σχέσεων μεταξύ του ατόμου των γονέων, των μελών της οικογένειας, των φίλων, των ομηλικών και των δασκάλων με τους οποίους συναναστρέφεται σε καθημερινή βάση (Feldman, 2010). Ενώ στο μικροσύστημα αναλύουμε την κάθε σχέση ξεχωριστά, στο μεσοσύστημα εξετάζουμε ταυτόχρονα όλες τις διαπροσωπικές σχέσεις, την αλληλεπίδραση που έχουν μεταξύ τους, αλλά και την επίδραση του ατόμου σε αυτές.

2.6.3 Εξωσύστημα

Το εξωσύστημα περιλαμβάνει τις γενικότερες επιδράσεις που ασκούνται από θεσμούς της κοινωνίας, όπως η τοπική κυβέρνηση, η κοινότητα, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τα τοπικά μέσα μαζικής ενημέρωσης (Feldman, 2010). Πιο κάτω θα αναλύσουμε ένα από τους σημαντικότερους θεσμούς της ζωής ενός εφήβου: το σχολείο.

2.6.3.1 Σχολείο πριν τον εγκλεισμό

Παρά τη μεγάλη προσπάθεια εξάπλωσης της εκπαίδευσης σε ολόένα και μεγαλύτερα στρώματα του πληθυσμού, δεν επαληθεύτηκαν οι προσδοκίες για τη μείωση της

παραβατικότητας των ανηλίκων (Φαρσεδάκης, 2005). Το σχολείο, με την υπάρχουσα δομή και λειτουργία, φαίνεται να αδυνατεί να ανταπεξέλθει στο ρόλο του. Το σχολείο δεν φαίνεται να παίζει καταλυτικό ρόλο στη διάπλαση ανθρώπων με μόρφωση και χαρακτήρα καθώς χρησιμοποιεί προγράμματα που περιλαμβάνουν πλήθος απαρχαιωμένων και στερεότυπων γνώσεων, οι οποίες μεταδίδονται με τρόπο δογματικό και ανελεύθερο, χωρίς τον αναγκαίο διάλογο μεταξύ δασκάλου και μαθητών καθώς και της συνεργασίας τους (Κουράκης, 2004).

Επίσης, η γλώσσα και η παιδεία απομακρύνονται από τις ρίζες τους καθώς έχει σημειωθεί ότι η γλώσσα των νέων πάσχει από λεξιλογική φτώχεια και υποβαθμισμένη γλωσσική ποιότητα (Γεωργούλας, 2000). Ο Γεωργούλας (2000) τονίζει την ανάγκη στο να δοθεί έμφαση στη διδασκαλία των αρχαίων συγγραφέων στην αρχαία ελληνική γλώσσα γιατί έτσι οι μαθητές/τριες θα μάθουν σωστά τη γλώσσα και κατ' επέκταση θα μάθουν να συμπεριφέρονται με ηθικό τρόπο και όχι αντικοινωνικό. Επιπρόσθετα, ο αυταρχισμός, η απουσία συμμετοχής των μαθητών στη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν, το ανταγωνιστικό σύστημα αποτελούν σχολικούς παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά την ψυχοσύνθεση και τη συμπεριφορά των μαθητών (Κυρίδης, 2006).

Παράλληλα, ο προσανατολισμός της διδασκαλίας των σχολικών μαθημάτων προς την κατεύθυνση της εισαγωγής σε κάποιο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα οδηγεί όχι στη μετάδοση εποικοδομητικών γνώσεων προς όλους τους μαθητές αλλά στην προώθηση αυτών που δείχνουν «ικανοί», δημιουργώντας διακρίσεις μεταξύ των μαθητών σε «καλούς» και «κακούς» (Γκότοβος, 2002 · Φαρσεδάκης, 2005). Ως άμεσο επακόλουθο, παρατηρείται οι δάσκαλοι να μην δίνουν ιδιαίτερη σημασία σε αυτούς που φαίνονται «ξένοι» στο μάθημα. Επομένως, οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ δασκάλων και μαθητών πηγάζουν σε μεγάλο βαθμό αυταρχισμό και σοβαροφάνεια (Κυρίδης, 2006). Οι μαθητές/τριες αυτοί/ες που δεν καταφέρνουν να αποκτήσουν μια στοιχειώδη εκπαίδευση δύσκολα θα μπορέσουν, μελλοντικά, να βρουν μια εργασία με ικανοποιητικές απολαβές για να ζήσουν με αξιοπρέπεια και έτσι εύκολα καταφεύγουν σε κλοπές, ληστείες και άλλες παραβάσεις (Γεωργούλας, 2000).

Επιπλέον, η υπόλοιπη ομάδα των μαθητών/τριών δύναται να απορρίψει και περιθωριοποιήσει αυτούς/ες τους μαθητές/τριες είτε λόγω των μαθησιακών τους δυσκολιών είτε λόγω της παραβατικής τους δραστηριότητας (Γεωργούλας, 2000). Επομένως, οι μαθητές, που δεν θεωρούνται «ικανοί», αντιμετωπίζουν το σχολείο ως χάσιμο χρόνου με συνέπεια να

δείχνουν πολύ μικρό ή και καθόλου ενδιαφέρον για το σχολείο. Αυτό εκδηλώνεται με τη γενικότερη συμπεριφορά τους, όπως περιγράφεται από τους ίδιους/ες, τους συμμαθητές τους και τους καθηγητές τους, με φασαρίες μέσα στην τάξη, επιθετική συμπεριφορά προς τους καθηγητές τους, ξυλοδαρμούς με τους συμμαθητές, βανδαλισμούς της σχολικής περιουσίας και σκασιαρχείο (Κουράκης, 2004 · Κυρίδης, 2006). Όσες περισσότερες παραβάσεις διαπράττουν τόσο λιγότερο ενδιαφέρονται για το σχολείο και τη σχολική ζωή. Επιπρόσθετα, οι συγκεκριμένοι μαθητές εμφανίζουν, ως φυσικό επακόλουθο, υψηλό ποσοστό σχολικών αποτυχιών με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος καθώς η έλλειψη ενδιαφέροντος οδηγεί σε σχολική αποτυχία και η σχολική αποτυχία σε έλλειψη ενδιαφέροντος (Φαρσεδάκης, 2005). Έτσι, οι μαθητές αυτοί για να αποφύγουν μελλοντικές αποτυχίες αρχίζουν να περιορίζουν τις φιλοδοξίες τους και προσπαθούν λιγότερο (Γκότοβος, 2002).

Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι μαθητές αυτοί δεν αποτυγχάνουν λόγω χαμηλών νοητικών ικανοτήτων αλλά, αποκλειστικά, λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος για τα σχολικά μαθήματα ή λόγω αντίδρασης στο ανταγωνιστικό πρότυπο που προβάλλει το εκπαιδευτικό σύστημα (Κουράκης, 2004). Επομένως, η παραμονή στο σχολικό πλαίσιο σε συνδυασμό με την έλλειψη ενδιαφέροντος και την ύπαρξη σχολικής αποτυχίας δημιουργεί αισθήματα ανίας στους μαθητές με συνέπεια να αναζητούν δράση. Αυτή η δράση, πλέον, δεν καλύπτεται από τις διάφορες επιθετικές συμπεριφορές εντός σχολείου με αποτέλεσμα οι μαθητές να περνούν σε παραβατικές δραστηριότητες εκτός σχολείου καθώς τις περισσότερες φορές είναι σκασιάρχες (Κουράκης, 1999). Η παραβατική δράση δημιουργεί ανακούφιση στους παραβάτες από ένα διαρκές άγχος και μια αδιέξοδη ανησυχία καθώς και ικανοποίηση των αισθημάτων ματαιώσης και απογοήτευσης, που πιθανόν νιώθουν, όπως επίσης, και της ανάγκης για δύναμη, ανωτερότητα και αναγνώριση (Σπινέλλη, 2007).

Ωστόσο, η παραβατική συμπεριφορά των μαθητών δεν θεωρείται ότι οφείλεται, αποκλειστικά, στα χαρακτηριστικά του σχολείου αλλά είναι συνδυασμός σχολικών και οικογενειακών δυσλειτουργιών. Υπάρχει μεγάλη συσχέτιση οικογενειακής δυσλειτουργίας και σχολικής αποτυχίας γιατί οι μαθητές αδυνατούν να συγκεντρωθούν στις σπουδές τους όταν υπάρχουν προβλήματα στο σπίτι (Κουράκης, 2004). Επιπλέον, έχει παρατηρηθεί ότι οι γονείς των παιδιών με παραβατική συμπεριφορά υιοθετούσαν μια περισσότερο αδιάφορη ή αντίθετη συμπεριφορά έναντι του σχολείου με συνέπεια και τα ίδια τα παιδιά να μην τρέφουν φιλοδοξίες για σχολική επιτυχία (Κατσιγαράκη, 2004). Επίσης, οι γονείς των παραβατών

μαθητών δείχνουν την τάση να ενδιαφέρονται περισσότερο για τα δικά τους προβλήματα, τα οποία δεν τους επιτρέπουν να δώσουν έμφαση και σημασία στις ανάγκες και στις δυσκολίες των παιδιών τους στο σχολείο (Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000, Κυριακίδης, 2000). Ως άμεσο αποτέλεσμα είναι τα παιδιά αυτά να μην έχουν την αναγκαία γονεϊκή υποστήριξη και καθοδήγηση, όταν έχουν να αντιμετωπίσουν την πίεση και τις δυσκολίες του σχολικού πλαισίου, και καταλήγουν σε παραβατικές συμπεριφορές ως μια μορφή διεξόδου και αποφόρτισης (Κουράκης, 2004).

Ειδικότερα, οικογένειες με συγκρούσεις, αδιαφορία, έλλειψη συνοχής και γενικότερη αποδιοργάνωση επηρεάζουν αρνητικά τους μαθητές, μειώνοντας το ενδιαφέρον τους για διάκριση μέσω των σχολικών μαθημάτων καθώς δεν υπάρχουν τα κατάλληλα ερεθίσματα που για να αντλήσουν και να καλλιεργήσουν το αίσθημα της φιλοδοξίας για μάθηση (Κατσιγαράκη, 2004). Ταυτόχρονα, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος αφού η κάθε νέα αποτυχία, σε συνδυασμό με τις καταστάσεις απόρριψης και απογοήτευσης που επιφέρουν, δρουν αρνητικά στην αυτοεκτίμηση τη θετική εικόνα των μαθητών για τον εαυτό τους. Αναμφίβολα, αλλάζει η ψυχοσύνθεση των μαθητών αυτών και μετατρέπονται σε εριστικούς, ανυπάκουους και με τάσεις φυγής και εγκατάλειψης του σχολείου (Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000). Πρέπει να τονιστεί ότι όταν οι καθηγητές αντιλαμβάνονται έγκαιρα αυτά τα προβλήματα και εφόσον δεν έχουν ελλιπή κατάρτιση, νοοτροπία ρουτίνας και τάσεις αυταρχισμού μπορούν να βοηθήσουν ουσιαστικά τους μαθητές στην προσπάθεια τους για σχολική επιτυχία και αναγνώριση (Κουράκης, 2004). Σε αντίθετη περίπτωση, ενισχύουν τον προϋπάρχοντα φαύλο κύκλο μεταξύ οικογενειακών προβλημάτων και σχολικής αποτυχίας μέσω μιας ανιαρής, αδιάφορης και απωθητικής διδασκαλίας.

2.6.4 Μακροσύστημα

Τέλος, το μακροσύστημα αντιπροσωπεύει τις ευρύτερες πολιτισμικές επιδράσεις στο άτομο, όπως είναι το είδος της διακυβέρνησης και τα θρησκευτικά και πολιτικά συστήματα αξιών. Σε όλα τα επίπεδα αυτά εμπλέκεται το χρονοσύστημα το οποίο αφορά τις επιδράσεις στην ανάπτυξη των ατόμων που σχετίζονται με το πέρασμα του χρόνου, όπως είναι τα ιστορικά γεγονότα, αλλά και με πιο ιστορικές αλλαγές (Feldman, 2010). Πιο κάτω θα

αναλύσουμε τις αξίες και τους θεσμούς της κοινωνίας, καθώς και τους οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.

2.6.4.1 Αξίες και θεσμοί της κοινωνίας

Οι αξίες και οι θεσμοί της κοινωνίας αποτελούν το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον των ανθρώπων και σχετίζονται με τις στάσεις και τις συμπεριφορές απέναντι στους διάφορους κοινωνικοποιητικούς θεσμούς, όπως είναι η οικογένεια, το σχολείο και η εργασία. Οι μεγάλες και συνεχείς κοινωνικές αλλαγές που καταγράφονται στις σημερινές κοινωνίες συνυπάρχουν με μια ταυτόχρονη αύξηση της εφηβικής παραβατικότητας (Κουράκης, 2004). Οι συμπεριφορές των ανθρώπων εξαρτώνται από τις περιστάσεις, τη φύση και την ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων (Μαγγανάς, 2004). Επειδή, όμως, οι κοινωνικές επιδράσεις είναι ισχυρότερες στη νεαρή ηλικία φαίνεται ότι οι έφηβοι είναι αυτοί που επηρεάζονται περισσότερο από αυτές (Νόβα – Καλτσούνη, 2005 · Μπακάλη, 2007). Το πρόβλημα γίνεται μεγαλύτερο λόγω της έλλειψης στέρεων κοινωνικοηθικών αξιών που θα βοηθούσαν τους έφηβους να αντισταθούν και θα ενίσχυαν τις αναστολές τους με συνέπεια να εμφανίζουν μειωμένο ενδιαφέρον απέναντι σε κοινωνικοποιητικές αξίες, όπως η υπεύθυνη χρήση της ελευθερίας, η νομιμότητα και, εν τέλει, ο πολιτισμός ως έκφραση καλλιέργειας (Μαγγανάς, 2004).

Ο επιταχυνόμενος ρυθμός κοινωνικών αλλαγών, λόγω της αίσθησης μεταβατικότητας που προκαλεί, αποτελεί πηγή δυσρυθμιών για την ιδιαίτερη ψυχosύνθεση των εφήβων (Μπακάλη, 2007). Σε συνδυασμό με τη γενίκευση των αλλαγών αυτών στα διάφορα κοινωνικά συστήματα και στις διάφορες κοινωνικές ομάδες οδηγεί σε αποδιοργάνωση (Νόβα – Καλτσούνη, 2005). Ταυτόχρονα, δημιουργείται ταχεία τροποποίηση στις σχέσεις μεταξύ αυτών των συστημάτων και των ομάδων που επιφέρει αντιπαλότητα των ανταγωνιστικών συμφερόντων, αύξηση των αντιθέσεων και μη ελεγχόμενη επιθετικότητα εξαιτίας της εξασθένησης των διαπροσωπικών σχέσεων (Φαρσεδάκης, 2005 · Σπινέλλη, 2005). Ιδιαίτερη βαρύτητα έχουν οι κοινωνικές αλλαγές όταν πραγματοποιούνται από μια κλειστή και σταθερή κοινωνία προς μια πιο ανοικτή και διαλλακτική κοινωνία γιατί έτσι τίθεται υπό αμφισβήτηση

ένα σύνολο σχέσεων που συνδέονται συγχρόνως με την ίδια την κοινωνία, τον πολιτισμό και το άτομο (Μαγγανάς, 2004).

Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η αποκλίνουσα και παραβατική συμπεριφορά των εφήβων προκαλείται όταν ένας/μια έφηβος/η ανήκει σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, όπως εθνικές, θρησκευτικές, φυλετικές, οι οποίες αξιώνουν κάτω από τις ίδιες περιστάσεις την τήρηση διαφορετικών κανόνων συμπεριφοράς (Κουράκης, 2004). Ο/η έφηβος/η, ιδιαίτερα εάν προέρχεται από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα του πληθυσμού, οδηγείται σε παραβατικές συμπεριφορές είτε ατομικές είτε μέσω συμμετοχής σε υποπολιτιστικές ομάδες και συμμορίες, ως αντίδραση προς τις κυρίαρχες αξίες της κοινωνίας (Φαρσεδάκης, 2005). Αυτές οι κυρίαρχες αξίες επιτείνουν τις δυσκολίες προσαρμογής που αντιμετωπίζει, λόγω της αδυναμίας του/της να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις που θέτει το περιβάλλον του/της, απαιτήσεις οι οποίες ταυτίζονται με τις αξίες και τα πρότυπα της κοινωνίας που ζει (Κουράκης, 2004· Σπινέλλη, 2005).

Λόγω της αρνητικής αυτοεκτίμησης και του χαμηλού κοινωνικού status οι έφηβοι παραβάτες νιώθουν μειονεκτικά κατά τις συναναστροφές τους με άλλους ανθρώπους (Μπακάλη, 2007). Έτσι, οι πιθανές αποτυχίες που βιώνουν είτε στο σχολείο είτε σε άλλους προσωπικούς τομείς της ζωής τους σε συνδυασμό με την έλλειψη άλλων μέσων για να πετύχουν υψηλούς θεμιτούς κοινωνικούς στόχους τους εξωθούν σε βίαιες και οργισμένες αντιδράσεις κατά πάντων (Φαρσεδάκης, 2005). Ειδικότερα οι έφηβοι που ανήκουν στις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, επειδή νιώθουν δεν έχουν ευκαιρίες συμμετοχής στα αποτελέσματα της οικονομικής επιτυχίας, δύναται να αντιδράσουν χρησιμοποιώντας παράνομα μέσα για την επίτευξη των στόχων τους (Γεωργούλας, 2000).

Οι έφηβοι παραβάτες νιώθουν, αρχικά, ότι μέσα από αυτές τις συμπεριφορές μπορούν να αποδείξουν ότι είναι διαμετρικά αντίθετοι με το κυρίαρχο σύστημα αξιών που επικρατεί στην κοινωνία που ζουν (Πανούσης, 2009). Ωστόσο, θεωρούν ότι είναι ικανοί να αλλάξουν τα δεδομένα της κοινωνίας επιβάλλοντας, παράλληλα, τις δικές τους αξίες παρόλο που διακατέχονται από παράλογο και μη ωφελμιστικό χαρακτήρα (Κουράκης, 2007· Γεωργούλας, 2000). Επομένως, αντιδρούν σε προσπάθειες εξαναγκασμού και κυριαρχίας από άλλα πρόσωπα, δημιουργώντας μια υποκουλτούρα που περιλαμβάνει ιδιαίτερο λεξιλόγιο, ντύσιμο, ενέργειες «παλικάριάς» και σκληρότητας, που τους κατευθύνουν σε ανεπιθύμητες και

ταραχώδης αντιδράσεις, όπως βανδαλισμούς και ληστείες, και μέσα από αυτές απορρίπτουν τις αξίες και τον τρόπο ζωής της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης (Μαγγανάς, 2004). Η επίδοση των παιδιών αυτών σε αντικοινωνικές πράξεις έρχεται ως φυσικό επακόλουθο της αναζήτησης τρόπων για τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης, την οποία δεν μπορούν να επιτύχουν στο πλαίσιο της κοινωνικής νομιμότητας (Γεωργούλας, 2000). Επομένως, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος καθώς επικρατεί μια κατάσταση «ανομίας» η οποία συμβάλλει στη δημιουργία «ρήγματος» στις δομές του κοινωνικού συστήματος και στη γένεση νεοαναδυόμενων αξιακών υποσυνόλων (Κουράκης, 2004).

Επιπρόσθετα, έχει παρατηρηθεί ότι αίτια της παραβατικής υποκουλτούρας που αναπτύσσουν οι έφηβοι μέσω της συμπεριφοράς τους, πρέπει να αναζητηθούν στις πρακτικές κοινωνικοποίησης που χρησιμοποιούν οι γονείς των εφήβων αυτών, ιδιαίτερα όταν προέρχονται από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα (Νόβα – Καλτσούνη, 2005). Οι γονείς αυτοί δεν έχουν τις κατάλληλες ικανότητες για να μεταδώσουν στα παιδιά τους τις αξίες της κοινωνίας στην οποία ζουν και μεγαλώνουν, προκειμένου αυτά να ενταχθούν ομαλά και να μπορέσουν να προσαρμοστούν στη «ρουτίνα» της συγκεκριμένης κοινωνίας (Κουράκης, 2004). Ως εκ τούτου, οι έφηβοι αυτοί στερούνται των απαραίτητων εφοδίων για την απόκτηση κοινωνικής και οικονομικής επιτυχίας σε μια απαιτητική κοινωνία (Φαρσεδάκης, 2005). Απόρροια όλων αυτών είναι η συμμετοχή σε εγκληματικές συμμορίες με το δικό τους αξιακό σύστημα, το οποίο είναι αντίθετο με το αξιακό σύστημα της υπόλοιπης κοινωνίας (Πανούσης, 2009).

2.6.4.2 Οικονομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες

Η επίδραση των περιβαλλοντικών παραγόντων στις συμπεριφορικές αντιδράσεις των εφήβων είναι πολύ σημαντική ανεξάρτητα από το αν το περιβάλλον που ζουν είναι της επιλογής τους ή είναι αναγκασμένοι να ζουν σε αυτό. Στους περιβαλλοντικούς παράγοντες μπορούμε να συμπεριλάβουμε τους οικονομικούς και τους πολιτισμικούς. Η επίδραση αυτών των παραγόντων είναι διαφορετική ανάλογα τον χρόνο, την ένταση και τη διάρκεια της εμφάνισής τους (Κουράκης, 2004). Ουσιαστικής αξίας είναι ο τόπος της διαβίωσης αφού

παρατηρούνται διαφορές μεταξύ πόλης και υπαίθρου, οι οποίες σχετίζονται και διαμορφώνονται από την έκταση του πληθυσμού και τη γεωγραφική έκταση (Γεωργούλας, 2000· Φαρσεδάκης, 2005).

Όσο πιο μεγάλη είναι η πόλη τόσο, αντίστοιχα, μεγαλύτερη είναι η παραβατικότητα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι άτομα, που μέχρι πρότινος ήταν άγνωστα μεταξύ τους, συναντώνται για πρώτη φορά και «πρέπει» να βρουν μια νέα μορφή ομαδικής ζωής (Φαρσεδάκης, 2005). Ιδιαίτερα στους έφηβους αυτό επιφέρει αισθήματα έλλειψης προσωπικού ελέγχου του κοινωνικού περιβάλλοντος, ανεπιθύμητες κοινωνικές συγκρούσεις, έλλειψη ιδιωτικής ζωής και γενικότερα αρνητικές αξιολογήσεις του καινούριου περιβάλλοντος (Κουράκης, 2004). Ωστόσο, επειδή στις πόλεις οι σχέσεις είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους απρόσωπες, λόγω της ανωνυμίας της ζωής, το άτομο απελευθερώνεται από τη λεπτομερή εξέταση και τον έλεγχο που χαρακτηρίζουν τις καταστάσεις των νεοσύστατων ομάδων στις πόλεις και στην ύπαιθρο (Γεωργούλας, 2000).

Ταυτόχρονα, η σύγκριση πόλης – υπαίθρου μας δίνει και μια άλλη αξιοσημείωτη διαφορά που αφορά το είδος των παραβατικών συμπεριφορών στις οποίες προβαίνουν οι έφηβοι. Στα μεγάλα αστικά κέντρα ευνοείται η ανάπτυξη μορφών παραβατικότητας που σχετίζονται με το διανοητικό στοιχείο και της κτητικότητας ενώ στην ύπαιθρο κυριαρχεί η βία και κυρίως η σωματική γιατί είναι διαφορετική η σύνθεση και η πολυπλοκότητα των χαρακτηριστικών του πληθυσμού μεταξύ πόλης – υπαίθρου (Κουράκης, 1999). Επίσης, η παραβατικότητα είναι μικρότερη στις περιοχές της υπαίθρου γιατί εκεί υπάρχει μεγαλύτερη σταθερότητα των αξιών και των ανθρωπίνων σχέσεων ενώ, παράλληλα, ο ανταγωνισμός και η ανασφάλεια είναι μικρότερα (Μπακάλη, 2007). Ταυτόχρονα, τα άτομα που ζουν στις πόλεις αντιμετωπίζουν προβλήματα που αποτελούν προθάλαμο εγκληματικών καταστάσεων. Τέτοια είναι η έλλειψη εργασιακής ασφάλειας, η ανυπαρξία φίλων και προβληματικές ανθρώπινες σχέσεις λόγω της αρνητικής αξιολόγησης του οικιστικού περιβάλλοντος της πόλης (Γεωργούλας, 2000).

Επιπρόσθετα, έφηβοι που ζουν σε περιοχές με υψηλή εγκληματικότητα μπορεί να αντιμετωπίσουν δυσμενή μεταχείριση σε διάφορες καταστάσεις της καθημερινότητας, όπως αυτές του σχολείου, επειδή υποτίθεται ότι φέρουν τα χαρακτηριστικά του στερεοτύπου της περιοχής τους και οδηγούνται σε παραβατικές συμπεριφορές ως ένα είδος

αυτοεκπληρούμενης προφητείας (Κουράκης, 2007). Αυτό συμβαίνει ακόμη και αν το κοινωνικό status του ατόμου είναι πιο σπουδαίο από το κοινωνικό status της περιοχής (Φαρσεδάκης, 2005).

Ένας άλλος πολύ σημαντικός περιβαλλοντικός παράγοντας που εμφανίζεται τις τελευταίες δεκαετίες είναι η αναγκαστική μετακίνηση της οικογένειας προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης και καλύτερης ποιότητας ζωής. Οι πολιτιστικές συγκρούσεις που αυτή η μετακίνηση προκαλεί, δημιουργούν επιπλέον προβλήματα προσαρμογής στις νέες καταστάσεις, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις είναι ανυπέρβλητα, οδηγώντας τους εφήβους σε παραβατικές συμπεριφορές (Μπακάλη, 2007). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα άτομα αυτά βρίσκονται αντιμέτωπα με δύο πολιτισμούς. Στην περίπτωση που οι κοινωνικοί κανόνες των δύο πολιτισμών διέφεραν τότε το πολιτιστικά διαφορετικό άτομο μετατρέπεται σε περιθωριακή προσωπικότητα (Γεωργούλας, 2000). Ο Γεωργούλας (2000) επισημαίνει πως αν αυτό το άτομο δεν μπορέσει να αποβάλλει τον πολιτισμό με τον οποίο γαλουχήθηκε και δεν μπορέσει να υιοθετήσει τον νέο τρόπο ζωής τότε οδηγείται σε κάποιας μορφής παραβίαση του κοινωνικού κανόνα που ορίζει η νέα κοινωνία.

Επιπρόσθετα, έχει παρατηρηθεί ότι οι περιβαλλοντικοί παράγοντες επιδρούν με έμμεσο τρόπο και όχι άμεσο στην αύξηση της παραβατικότητας μέσω της οικογένειας. Αυτό προκύπτει από το γεγονός οι περιβαλλοντικοί παράγοντες επιδρούν στη συνοχή των μελών της οικογένειας οδηγώντας σε δυσλειτουργίες με συνέπεια οι έφηβοι της οικογένειας να μην αποκτούν τα απαραίτητα μέσα για να αντιμετωπίσουν τους πειρασμούς (Κατσιγαράκη, 2004).

Το υψηλότερο ποσοστό παραβατικών συμπεριφορών εντοπίζεται κοντά σε βιομηχανικές περιοχές όπου οι κατοικίες είναι φθηνές και ποιοτικά υποβαθμισμένες (Γεωργούλας, 2000). Έτσι, στις περιοχές αυτές μαζεύονται άτομα με χαμηλό κοινωνικό status, προβληματικά, παραβατικά τα οποία είτε δεν γίνονται αποδεκτά είτε δεν έχουν τα μέσα για να επιβιώσουν σε υψηλότερου επιπέδου περιοχές (Φαρσεδάκης, 2005). Άρα η συνύπαρξη των «φυσιολογικών» εφήβων με αυτά τα άτομα είναι πιθανό να τους μεταδώσουν πρότυπα και αξίες που διακατέχονται από πνεύμα παραβατικότητας. Επομένως, οι έφηβοι αυτοί ξεκινούν από νωρίς την παραβατική τους δραστηριότητα μέσω της ενθάρρυνσης να εκμάθουν τις διάφορες εγκληματικές τεχνικές και να τις εφαρμόσουν άμεσα ακόμη και ως μορφή παιχνιδιού (Κουράκης, 2004). Αυτό δημιουργεί φαύλο κύκλο και, ταυτόχρονα, την

υποκοουλτούρα της τοπικής κοινωνίας επειδή οι έφηβοι αυτοί, με τη σειρά τους αργότερα, θα μνήσουν σε παρόμοιες συμπεριφορές νεότερους/ες έφηβους/ες λόγω της αλληλεπίδρασης μαζί τους.

2.7 Φύλο και εγκλεισμός

Ο παράγοντας του φύλου αποτελεί παράμετρο με βαρύνουσα σημασία στην εγκληματολογική ανάλυση. Η νεανική παραβατικότητα παρουσιάζεται δυσανάλογα σε ποσοστά στα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια. Τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί μια σημαντική αύξηση της γυναικείας εγκληματικότητας, η οποία, αποδίδεται στη μεγαλύτερη συμμετοχή των ανήλικων κοριτσιών στο «κοινωνικό γίγνεσθαι» (Κουράκης, 2009). Παρόλα αυτά η έκταση της εγκληματικότητας των ανήλικων κοριτσιών είναι σαφώς μικρότερη σε σχέση με των ανήλικων αγοριών (Δημόπουλος κ.ά., 2010). Η διαφορά μεταξύ του επιπέδου εγκληματικής συμπεριφοράς των δύο φύλων δεν έγκειται μόνο στην ποσοτική διαφοροποίηση αλλά και στην ποιοτική διαφοροποίηση. Τα ανήλικα αγόρια διαπράττουν περισσότερα αδικήματα που σχετίζονται με τη σωματική ακεραιότητα και αδικήματα κατά της ζωής σε σχέση με τα ανήλικα κορίτσια, τα οποία, εμπλέκονται περισσότερο με αδικήματα κατά της περιουσίας και απάτες (Φαρσεδάκης, 2005 · Σπινέλλη, 2007). Επίσης, παρατηρείται το φαινόμενο λιγότερα κορίτσια να παραδέχονται ότι έχουν διαπράξει κάποιο αδίκημα σε σχέση με τα αγόρια (Κουράκης, 2009).

Παράλληλα, τα αγόρια παραβάτες επειδή επιτίθενται βίαια, μπλέκουν σε καυγάδες, καβαλάνε όπλα είναι πιθανότερο να δημιουργήσουν μεγαλύτερο φόβο στα θύματά τους και με αυτό τον τρόπο τραβάνε την προσοχή (Δημόπουλος κ.ά., 2010). Τα κορίτσια παραβάτες ενεργούν πιο ήρεμα. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι πριν γίνουν παραβάτες ήταν οι ίδιες πρώτα τα θύματα μιας κατάστασης την οποία προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν εσωτερικεύοντας τα συναισθήματά τους (Τσιγκάνου κ.ά., 2001). Ως άμεσο αποτέλεσμα είναι να βλάπτουν τον εαυτό τους ακόμη και προξενώντας σωματικές βλάβες.

Ωστόσο, οι λόγοι που μπορεί να οδηγήσουν αγόρια και κορίτσια σε εγκληματικές πράξεις καθώς και ο ρόλος που θα διαδραματίσουν στην ολοκλήρωσή τους μπορεί να είναι

διαφορετικοί. Ένα στοιχείο που έχει συνδεθεί με τη γυναικεία παραβατικότητα είναι το γεγονός ότι τα κορίτσια έχουν πολύ μεγαλύτερη πιθανότητα από τα αγόρια να πέσουν θύματα σωματικής και σεξουαλικής κακοποίησης μέσα στην οικογένεια (Τσιγκάνου κ.ά., 2001 · Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000). Πολλές μελέτες έχουν αποδείξει τον ρόλο της σωματικής και σεξουαλικής κακοποίησης των κοριτσιών στη μετέπειτα παραβατική συμπεριφορά (Κουράκης, 2009). Η οποιαδήποτε είδους κακοποίηση μπορεί να οδηγήσει σε μειωμένη αυτοεκτίμηση, ανασφάλεια, ακαδημαϊκή αποτυχία και πολλές φορές, είναι πιθανό, να στρέψει τα κορίτσια εναντίον των δραστών (Πιτσελλά, 2006).

Παρόλα αυτά, υπό φυσιολογικές συνθήκες, τα κορίτσια προσκολλώνται στην οικογένεια επειδή έχουν την ανάγκη για προστασία λόγω του στερεοτύπου του αδύναμου φύλου που έχουν αρχίσει να υιοθετούν, με αποτέλεσμα να παραμένουν περισσότερο στο σπίτι μειώνοντας την πιθανότητα συμμετοχής σε κάποια εγκληματική ενέργεια. Εν αντιθέση, τα αγόρια, στα πλαίσια της ανεξαρτησίας τους, επιθυμούν να περνούν περισσότερη ώρα εκτός σπιτιού στην προσπάθεια τους να αναπτύξουν μεγαλύτερη κοινωνική δράση χρησιμοποιώντας, όποτε απαιτείται, παραβατική συμπεριφορά καθώς το στοιχείο του ανταγωνισμού μεταξύ τους είναι ιδιαίτερα έντονο (Σπινέλλη, 2005 · Τσιγκάνου κ.ά., 2001).

Επιπρόσθετα, ένα ενδιαφέρον στοιχείο στη διαφορετική εγκληματική δραστηριότητα αγοριών και κοριτσιών αποτελεί η συμμετοχή σε εγκληματικές ομάδες ή συμμορίες. Στις ομάδες αυτές τα αγόρια ανταγωνίζονται για τον ρόλο του αρχηγού, επιθυμώντας δύναμη και εξουσία (Κουράκης, 2009). Από την άλλη μεριά τα κορίτσια εντάσσονται στις ομάδες αυτές γιατί επιθυμούν ασφάλεια, προστασία και την αίσθηση ότι ανήκουν κάπου, ιδιαίτερα όταν προέρχονται από δυσλειτουργικές οικογένειες (Κουράκης, 2009 · Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000). Παρόλα αυτά επειδή αυτές οι ομάδες κάθε άλλο παρά ασφαλείς είναι, μπορούν να θέσουν τα κορίτσια αυτά σε μεγαλύτερο κίνδυνο από τα αγόρια είτε ως θύματα κακοποίησης και εκμετάλλευσης είτε λόγω του αυξημένου κινδύνου μη ασφαλών σεξουαλικών σχέσεων, ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης και χρήσης απαγορευμένων ουσιών (Σπινέλλη, 2005).

2.8 Σύνοψη - Αναγκαιότητα και σπουδαιότητα της παρούσας έρευνας

Το μεγάλο πλήθος των ερευνών για την ανάπτυξη της ταυτότητας σε υγιής πληθυσμούς μας έχουν δώσει πολύ χρήσιμες πληροφορίες για τον τρόπο που η οικογένεια, οι συνομήλικοι, το κοινωνικό πλαίσιο, το σχολικό περιβάλλον και τα ατομικά χαρακτηριστικά του/της κάθε εφήβου/ης αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται και δημιουργούν την προσωπικότητα και την ταυτότητα που θα έχει ο/η έφηβος/η στη μελλοντική ζωή. Παρόλα αυτά στη βιβλιογραφία παρατηρείται ένα σημαντικό κενό όσον αφορά τη μελέτη της διαμόρφωσης της ταυτότητας σε μη υγιής πληθυσμούς, όπως οι έφηβοι που λόγω παραβατικών συμπεριφορών βρίσκονται έγκλειστοι σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα. Έχει παρατηρηθεί σημαντική έλλειψη πληροφοριών στον βαθμό που ο εγκλεισμός επηρεάζει την ιδιοσυγκρασία και την ψυχοσύνθεση του/της εφήβου/ης και κατ' επέκταση τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της ταυτότητας του/της. Η παραμονή σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα αλλάζει θεαματικά τον τρόπο που οι παράγοντες αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται. Οι έφηβοι που μεγαλώνουν κάτω από τέτοιες περιστάσεις αποτελούν μια κατηγορία ανθρώπων ιδιάζουσας σημασίας που δημιουργούν την ανάγκη και, ταυτόχρονα, το ενδιαφέρον της βαθύτερης μελέτης και διερεύνησής τους.

Τα στοιχεία που συνθέτουν την ταυτότητα ενός εφήβου επηρεάζουν τον τρόπο που σκέφτεται, αισθάνεται, συμπεριφέρεται, αντιδρά και λειτουργεί για την υπόλοιπη ζωή του/της. Πολλές μελέτες έχουν γίνει για «υγιής» πληθυσμούς νέων. Υπάρχει όμως ένα κενό όσον αφορά τη μελέτη εφήβων που ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου όπως οι παραβάτες έφηβοι και αυτοί που διαβιούν μέρος της εφηβικής τους ζωής σε σωφρονιστικά καταστήματα.

Είναι σημαντικό να περιγράψουμε την ταυτότητα αγοριών και κοριτσιών που διαβιούν στα σωφρονιστικά καταστήματα και στη συνέχεια να εντοπίσουμε τον τρόπο που τα σωφρονιστικά καταστήματα επηρεάζουν τη διαμόρφωση της ταυτότητας των κρατουμένων εφήβων. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα φωτίσουν τις πτυχές της ταυτότητας αυτής της ανεξερεύνητης ομάδα εφήβων και να δώσουν σημαντικές πληροφορίες και ευρήματα στην επιστημονική κοινότητα.

Πολύ σημαντικές είναι επίσης οι επιπτώσεις και οι εφαρμογές που μπορούν να δημιουργήσουν τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να θέσουν τις βάσεις για τη δημιουργία προγραμμάτων καλύτερης και ουσιαστικότερης

διαπαιδαγώγησης και κοινωνικοποίησης των εγκλεισμένων εφήβων με σκοπό την ομαλή ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο και την πρόληψη ζητημάτων «ετικετοποίησης» και στιγματισμού, από τους υπόλοιπους ανθρώπους, με αρνητικούς χαρακτηρισμούς που θα τους βαραίνουν για την υπόλοιπη ζωή τους. Ως συνέπεια, η κοινωνική επανένταξη του/της εφήβου να μην επιτευχθεί και το πιθανότερο είναι να παρουσιαστεί υποτροπή, δηλαδή επανάληψη της εγκληματικής συμπεριφοράς. Επίσης, μέσω των αποτελεσμάτων, είναι δυνατή η ανάδειξη της αναγκαιότητας μετατροπής του νόμου για την παραβατικότητα των εφήβων σε ποινές που θα έχουν ως στόχο την πραγματική ωφέλεια τόσο των εφήβων όσο και της ίδιας της κοινωνίας, όπως η προσφορά εργασίας σε διάφορα κοινωφελή ιδρύματα αντί του εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Μεθοδολογία

3.1 Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των επιδράσεων που ασκεί ο εγκλεισμός σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα στη διαμόρφωση της ταυτότητας των κρατουμένων κοριτσιών και αγοριών. Η ταυτότητα ως πολυδιάστατη έννοια θα διερευνηθεί όσο αφορά την ανάπτυξή της (στάδιο ταυτότητας), το περιεχόμενο (αξίες, πεποιθήσεις, στάσεις, ρόλους), το συγκείμενο (σωφρονιστικό κατάστημα, κοινωνία, οικογένεια, εκπαίδευση) και διάφορους τομείς της (επάγγελμα, φυλετικούς ρόλους). Επίσης, θα διερευνηθούν οι διαφορές κοριτσιών και αγοριών. Πώς βιώνουν τα κορίτσια και τα αγόρια τον εγκλεισμό και ποιες οι επιδράσεις στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους.

3.2 Ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις

Τα ερευνητικά ερωτήματα που θέτουμε και θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στη συγκεκριμένη έρευνα είναι τα ακόλουθα:

- Πώς διαμορφώνεται η ταυτότητα των κοριτσιών και των αγοριών σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα (στάτους, περιεχόμενο);
- Ποιοι παράγοντες του εγκλεισμού επηρεάζουν αρνητικά την ταυτότητα των αγοριών και των κοριτσιών;
- Ποιοι παράγοντες κάνουν τα αγόρια και τα κορίτσια να θέλουν να κάνουν τη θετική αλλαγή;
- Ποιες διαφορές και ποιες ομοιότητες υπάρχουν μεταξύ έγκλειστων αγοριών και κοριτσιών;

Βάση των δεδομένων των ερευνών και της βιβλιογραφίας διατυπώνουμε τις ακόλουθες υποθέσεις:

Η κοινωνία των σωφρονιστικών καταστημάτων χαρακτηρίζεται από διαφορετικό σύνολο κυρίως και επιμέρους χαρακτηριστικών και παραμέτρων σε σχέση με της κοινωνίας έξω από αυτά. Η μετάβαση από το ένα κοινωνικό πλαίσιο στο άλλο είναι ικανή να επιφέρει θεαματικές αλλαγές στις συνήθειες και στον τρόπο συμπεριφοράς των εφήβων αλλάζοντας, ταυτόχρονα, το στάτους και το περιεχόμενο της ταυτότητάς τους. Παρόλο που η ιδιοσυγκρασία κάθε έφηβου/ης είναι διαφορετική, μπορούμε να υποθέσουμε ότι δύσκολα μπορεί κάποιος/α να μείνει ανεπηρέαστος/η από μία τέτοια αλλαγή στην καθημερινότητά του/της.

Επειδή ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα και η στέρηση της ελευθερίας προκαλούν μόνο αρνητικά συναισθήματα καθώς και το γεγονός ότι η συμβίωση με άλλους κρατούμενους, που έχουν, επίσης, παραβατική συμπεριφορά, δεν είναι το καλύτερο δυνατό πρότυπο για έναν/μια έφηβο/η, υποθέτουμε ότι η ταυτότητα των εφήβων επηρεάζεται αρνητικά λόγω της επίδρασης όλων αυτών. Ενδιαφέρον έχει να εντοπίσουμε και να μελετήσουμε όλους αυτούς τους παράγοντες που είναι ικανοί να κάνουν χειρότερους τους εφήβους, κατά την παραμονή τους στο σωφρονιστικό κατάστημα, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις να κουβαλάει ο/η έφηβος/η χαρακτηριστικά στην ταυτότητα του/της που μπορούν, ενδεχομένως, να του/της επιφέρουν προβλήματα και δυσκολίες στη ζωή του/της μετά τη αποφυλάκιση.

Η εμπειρία του εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα, με ότι αρνητικό αυτό συνεπάγεται, μπορεί να κάνει τον/την έφηβο/η να συνειδητοποιήσει την πραγματική του/της κατάσταση και να επιδιώξει να την αλλάξει με στόχο η εμπειρία του εγκλεισμού να είναι μία κακή παρένθεση της ζωής του/της. Πολλοί είναι οι έφηβοι, που μετά την αποφυλάκισή τους, έχουν καταφέρει να επιστρέψουν στην κοινωνία πιο ώριμοι και πιο κατασταλαγμένοι για τον εαυτό τους και το μέλλον τους σε σχέση με τον χρόνο πριν φυλακιστούν. Έχει μεγάλη αξία να εντοπίσουμε εκείνους τους παράγοντες που είναι ικανοί να συμμορφώσουν τον/την έφηβο/η και να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι ο εγκλεισμός στο σωφρονιστικό κατάστημα πέτυχε να τον/την σωφρονίσει.

Παράλληλα, είναι απαραίτητο να γίνει να διαχωρισμός ως προς το φύλο. Γιατί οι ίδιοι παράγοντες μπορεί να επηρεάσουν διαφορετικά ένα έφηβο αγόρι από ένα έφηβο κορίτσι. Έτσι, είναι ουσιαστικό και χρήσιμο να μελετηθούν διαφορετικά. Η νεανική παραβατικότητα παρουσιάζεται δυσανάλογα σε ποσοστά στα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια. Αν και τα κορίτσια που εμπλέκονται σε παραβατικές συμπεριφορές αποτελούν τη μειονότητα, εντούτοις, παρατηρείται αύξηση σε σχέση με τα στοιχεία προηγούμενων χρονικών περιόδων. Επιπρόσθετα, ο τρόπος ανατροφής και φροντίδας καθώς και οι προσδοκίες προς τα κορίτσια είναι διαφορετικές περιπλέκοντας περισσότερο τη συνολική εικόνα και δημιουργώντας περαιτέρω ερωτήματα ως προς το μέγεθος της επίδρασης των κοινωνικοψυχολογικών περιστάσεων και των αξιακών και θεσμικών συνθηκών της κοινωνίας των σωφρονιστικών καταστημάτων τόσο στα αγόρια και όσο στα κορίτσια ξεχωριστά.

3.3 Μεθοδολογία έρευνας

Λόγω του σκοπού της έρευνας και των ερωτημάτων που θέσαμε, η ποιοτική μέθοδος κρίθηκε η καταλληλότερη για την εις βάθος διερεύνηση των θεμάτων. Ένας άλλο λόγος που επέβαλλε την ποιοτική μέθοδο ήταν και ο μικρός αριθμός της πληθυσμιακής αυτής ομάδας. Για τους λόγους αυτούς χρησιμοποιήσαμε ποιοτική μέθοδος για τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων. Η ποιοτική μέθοδος μας έδωσε την ευκαιρία να καταγράψουμε τη φωνή των συμμετεχόντων και τις εκφράσεις τους καθώς και να πάρουμε καλύτερες απαντήσεις σε ερωτήματα του τύπου «πώς» και «γιατί».

Χρησιμοποιήσαμε μια δομημένη συνέντευξη η οποία περιελάμβανε και ερωτήσεις κλειστού τύπου οι οποίες αναλύονταν ποσοτικά. Η ποσοτική ανάλυση μας εξασφάλισε μια τυποποιημένη μέθοδο χορήγησης, ώστε όλοι οι συμμετέχοντες να ακολουθήσουν την ίδια διαδικασία. Επίσης, για να περιγράψουμε τις τάσεις στις απαντήσεις στα ερωτήματα μας χρησιμοποιήσαμε την περιγραφική στατιστική, η οποία μας φανέρωσε τις γενικές τάσεις στα δεδομένα (μέση τιμή, δεσπόζουσα τιμή, διάμεσος) και την εξάπλωση των τιμών (διακύμανση, τυπική απόκλιση και εύρος).

Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων έγινε με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης η οποία είναι μια μέθοδος αναγνώρισης, ανάλυσης και αναφοράς θεμάτων μέσα από τα ίδια τα δεδομένα, αφού τα οργανώνει και τα περιγράφει με αρκετές λεπτομέρειες. Βασικός της στόχος ήταν η μετατροπή «ακατέργαστων» και ετερόκλιτων πληροφοριών γύρω από ένα ζήτημα σε δεδομένα τα οποία μπορούσαν να τύχουν μιας συστηματικής περιγραφής. Η θεματικής ανάλυση μας έδωσε επίσης τη δυνατότητα ανίχνευσης επιμέρους θεμάτων και μεταβλητών. Η συνδυαστική και συμπληρωματική χρήση ποσοτικών και ποιοτικών ερωτήσεων αποτελεί μία αποτελεσματική μεθοδολογική προσέγγιση για μια ολοκληρωμένη περιγραφή και εξήγηση των διαστάσεων της κοινωνικής πραγματικότητας.

3.4 Επιλογή του δείγματος

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε εφήβους που είναι εγκλεισμένοι σε σωφρονιστικά καταστήματα της Ελλάδας. Συγκεκριμένα, λόγω της δομής του Ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος, τα αγόρια και τα κορίτσια εφηβικής ηλικίας κρατούνται σε διαφορετικά σωφρονιστικά καταστήματα. Επομένως, για τα αγόρια η επιλογή του δείγματος έγινε από το σωφρονιστικό κατάστημα της Κασσαβέτειας Βόλου ενώ των κοριτσιών από το σωφρονιστικό κατάστημα του Ελαιώνα Θηβών, το οποίο είναι το μοναδικό σωφρονιστικό κατάστημα για έφηβα κορίτσια στην Ελλάδα. Το δείγμα αποτελείται από 20 αγόρια ηλικίας μεταξύ 16 – 20 ετών και 10 κορίτσια ηλικίας 18 – 20 ετών. Αξίζει να επισημανθεί ότι η επιλογή της ηλικιακής ομάδας έγινε με κριτήριο ότι σε αυτό το χρονικό διάστημα δημιουργούνται οι μεγαλύτερες και κυριότερες αλλαγές στην ταυτότητα και, επομένως, ο/η έφηβος/η αποκτάει χαρακτηριστικά τα οποία θα τον/την οδηγούν και θα τον/την κατευθύνουν σε όλη τη ζωή. Επίσης, ο/η έφηβος/η βρίσκεται στο στάδιο κατά το οποίο πρέπει να πάρει αποφάσεις για το επαγγελματικό του/της μέλλον.

Τα αγόρια επιλέχτηκαν με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας. Η μέθοδος δειγματοληψίας μας έδωσε τη δυνατότητα ώστε οποιαδήποτε τάση στον πληθυσμό να κατανεμηθεί εξίσου μεταξύ των ατόμων που θα επιλεγθούν. Παράλληλα, μειώνεται η πιθανότητα οποιασδήποτε μεροληψίας ή σφάλματος, στην επιλογή του δείγματος, η οποία μπορεί να αλλοιώσει τα αποτελέσματα της έρευνας. Αυτό ενίσχυσε την προσπάθειά μας να

επιλέξουμε δείγμα το οποίο θα είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού των εφήβων κρατουμένων με αποτέλεσμα να μπορούν, στο μέτρο του δυνατού, να γενικευτούν τα συμπεράσματα της έρευνας. Για τα κορίτσια δεν χρησιμοποιήθηκε κάποια μέθοδος επιλογής γιατί τη χρονική περίοδο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα υπήρχαν μόνο δέκα έφηβα κορίτσια στις γυναικείες φυλακές.

Η επιλογή αγοριών και κοριτσιών μας έδωσε τη δυνατότητα να έχουμε μια πιο σφαιρική και ολοκληρωμένη εικόνα του ζητήματος που θα μελετήσουμε. Είναι σημαντικό να τονισθεί η δυσκολία στον εντοπισμό των κοριτσιών του δείγματος μας καθώς στην Ελλάδα η παραβατική δραστηριότητα των κοριτσιών είναι εμφανώς μικρότερη έναντι των αγοριών και αφορά συνήθως ηπιότερα και λιγότερο σοβαρά αδικήματα, σε σχέση με αυτά που εμπλέκονται τα έφηβα αγόρια, και κατά συνέπεια μικρότερες ποινές στέρησης της ελευθερίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υπάρχει μόνο ένα σωφρονιστικό κατάστημα ανήλικων κοριτσιών εν αντιθέση των τεσσάρων που υπάρχουν για τα αγόρια.

3.5 Ερευνητικά εργαλεία

Κατασκευάσαμε μια δομημένη συνέντευξη με 35 ανοιχτές και 48 κλειστές ερωτήσεις (Βλέπε ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ). Οι ερωτήσεις εξέτασαν τομείς, όπως της διαβίωσης μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα, της εκπαίδευσης που λαμβάνουν οι έφηβοι, καθώς και τις προτάσεις τους για αλλαγές και βελτίωση του σωφρονιστικού συστήματος. Η δομημένη συνέντευξη ξεκινά με ερωτήσεις κλειστού τύπου και μετά έπονται οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Οι πρώτες, έχουν σκοπό, να λειτουργήσουν ως έναυσμα για την εξοικείωση των εφήβων με την συνέντευξη και τον ομαλότερο τρόπο μετάβασης στις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Παράλληλα, ήταν δυνατή η σύγκριση των συνεντεύξεων όλων των συμμετεχόντων στοιχείο προς στοιχείο γεγονός που κατέστησε την αξιοπιστία των δεδομένων υψηλή.

Ειδικότερα, μέσω της χρήσης των ερωτήσεων κλειστού τύπου συλλέξαμε πληροφορίες που έχουν ως κύριους άξονες δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά (φύλο, ηλικία, συνθήκες διαβίωσης κλπ.) καθώς και τις γενικότερες πεποιθήσεις και πληροφορίες για τις συνθήκες κράτησης, τη σχολική εκπαίδευση εντός και εκτός του σωφρονιστικού

καταστήματος, τις αλλαγές που παρατηρούν στον εαυτό τους και την προσωπικότητά τους και γενικότερα τη διαβίωση μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα. Οι επιλογές απαντήσεων στις ερωτήσεις κλειστού τύπου περιελάμβαναν κλίμακα τύπου Likert που ξεκινά από 1 (καθόλου) μέχρι το 5 (πάρα πολύ), δίνοντας, έτσι, στους ερωτώμενους τη δυνατότητα να τοποθετηθούν ακραία ή με μετριοπάθεια, ανεξάρτητα από την κατεύθυνση που ήθελαν να επιλέξουν, γιατί είχαν στη διάθεση τους δύο βαθμίδες σε κάθε κατεύθυνση εκατέρωθεν του μεσαίου σημείου.

Με τις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου μας δόθηκε η ευκαιρία της εις βάθος διερεύνησης των αντιλήψεων, στάσεων και απόψεων σε ζητήματα θρησκείας, πολιτικής, σχέσεων με άτομα του άλλου φύλου, τις προσδοκίες, τα επαγγελματικά σχέδια και την καθημερινότητα μετά την αποφυλάκιση. Επίσης, συλλέξαμε στοιχεία που περιέχουν προτάσεις για τις βελτιώσεις που οι έφηβοι επιθυμούν να γίνουν στο μέλλον τόσο των συνθηκών κράτησης όσο και του σωφρονιστικού συστήματος.

Οι ερωτήσεις ήταν ίδιες για αγόρια και κορίτσια και είχαν τέτοια διάταξη και ομαδοποίηση ανά κατηγορία ώστε να διευκολύνουν τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στην απάντησή τους και σε εμάς στη συλλογή τους και στην καλύτερη επεξεργασία τους. Έτσι, αρχικά, οι ερωτήσεις εστιάστηκαν γύρω από τη σχολική εκπαίδευση που έχουν λάβει πριν τη φυλάκιση, όπως «*Μέχρι ποια βαθμίδα φτάσατε στην εκπαίδευση;*» και για το επίπεδο εκπαίδευσης που τους παρέχεται μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα, όπως «*Αποκτήσατε καθόλου προσόντα από συγκεκριμένα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης που σας προσφέρονται στη φυλακή;*». Αυτές οι ερωτήσεις που μας δίνουν τροφή για σύγκριση του τι συνέβαινε πριν τη φυλάκιση και της αντίστοιχης κατάστασης μέσα στη φυλακή ήταν πολύ επικοινωνητικές. Στη συνέχεια προσπαθήσαμε να αντιληφθούμε πως, ακριβώς, είναι οι συνθήκες κράτησης χρησιμοποιώντας ερωτήσεις του τύπου «*Οι συνθήκες κράτησης είναι οι κατάλληλες για έναν/μια έφηβο/η;*» καθώς και για τη συμβίωση με άγνωστα μέχρι τώρα άτομα, δηλαδή τους συγκρατούμενους τους, ρωτώντας τους «*Πιστεύεις ότι οι εμπειρίες και τα βιώματά σου με τους άλλους κρατούμενους θα σε επηρεάσουν όταν θα ζεις εκτός της φυλακής;*». Παρόμοια με τις ερωτήσεις που αφορούσαν την εκπαίδευση, έγινε προσπάθεια οι ερωτήσεις που τέθηκαν να μας βοηθήσουν στη σύγκριση των συνθηκών διαβίωσης μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα με αυτές μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο και να γίνει πρόβλεψη της μελλοντικής τους εξέλιξης λόγω της παρουσίας των συγκρατούμενων τους.

Συνεχίζοντας, επεκτείναμε το αντικείμενο των ερωτήσεων σε σχέση με τις προσωπικές τους απόψεις για ζητήματα, όπως η θρησκεία, η πολιτική. Επιπλέον, θελήσαμε να συνδέσουμε την καθημερινότητα και τον τρόπο που διαβιών αγόρια και κορίτσια στα αντίστοιχα σωφρονιστικά καταστήματα θέτοντας ερωτήσεις του τύπου *«Πιστεύεις ότι οι συνθήκες κράτησης είναι ίδιες στις ανδρικές και στις γυναικείες φυλακές;»* καθώς και για τις μελλοντικές σχέσεις μεταξύ των εφήβων των δύο φύλων, όπως *«Πιστεύεις ότι η έλλειψη επικοινωνίας με άτομα του αντίθετου φύλου μπορεί να επηρεάσει τις μελλοντικές σου σχέσεις εκτός φυλακής;»*. Παράλληλα, και πηγαίνοντας προς το κλείσιμο του ερωτηματολογίου, θέλαμε να δώσουμε ένα ευχάριστο τόνο στη συνέντευξη και να ολοκληρώσουμε την επαφή με τους εφήβους με ελπιδοφόρα μηνύματα και για αυτό τον λόγο τους θέσαμε ερωτήσεις που σχετίζονται με τα μελλοντικά τους σχέδια και στο πως φαντάζονται τον εαυτό τους μετά την αποφυλάκιση, λόγου χάριν, *«Τι επάγγελμα θέλεις να έχεις στο μέλλον;»*.

Το τέλος του ερωτηματολογίου περιλαμβάνει 12 ερωτήσεις που μας βοήθησαν να συλλέξουμε στοιχεία που αφορούν δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, όπως είναι η οικογενειακή κατάσταση, η ομιλούμενη γλώσσα, η καταγωγή και η θρησκεία και, επιπλέον, πληροφορίες σχετικά με τα πιθανά προβλήματα υγείας ή στέγασης μπορεί να υπήρχαν. Σε όλες τις κατηγορίες ερωτήσεων που τέθηκαν δεν επιδιώκαμε, μόνο, την απλή καταγραφή πληροφοριών που αφορούν τη ζωή των εφήβων μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα. Θέσαμε ζητήματα που στόχευαν σε απαντήσεις που να εμπεριέχουν έντονα τα συναισθήματα που βιώνουν κάθε μέρα οι έφηβοι/ες γιατί μέσω αυτών των απαντήσεων θα μπορούσαμε να συγκεντρώσουμε πιο ουσιαστικά και εποικοδομητικά δεδομένα.

3.6 Διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας

Αρχικά, ζητήθηκε η έγκριση πραγματοποίησης της έρευνας ξεχωριστά τόσο από το σωφρονιστικό κατάστημα της Κασσαβέτειας Βόλου για αγόρια όσο και από το σωφρονιστικό κατάστημα του Ελαιώνα Θηβών για τα κορίτσια. Στην αίτηση που έγινε προς τους αρμόδιους φορείς γνωστοποιήθηκαν οι σκοποί και οι στόχοι της έρευνας και δόθηκαν οι απαραίτητες διαβεβαιώσεις για την τήρηση των δεοντολογικών αρχών που διέπουν τέτοιου είδους έρευνες,

τον σεβασμό προς τους/τις συμμετέχοντες/ουσες και τη διατήρηση της ανωνυμίας τους. Ταυτόχρονα, εστάλη ένα αντίγραφο του ερωτηματολογίου το οποίο επρόκειτο να χορηγηθεί ώστε οι αρμόδιοι φορείς να σχηματίσουν πλήρη εικόνα για το αντικείμενο της έρευνας και το περιεχόμενο των ερωτήσεων. Μετά την αποδοχή του αιτήματός μας και την απόκτηση της σχετικής άδειας ξεκινήσαμε τη διαδικασία για την πραγματοποίηση της έρευνας.

Πριν την έναρξη της διαδικασίας ενημερώθηκαν, λεπτομερώς, όλοι/ες οι έφηβοι/ες για το αντικείμενο της έρευνας και τους σκοπούς που επιδιώκει να επιτύχει. Έλαβαν τις απαραίτητες διαβεβαιώσεις ότι επρόκειτο για μια διαδικασία απολύτως εμπιστευτική, πως θα τηρούνταν η ανωνυμία των απαντήσεων και ότι στο περιεχόμενο των απαντήσεων θα είχαν πρόσβαση μόνο ο υποφαινόμενος και η επιβλέπουσα την έρευνα αυτή, κυρία Σολομώντος-Κουντούρη.

Στη συνέχεια, ερωτήθηκαν όλοι/ες έφηβοι/ες εφόσον επιθυμούσαν να συμμετέχουν δίνοντας τους, ταυτόχρονα, τη δυνατότητα να μην το πράξουν εάν νιώθουν ότι είναι κάτι που για τους δικούς τους προσωπικούς λόγους δεν επιθυμούν. Όλοι/ες δήλωσαν προθυμία να συμμετέχουν χωρίς να έχουν καμία αντίρρηση ή διαφωνία ως προς τη διαδικασία. Επιπρόσθετα, τους τονίστηκε ότι θα μπορούσαν να αποχωρίσουν από τη διαδικασία, ακόμη, και κατά τη διάρκεια της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου εάν προέκυπτε κάποιο πρόβλημα χωρίς να χρειάζεται να αιτιολογήσουν την απόφασή τους αυτή.

Η διαδικασία πραγματοποιήθηκε σε ομάδες των δύο ατόμων. Αρχικά, αυτό συνέβη για να μη δημιουργηθεί κάποιο αίσθημα αμηχανίας ή ντροπαλότητας από τη μεριά των συμμετεχόντων/ουσών σε σχέση με την παρουσία ενός αγνώστου ερευνητή. Κατά δεύτερο λόγο, για να είναι πιο εύκολη η αντιμετώπιση οποιασδήποτε δυσκολίας ή προβλήματος στην κατανόηση των ερωτήσεων, όπως λόγω μη επαρκούς γνώσης της ανάγνωσης και της γραφής, οπότε με τη βοήθεια ενός/μιας έμπιστου/ης φίλου/ης και στη συνέχεια του υποφαινόμενου να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά. Η παρουσία και η βοήθεια του υποφαινόμενου αποτέλεσαν σημαντικά στηρίγματα για τους/τις συμμετέχοντες/ουσες για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Οι έφηβοι που δεν μιλούσαν την ελληνική γλώσσα μας οδήγησαν σε ρόλο διερμηνέα, μέσω της αγγλικής γλώσσας την οποία μιλούσαν ικανοποιητικά. Επιπλέον, πολλές φορές, ο υποφαινόμενος βοήθησε τους/τις εφήβους/ες να αντιληφθούν το περιεχόμενο ορισμένων ερωτήσεων. Ωστόσο, η σημαντικότερη συμβολή του υποφαινόμενου είναι ότι

κατάφερε από την πρώτη στιγμή να δημιουργήσει ένα ζεστό, φιλικό και ασφαλές περιβάλλον για τους/τις συμμετέχοντες/ουσες κερδίζοντας, ταυτόχρονα, την εμπιστοσύνη τους. Αυτό οδήγησε στο να ξεπεραστούν εύκολα και γρήγορα οι όποιες δυσκολίες εμφανίστηκαν και όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες να συμμετέχουν με προθυμία.

Είναι χρήσιμο να τονισθεί ότι η γραπτή καταγραφή των απαντήσεων των συμμετεχόντων/ουσών ήταν απαραίτητη να πραγματοποιηθεί καθώς ο μεγάλος αριθμός των ερωτήσεων επέφερε μεγάλο όγκο απαντήσεων που δεν ήταν φυσικά δυνατό να παραμείνει στον προφορικό λόγο γιατί δε θα μπορούσε να γίνει η επεξεργασία και ανάλυση τους. Επιπρόσθετα, θεωρήθηκε σκόπιμο να μη χρησιμοποιηθεί μαγνητόφωνο για την καταγραφή των απαντήσεων γιατί μπορεί να εκλαμβάνονταν αρνητικά από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες και να λειτουργούσε ανασταλτικά στην προσπάθεια συλλογής των πληροφοριών που απαιτούνταν για την έρευνα. Υπήρχε ο κίνδυνος οι ανήλικοι παραβάτες, στη θέα ενός μαγνητοφώνου, να μας αντιμετωπίσουν με μεροληψία και να μας συγκρίνουν με αστυνομικούς που προσπαθούν να τους πάρουν κατάθεση για κάποια παράνομη ενέργεια τους.

Η διάρκεια της συμπλήρωσης κράτησε από είκοσι μέχρι τριάντα λεπτά. Δεν υπήρχε κάποιος χρονικός περιορισμός στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Αυτό άλλωστε δεν θα μπορούσε να συμβεί καθώς, λόγω των προαναφερθέντων προβλημάτων, καθένας/καθεμιά ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες που είχαν, χρειάζονταν διαφορετικό χρόνο. Αυτές οι περιπτώσεις αποτέλεσαν τις εξαιρέσεις γιατί οι περισσότεροι/ες χειρίζονταν σωστά την ελληνική γλώσσα και καταλάβαιναν το περιεχόμενο των ερωτήσεων.

3.7 Ανάλυση δεδομένων

Η ανάλυση των απαντήσεων των συμμετεχόντων εστιάστηκε στον αρτιότερο συνδυασμό όλων των δεδομένων ώστε να απαντήσουμε τα ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή της έρευνας. Αρχικά, επιδιώξαμε την όσο το δυνατόν καλύτερη και μεγαλύτερη εξοικείωση με τα δεδομένα που είχαμε. Επαναλαμβανόμενες προσεκτικές αναγνώσεις των απαντήσεων μάς βοήθησαν στην κωδικοποίηση των στοιχείων κατά τέτοιο τρόπο που μας

επέτρεψε τη δημιουργία υποενοτήτων. Η ύπαρξη των υποενοτήτων αποτέλεσε ένα πρόδρομο για τη μετέπειτα ενασχόληση μας με την απάντηση των αρχικών ερωτημάτων μας. Όλες μαζί οι υποενοότητες συνθέτουν την καθημερινότητα μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα απλώς αναφέρονται σε διαφορετικές πτυχές της. Το περιεχόμενο και το αντικείμενο της καθεμιάς αλληλοσυμπληρώνεται από τις άλλες αλλά λόγω του όγκου των στοιχείων που συνελέγησαν είναι σωστότερη η παρουσία τους για να μην προκληθεί αναστάτωση και σύγχυση μεταξύ τους.

Οι υποενοότητες οριοθετούν και βάζουν σε μια σειρά και τις ιδέες, τις σκέψεις και τα συναισθήματα των ίδιων των συμμετεχόντων καθότι οι απαντήσεις τους άνοιξαν τον ασκό του Αιόλου για τη διερεύνηση ζητημάτων που ξεπερνούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις τα πλαίσια των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου που τους δόθηκε. Φάνηκε πως και οι συμμετέχοντες/ουσες είχαν την ανάγκη μιας τέτοιας συνέντευξης ώστε να μπορέσουν να εκθέσουν στον κόσμο, που διαβιεί έξω από το σωφρονιστικό κατάστημα, όλα αυτά που τους απασχολούν.

Ο υποφαινόμενος προσπάθησε να αφήσει έξω από τη διαδικασία της δημιουργίας αυτών των υποενοτήτων την προσωπική του γνώμη, που αποκόμισε λόγω της παρουσίας του στα σωφρονιστικά καταστήματα για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων και της επαφής του με τους/τις έφηβους/ες. Αυτό συνέβη ώστε να γίνει πιο αμερόληπτη η όλη διαδικασία της επεξεργασίας και ανάλυσης των δεδομένων και, επομένως, να δοθούν οι κατάλληλες απαντήσεις στα αρχικά μας ερωτήματα. Εντούτοις, αργότερα στην παρούσα εργασία και στο κεφάλαιο της συζήτησης των αποτελεσμάτων θα αναφέρω την προσωπική μου εμπειρία από τη στιγμή που έφτασα στα σωφρονιστικά καταστήματα μέχρι την αναχώρησή μου, ούτως ώστε να υπάρχει μια ολοκληρωμένη εικόνα της καθημερινότητας μέσα εκεί όχι μόνο από τη μεριά των εφήβων που βρίσκονται εκεί αλλά και από την οπτική γωνία ενός επισκέπτη μερικών μόνο ωρών.

Εν περιλήψη, η ανάλυση ερωτήσεων ανοιχτού τύπου έγινε μέσω κωδικοποίησης και της διαδικασίας χωρισμού του κειμένου σε τμήματα και της απόδοσης επικεφαλίδων σε αυτά έτσι ώστε να σχηματίζουν περιγραφές και γενικά ζητήματα. Στη συνέχεια, μέσω της ομαδοποίησης των παρόμοιων κωδικών, καταλήξαμε σε κάποια ειδικότερα θέματα που αποτελούν το αντικείμενο της θεματολογίας τα οποία ανέπτυξε το δείγμα μας. Η ανάλυση των

ερωτήσεων κλειστού τύπου ήταν πιο εύκολη. Χρησιμοποιήσαμε την περιγραφική στατιστική, η οποία μας φανέρωσε τις γενικές τάσεις στα δεδομένα (μέση τιμή, δεσπόζουσα τιμή, διάμεσος) και την εξάπλωση των τιμών (διακύμανση, τυπική απόκλιση και εύρος). Για την καλύτερη παρουσίαση των δεδομένων αυτών χρησιμοποιήσαμε διαγράμματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

4.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις φυλακές ανηλίκων αγοριών και ανηλίκων κοριτσιών έγινε εύκολα αντιληπτό ότι η σύνθεση των ατόμων αυτών δεν είναι αμιγώς ελληνική. Συναντήσαμε ανηλίκους αρκετών διαφορετικών εθνοτήτων, θρησκειών καθώς και ομιλούμενης γλώσσας. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη την προέλευση και τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων που απαρτίζουν την υπόλοιπη κοινωνία, δεν προκαλεί εντύπωση η ποικιλία των διαφορετικών εφήβων που βρίσκονται μέσα στις φυλακές ανηλίκων. Η ηλικία αυτών των αγοριών είναι από 16 ετών που είναι ο μικρότερος μέχρι 20 ετών που είναι τα μεγαλύτερα αγόρια. Ο μέσος όρος της ηλικίας των αγοριών είναι 18,55 έτη και η τυπική απόκλιση είναι 0,97. Στα κορίτσια ηλικία κυμαίνεται από τα 18 έτη που είναι οι μικρότερες μέχρι τα 20 έτη που είναι οι μεγαλύτερες. Ο μέσος όρος της ηλικίας των κοριτσιών είναι 18,75 και η τυπική απόκλιση είναι 0,78 έτη. Μεγαλύτερη εκπροσώπηση έχουν οι Έλληνες/ίδες καθώς σε ποσοστό 46,6% (14 από 30), σχεδόν, ένας στους δύο κρατούμενους/ες είναι ελληνικής καταγωγής, είτε αμιγώς είτε λόγω τσιγγάνικης προέλευσης. Εάν θελήσουμε, όμως, να τους διαχωρίσουμε ως προς το φύλο θα διαπιστώσουμε ότι το 65% (13 από 20) δεκατρία από τα είκοσι αγόρια του δείγματος είναι Έλληνες σε αντίθεση με τα έφηβα κορίτσια που ο αντίστοιχος αριθμός είναι 10% (1 από 10) μία στις δέκα.

4.1 Διάγραμμα: Ποσοστό ηλικίας αρρένων εφήβων κρατουμένων

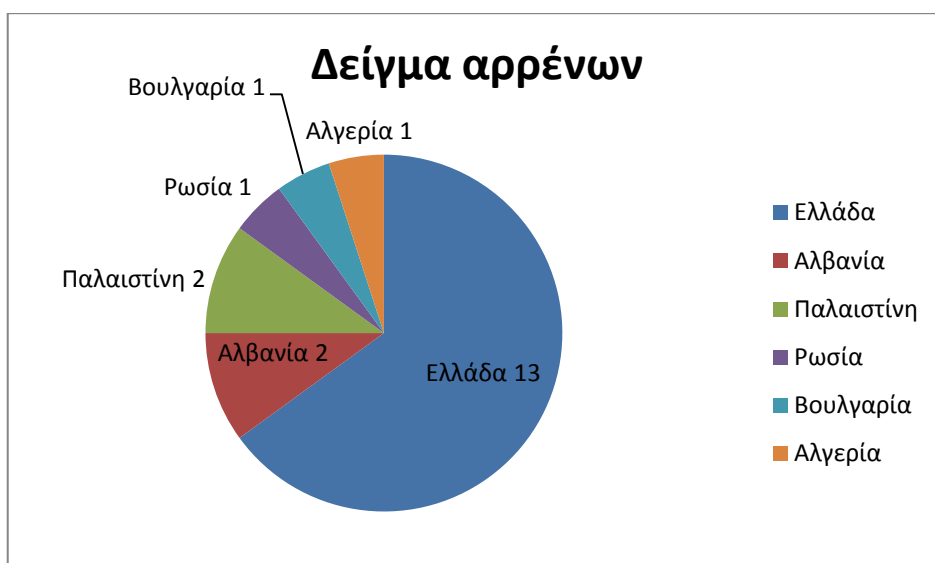

4.2 Διάγραμμα: Ποσοστό ηλικίας θηλέων εφήβων κρατουμένων

Σε κάθε φύλο παρατηρείται ο ίδιος αριθμός διαφορετικών εθνοτήτων με εκπροσώπηση από εννιά διαφορετικά κράτη. Άξιο λόγου είναι ότι η προέλευση των υπολοίπων κρατουμένων

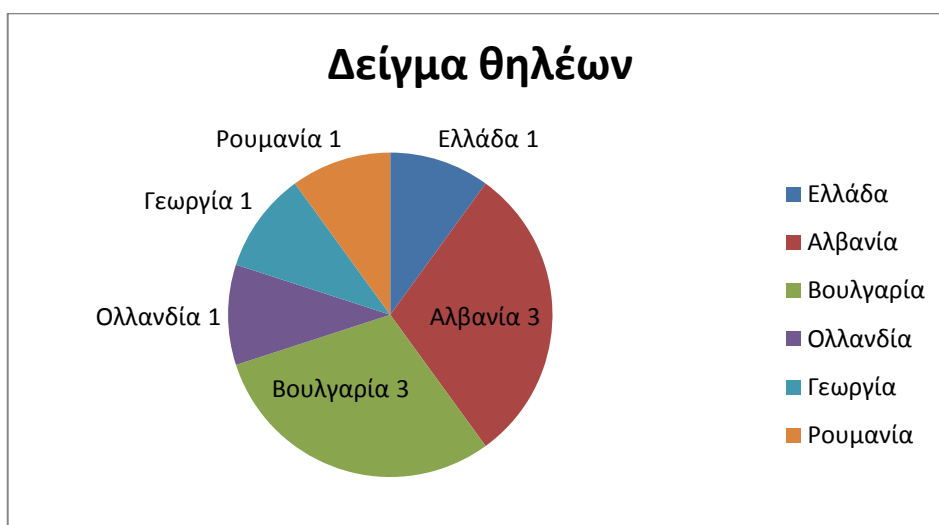
προέρχεται από χώρες των οποίων οι κάτοικοι προτίμησαν να έρθουν στην Ελλάδα με σκοπό να βρουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας. Έτσι, συναντήσαμε έφηβους/ες από την Αλβανία, τη Βουλγαρία, τη Γεωργία, τη Ρουμανία, την Παλαιστίνη και την Αλγερία. Επίσης, βρήκαμε άτομα από χώρες, όπως η Ρωσία και η Ολλανδία που η διαμονή τους στην Ελλάδα δε σχετίζεται, άμεσα, με κάποιον από τους ανωτέρω λόγους. Τη μεγαλύτερη εκπροσώπηση παρουσιάζουν η Αλβανία με ποσοστό 16,6% (5 από 30) στο σύνολο των ατόμων του δείγματος (10% στα αγόρια και 30% στα κορίτσια) και η Βουλγαρία με ποσοστό 13,3% (4 από 30 και 5% στα αγόρια και 30% στα κορίτσια αντίστοιχα). Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το υψηλό ποσοστό των εφήβων από την Αλβανία και την Βουλγαρία μας είναι κάπως αναμενόμενο λόγω του μεγάλου αριθμών των ατόμων που κατοικούν στην Ελλάδα και προέρχονται από αυτές τις χώρες.

Ειδικότερα, διαπιστώνουμε ότι το δείγμα των αγοριών αποτελείται, σε ποσοστό 65% (13 από 20) από δεκατρείς Έλληνες (A.1, A.3, A.4, A.5, A.6, A.7, A.11, A.15, A.16, A.17, A.18, A.19, A.20), σε ποσοστό 10% (2 από 20) από δύο Αλβανούς (A.8, A.10), σε ποσοστό 10% (2 από 20) δύο Παλαιστίνιους (A.12, A.13) και σε ποσοστό 5% (1 από 20) από έναν υπήκοο Ρωσίας (A.2), σε ποσοστό 5% (1 από 20) από έναν υπήκοο Βουλγαρίας (A.9) και σε ποσοστό 5% (1 από 20) από έναν υπήκοο Αλγερίας (A.14). Ωστόσο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι στους Έλληνες εντάσσουμε τα τέσσερα τσιγγάνικης προέλευσης αγόρια και ένα αγόρι που αυτοχαρακτηρίζεται με Ελληνοαμερικανική προέλευση.

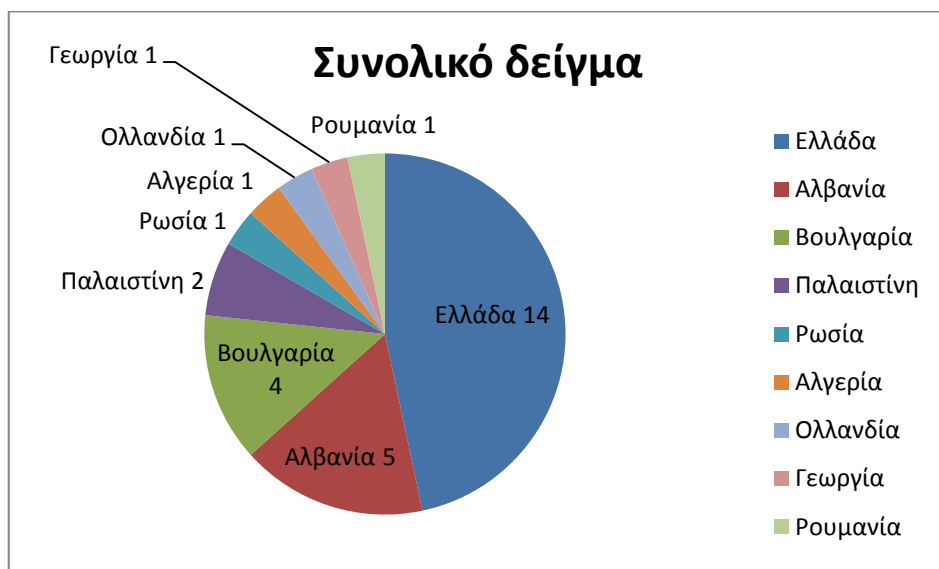
4.3 Διάγραμμα: Ποσοστό εθνικότητας αρρένων εφήβων κρατουμένων

Αντίθετα, στα κορίτσια το δείγμα αποτελείται, σε ποσοστό 10% (1 από 10) από τη μοναδική Ελληνίδα (Κ.1), σε ποσοστό 30% (3 από 10) από τρεις υπηκόους Αλβανίας (Κ.2, Κ.5, Κ.6), σε ποσοστό 30% (3 από 10) από τρεις Βουλγαρίας (Κ.8, Κ.9, Κ.10) και σε ποσοστό 10% (1 από 10) από μία Ολλανδίας (Κ.3), σε ποσοστό 10% (1 από 10) από μία Γεωργίας (Κ.4) και σε ποσοστό 10% (1 από 10) από μία Ρουμανίας (Κ.7).

4.4 Διάγραμμα: Ποσοστό εθνικότητας θηλέων εφήβων κρατουμένων

Συνολικά, το δείγμα αποτελείται στο 46,6% (14 από 30) από δεκατέσσερις Έλληνες/ίδες (Α.1, Α.3, Α.4, Α.5, Α.6, Α.7, Α.11, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Α.20, Κ.1), στο 16,6% (5 από 30) πέντε Αλβανούς/ίδες (Α.8, Α.10, Κ.2, Κ.5, Κ.6), στο 13,3% (4 από 30) τέσσερις Βούλγαρους/ες (Α.9, Κ.8, Κ.9, Κ.10), στο 6,6% (2 από 30) δύο Παλαιστίνιους (Α.12, Α.13), στο 3,3% (1 από 30) ένα Ρώσο (Α.2), στο 3,3% (1 από 30) ένα Αλγερινό (Α.14), στο 3,3% (1 από 30) μία Ολλανδέζα (Κ.3), στο 3,3% (1 από 30) μία Γεωργιανή (Κ.4) και στο 3,3% (1 από 30) μία Ρουμάνα (Κ.7).

4.5 Διάγραμμα: Ποσοστό εθνικότητας των εφήβων κρατούμενων της έρευνας

Πολλοί/ές αλλοδαποί/ές κρατούμενες γεννήθηκαν στην Ελλάδα θεωρούν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική ενώ, ταυτόχρονα, αρκετοί κρατούμενοι που ήρθαν σε παιδική ηλικία έχουν καταφέρει να ομιλούν την ελληνική γλώσσα με μεγάλη και ικανοποιητική επάρκεια σε αντίστοιχο βαθμό με τη γλώσσα της χώρας καταγωγής τους διευκολύνοντας, επομένως, την πραγματοποίηση της έρευνας. Παράλληλα, έχουν καταφέρει να αποκτήσουν ελληνική προφορά σε τέτοιο επίπεδο που είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτό ότι δεν είναι ελληνικής καταγωγής.

Έτσι, στα έφηβα αγόρια ως μητρική γλώσσα την Ελληνική δηλώνουν σε ποσοστό 65% (13 από 20) δεκατρία άτομα (A.1, A.2, A.3, A.4, A.6, A.7, A.11, A.15, A.16, A.17, A.18, A.19, A.20) εκ των οποίων το 10% (2 από 20), δηλαδή, δύο δηλώνουν, ταυτόχρονα, ως μητρική γλώσσα τη Ρώσικη (A.2, A.3) και το 5% (1 από 20), δηλαδή, ένα την Τσιγγάνικη (A.18). Επιπλέον, υπάρχουν σε ποσοστό 15% (3 από 20) τρία αγόρια με μητρική γλώσσα την Αράβικη (A.12, A.13, A.14), σε ποσοστό 10% (δύο από 20) δύο την Αλβανική (A.8, A.10), σε ποσοστό 5% (1 από 20) ένα την Τσιγγάνικη (A.5) και σε ποσοστό 5% (1 από 20) ένα τη Βουλγάρικη (A.9).

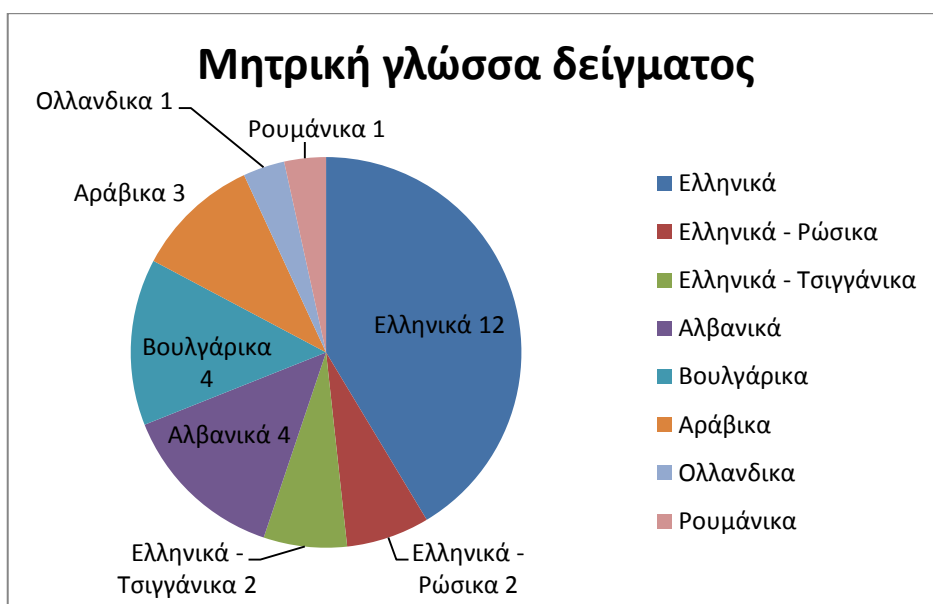
4.6 Διάγραμμα: Ποσοστό μητρικής γλώσσας αρρένων εφήβων κρατουμένων

Αντίστοιχα, στα κορίτσια, το 20% (2 από 10), δηλαδή, δύο συμμετέχουσες δηλώσαν ως μητρική γλώσσα την Ελληνική (Κ.1, Κ.4), το 30% (3 από 10) τρεις τη Βουλγάρικη (Κ.8, Κ.9, Κ.10), το 20% (2 από 10) δύο την Αλβανική (Κ.5, Κ.6), το 10% (1 από 10) μία την Ολλανδική (Κ.3) και το 10% (1 από 10) τη Ρουμάνικη (Κ.7). Ωστόσο, σε ποσοστό 10% (1 από 10) ένα κορίτσι δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση (Κ.2).

4.7 Διάγραμμα: Ποσοστό μητρικής γλώσσας θηλέων εφήβων κρατουμένων

Συνεπώς, αθροιστικά για αγόρια και κορίτσια έχουμε σε ποσοστό 50% (15 από 30) δεκαπέντε άτομα με μητρική γλώσσα την Ελληνική (Α.1, Α.2, Α.3, Α.4, Α.6, Α.7, Α.11, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Α.20, Κ.1, Κ.4), εκ των οποίων όπως προαναφέρθηκε το 6,6% (2 από 30) δύο έχουν, παράλληλα, τα Ρώσικα (Α.2, Α.3) και το 3,3% (1 από 30) ένας τα Τσιγγάνικα (Α.18) ως μητρική γλώσσα, το 13,3% (4 από 30) τέσσερα άτομα δηλώνουν ως μητρική γλώσσα την Αλβανική (Α.8, Α.10, Κ.5, Κ.6), το 13,3% (4 από 30) τέσσερα τη Βουλγάρικη (Α.9, Κ.8, Κ.9, Κ.10), το 10% (3 από 30) τρία την Αράβικη (Α.12, Α.13, Α.14), το 3,3% (1 από 30) μία τα Ολλανδικά (Κ.3) και το 3,3% (1 από 30) μία τα Ρουμάνικα (Κ.7).

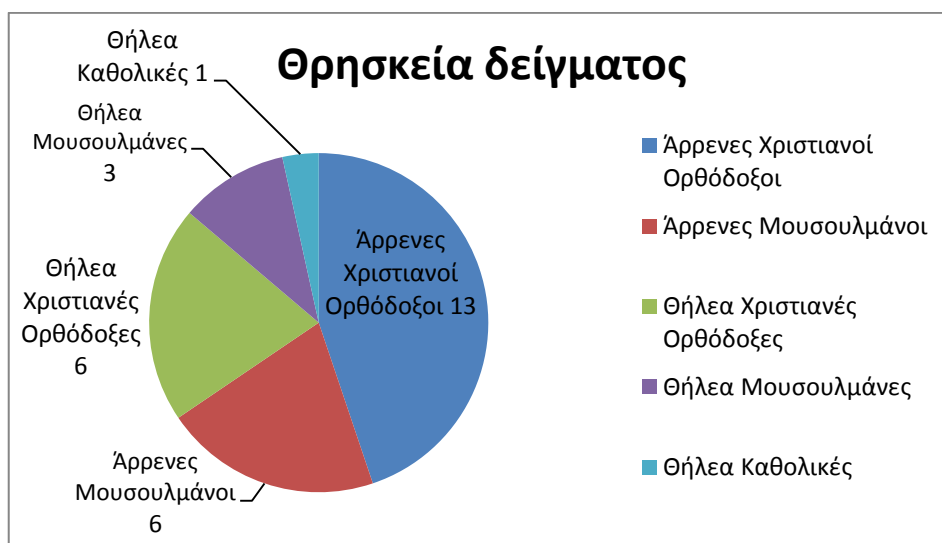

4.8 Διάγραμμα: Ποσοστό μητρικής γλώσσας των εφήβων κρατούμενων της έρευνας

Αντίθετα με την ομιλούμενη γλώσσα, στο θέμα των θρησκευτικών πεποιθήσεων παρατηρείται μια σταθερότητα στα ήθη των χωρών προέλευσης και τη συνέχιση της θρησκευτικής παράδοσης των οικογενειών. Έτσι, βλέπουμε ότι, σχεδόν, δύο στους τρεις συμμετέχοντες τους δείγματος μας είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι ενώ περίπου ένας στους τρεις είναι Μουσουλμάνοι. Αυτό αποτελεί μία πληροφορία που δεν προκαλεί καμιά έκπληξη καθώς η θρησκεία είναι ένα στοιχείο της ψυχοσύνθεσης των ανθρώπων το οποίο δύσκολα αλλάζει ακόμη και αν διαμένουν σε ένα μέρος με εντελώς διαφορετική θρησκευτική κουλτούρα. Επιπρόσθετα, η παρουσία σε ποσοστό 96,6% (Α.2, Α.3, Α.4, Α.5, Α.6, Α.7, Α.8, Α.9, Α.10, Α.11, Α.12, Α.13, Α.14, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Α.20, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10) ενός τουλάχιστον γονέα και σε ποσοστό 80% (Α.2, Α.4, Α.5, Α.7, Α.8, Α.9, Α.10, Α.11, Α.12, Α.13, Α.14, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9) η παρουσία και των δύο γονέων αποτελεί εχέγγυο για τη διαπαιδαγώγηση των εφήβων αυτών με γνώμονα τα θρησκευτικά ιδεώδη της χώρας καταγωγής.

Ειδικότερα, στην έρευνα μας έχουμε σε ποσοστό 65% (13 από 20) δεκατρία αγόρια που είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι (Α.1, Α.2, Α.3, Α.5, Α.6, Α.7, Α.9, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Α.20), σε ποσοστό 30% (6 από 20) έξι αγόρια είναι Μουσουλμάνοι (Α.8, Α.10, Α.11,

A.12, A.13, A.14) και σε ποσοστό 5% (1 από 20) ένα αγόρι που δεν απάντησε. Στα κορίτσια έχουμε σε ποσοστό 60% (6 από 10) έξι Χριστιανές Ορθόδοξες (Κ.1, Κ.2, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10), σε ποσοστό 30% (3 από 10) τρεις Μουσουλμάνες (Κ.3, Κ.5, Κ.6) και σε ποσοστό 10% (1 από 10) μία Καθολική (Κ.4).

4.9 Διάγραμμα: Ποσοστό θρησκείας των εφήβων κρατουμένων της έρευνας

4.2 Τρόπος ζωής των κρατουμένων πριν τη φυλάκισή τους

Ωστόσο, παρά την ύπαρξη των γονέων και σε πολλές περιπτώσεις και την ύπαρξη μεγαλύτερων αδερφών, το 36,6% (11 από 30), σχεδόν, ένας στους τρεις συμμετέχοντες πριν μπει στη φυλακή ζούσε μόνος/η του/της (Α.1, Α.2, Α.4, Α.8, Α.10, Α.12, Α.13, Α.14, Κ.3, Κ.7, Κ.9). Το στατιστικό στοιχείο από μόνο του είναι πολύ σημαντικό γιατί δείχνει ότι από σχετικά μικρή ηλικία τα παιδιά αυτά ανεξαρτητοποιήθηκαν και μεγάλωναν χωρίς την επίβλεψη κάποιου/ας μεγαλύτερου/ης. Αυτό δείχνει ότι πιθανόν τα παιδιά αυτά να χρειάστηκε να ωριμάσουν πιο γρήγορα και να αναλάβουν περισσότερες πρωτοβουλίες σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά είτε γιατί αυτά το επιδίωξαν είτε γιατί οι οικογενειακές συνθήκες διαβίωσης ήταν τέτοιες που τους ανάγκασαν σε φυγή από το σπίτι. Παρόλα αυτά, αποδεικνύεται ότι δεν

έκαναν σωστές επιλογές και δεν έγιναν περισσότερο υπεύθυνοι αλλιώς δε θα βρισκότουσαν στη φυλακή. Πιθανόν η φυλάκιση να σχετίζεται με κάποιες βασικές βιοποριστικές ανάγκες της καθημερινότητας οδηγώντας τους σε εγκληματικές ενέργειες που σχετίζονται με κλοπές, ληστείες και συναφή αδικήματα που θα μπορούσαν να τους αποφέρουν χρήματα για την κάλυψή τους.

Για έναν/μια έφηβο/η μια ισχυρή οικογενειακή βάση αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο για την ανάπτυξη μιας υγιούς προσωπικότητας και δίνει εφόδια για την αντιμετώπιση κάθε είδους κινδύνου που μπορεί να οδηγήσει σε παρεκτροπή. Εντούτοις, ενώ σε ποσοστό 53,3% (16 από 30), σχεδόν, ένας στους δύο συμμετέχοντες διέμενε με κάποιο μέλος της οικογένειας του είτε ήταν οι γονείς, είτε οι παππούδες, είτε ήταν η οικογένεια του μεγαλύτερου/ης αδερφού/ής, διέπραξε κάποιο αδίκημα που τον/την οδήγησε στη φυλακή (Α.3, Α.5, Α.6, Α.9, Α.11, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Κ.1, Κ.2, Κ.4, Κ.6, Κ.8, Κ.10). Από αυτό το στατιστικό στοιχείο θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι πιθανόν η επίβλεψη των εκάστοτε κηδεμόνων ήταν περισσότερο τυπική και λιγότερο ουσιαστική δίνοντας, έτσι, στον/ην έφηβο/η τη δυνατότητα περισσότερης ελευθερίας. Επομένως, ο/η έφηβος/η, σε συνδυασμό και με την ηλικιακή του/της ανωριμότητα, είναι πιο εύκολο να παρασυρθεί και να διαπράξει εγκληματικές πράξεις.

Ένα αναμενόμενο συμπέρασμα που προέκυψε από την έρευνα είναι ότι η πλειοψηφία των εφήβων που μένουν μόνοι τους είναι αγόρια. Ίσως το γεγονός ότι τα αγόρια από τη φύση τους παρουσιάζουν την τάση να θέλουν γρηγορότερα να ανεξαρτητοποιηθούν και να μην έχουν την επίβλεψη – έλεγχο των γονιών, να τους οδηγεί στη φυγή από το σπίτι. Επίσης, και οι γονείς, ίσως λόγω του δυναμικού του ανδρικού προτύπου, συνειδητά, επιτρέπουν τη δραστηριοποίηση των αγοριών προς αυτή την κατεύθυνση. Όμως, εντύπωση δημιουργεί πως υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό των κοριτσιών που συμμετείχαν στην έρευνα, αλλά μικρότερο σε σχέση με αυτό των αγοριών, που δήλωσε πως διέμεναν μόνες τους. Σίγουρα, οι γονείς των κοριτσιών προσπαθούν να τις δίνουν λιγότερες ελευθερίες σε σχέση με τα αγόρια και θέλουν να αποτρέψουν την οποιασδήποτε μορφής φυγή από το σπίτι. Αυτό είναι που κάνει πιο εντυπωσιακό το στοιχείο αυτό.

Επιπρόσθετα, μπορούμε να αναφέρουμε ότι το 73,3% (22 από 30) των εφήβων δεν είχαν να αντιμετωπίσουν προβλήματα στέγασης ούτε είχαν κάποια δυσaráσκεια με το

περιβάλλον τους (Α.2, Α.4, Α.5, Α.6, Α.8, Α.9, Α.10, Α.11, Α.12, Α.13, Α.17, Α.18, Α.19, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Παρόλα αυτά, σε ποσοστό 23,3% (7 από 30) κάποια έφηβα αγόρια ανέφεραν πως αντιμετώπισαν έστω και κάποιο μικρό πρόβλημα (Α.1, Α.3, Α.7, Α.14, Α.15, Α.16, Α.20), επιβεβαιώνοντας το προηγούμενο συμπέρασμα, καθώς περισσότερα αγόρια παρά κορίτσια διαμένουν εκτός της οικογενειακής εστίας (7 αγόρια έναντι 1 κοριτσιού των συμμετεχόντων της έρευνας). Ωστόσο, το 93,3% (28 από 30) των συμμετεχόντων, ακόμη και αυτών που δήλωσαν κάποιο πρόβλημα ή δυσαρέσκεια με τη στέγαση τους, δεν αντιμετώπισαν ζητήματα ενοχλήσεων ή εκφοβισμών από άλλα άτομα (Α.1, Α.2, Α.3, Α.5, Α.6, Α.8, Α.9, Α.10, Α.11, Α.12, Α.13, Α.14, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Α.20, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10) το οποίο θα ήταν φυσιολογικό να συνέβαινε λόγω του νεαρού της ηλικίας τους και της απειρίας τους στην αντιμετώπιση αντίστοιχων περιπτώσεων.

Παρόλα αυτά, σε ποσοστό 33,3% (10 από 30) ένας στους τρεις συμμετέχοντες (Α.1, Α.2, Α.3, Α.4, Α.5, Α.11, Α.19, Κ.1, Κ.2, Κ.4) δήλωσε ότι δεν είχε τη συμπαράσταση που ενδεχομένως να περίμενε από φίλους ή την οικογένειά τους. Όσον αφορά την οικογένεια αυτό μπορεί να θεωρηθεί και ως μια μορφή πίεσης για την επιστροφή του/της εφήβου/ης στο σπίτι της οικογένειας. Επίσης, σε παρόμοιο ποσοστό 43,3% (13 από 30), δηλαδή, κάτι παραπάνω από ένας στους τρεις συμμετέχοντες (Α.1, Α.2, Α.3, Α.4, Α.6, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Κ.1, Κ.2, Κ.4) δήλωσε ότι παρουσίασε προβλήματα με την υγεία του, όπως κατάθλιψη και άγχος, και είχε τάση για κατάχρηση αλκοόλ ή ναρκωτικών ουσιών. Αν συνδυάσουμε αυτά τα δύο στατιστικά στοιχεία διαπιστώνουμε ότι το δεύτερο μπορεί να θεωρηθεί ως το φυσιολογικό επακόλουθο του πρώτου. Άτομα τα οποία είτε αντιμετωπίζουν προβλήματα στο οικογενειακό τους περιβάλλον ή διαμένουν μόνοι τους είναι πιο πιθανό να εμφανίσουν κάποιο από τα ανωτέρω προβλήματα γιατί, όπως προαναφέρθηκε, δεν έχουν την κατάλληλη ωριμότητα και διαύγεια σκέψης για να διαχειριστούν τέτοιου είδους καταστάσεις.

4.3 Ιστορικό φυλάκισης

Οι συμμετέχοντες του δείγματος μας παρουσιάζουν μια ποικιλία και μια διαφορετικότητα ως προς την ηλικία στην οποία μπλέχτηκαν για πρώτη φορά σε κάποια εγκληματική δραστηριότητα. Η ηλικιακή αυτή κλίμακα ξεκινάει από την ηλικία των 13 ετών και φτάνει μέχρι την ηλικία των 20 ετών. Αυτό, όμως, δεν συνεπάγεται την αντίστοιχη χρονική περίοδο κατά την οποία αυτοί/ές οι έφηβοι/ες μπήκαν για πρώτη φορά στη φυλακή γιατί αυτό συνέβη από ένα μέχρι έξι χρόνια αργότερα. Πιθανόν, η αρχική επαφή των παιδιών αυτών με εγκληματικές πράξεις να αφορούσε απλές πράξεις, που δεν είχαν αξία λόγου από τον ποινικό κώδικα, και στη συνέχεια να μπλέχτηκαν με πιο σύνθετες και βαρύνουσας ποινικής σημασίας δραστηριότητες.

Αν διαχωρίσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας με βάση το φύλο τότε παρατηρούμε ότι η πρόωρη ενασχόληση με εγκληματικές ενέργειες αφορά αποκλειστικά τα έφηβα αγόρια καθώς σε ποσοστό 45% (9 από 20), σχεδόν, ένα στα δύο αγόρια που συμμετέχουν στην έρευνα (Α.2, Α.3, Α.4, Α.5, Α.13, Α.15, Α.16, Α.18, Α.19) δήλωσε ότι μπλέχτηκε σε κάποια ενέργεια μεταξύ των ηλικιών 13 -15 ετών. Σε ποσοστό 100% (10 από 10) των κοριτσιών η αντίστοιχη ηλικία έναρξης της ενασχόλησης με παράνομες δραστηριότητες είναι μεταξύ των ηλικιών 18 - 20 ετών (Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Είναι λογικό να συμβαίνει αυτό γιατί, όπως προαναφέρθηκε, τα αγόρια από τη φύση τους επιδιώκουν να ανεξαρτητοποιηθούν από πολύ νωρίς και επιθυμούν να αποκτήσουν δύναμη και αρχηγικές θέσεις μεταξύ των συνομηλίκων τους. Οι γονείς των αγοριών συνήθως τους επιτρέπουν, στο μέτρο του δυνατού, περισσότερη ελευθερία πρωτοβουλιών από αυτή των κοριτσιών. Πολλές φορές, όμως, δεν μπορούν να ελέγξουν τις κινήσεις τους χάνοντας τελικά την ουσιαστική επιτήρηση που ασκούσαν επάνω τους τα προηγούμενα χρόνια. Έτσι, τα αγόρια είναι πιο εύκολο να επιδοθούν σε εγκληματικές πράξεις.

Επιπρόσθετα, χρήσιμη διαπίστωση είναι ότι αν και το 35% (7 από 20) των αγοριών, δηλαδή, περίπου τα μισά αγόρια έχουν ξεκινήσει πολύ νωρίς τη σχέση τους με την παρανομία, εντούτοις, η πρώτη φορά που μπήκαν στη φυλακή είναι πολύ αργότερα (Α.4, Α.5, Α.7, Α.15, Α.16, Α.18, Α.19). Τα κορίτσια, αντίθετα, σε ποσοστό 100% (10 από 10) ενώ ξεκίνησαν την αντίστοιχη σχέση μεταξύ των ηλικιών 18 – 20 ετών, δήλωσαν ότι μπήκαν στη φυλακή την ίδια περίπου χρονική περίοδο (Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Οι πιθανοί λόγοι που μπορούν να εξηγήσουν αυτή τη διαπίστωση έχουν να κάνουν με απειρία των

κοριτσιών στη διαχείριση παράνομων πράξεων ή και με κάποιας μορφής καθοδήγηση από τα συνομήλικα τους έφηβα αγόρια. Επίσης, η φυσιολογική μείωση της πίεσης από το οικογενειακό περιβάλλον, λόγω της κοντινής ενηλικίωσης, πιθανόν, να επηρέασε τη συμπεριφορά των κοριτσιών.

4.4 Εκπαίδευση εκτός φυλακής

Το 96,6% (29 από 30) των παιδιών που συμμετέχουν στην έρευνα, πλην ενός εφήβου (A.11), έχουν λάβει κάποια στοιχειώδη σχολική γνώση που σε ποσοστό 40% (12 από 30) για κάποιους/ες φτάνει στο επίπεδο των γνώσεων του δημοτικού σχολείου (A.1, A.5, A.7, A.8, A.9, A.10, A.17, A.18, A.20, K.7, K.8, K.10), σε ποσοστό 30% (9 από 30) για κάποιους/ες στο επίπεδο του γυμνασίου (A.4, A.6, A.12, A.13, A.14, A.16, K.1, K.4, K.9) και σε ποσοστό 26,6% (8 από 30) για κάποιους/ες στο επίπεδο του λυκείου (A.2, A.3, A.15, A.19, K.2, K.3, K.5, K.6). Φυσικά δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με ακρίβεια τις σχολικές επιδόσεις των παιδιών αυτών αλλά παρόλα αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πιθανόν εκτός από τις διάφορες εξωσχολικές προϋποθέσεις για τη σχολική φοίτηση, σημαντικό ρόλο θα έχουν διαδραματίσει οι ικανότητες των παιδιών προς τη μάθηση.

Περίπου ένας στους δύο συμμετέχοντες έχει φτάσει τουλάχιστον στη βαθμίδα του γυμνασίου. Το ποσοστό αυτό είναι το ίδιο, αν θελήσουμε να αναφερθούμε ειδικότερα, για αγόρια ή για κορίτσια. Ωστόσο, οι λόγοι που δηλώνουν οι συμμετέχοντες ως αιτία για την αποχώρησή τους από τη μαθητική κοινότητα έχει ως βάση περισσότερο παράγοντες που σχετίζονται με τον περίγυρο τους παρά με τους ίδιους/ες: «*Σταμάτησα γιατί έπρεπε να εργαστώ με τον αδερφό μου μαζεύοντας σίδερα*» (A.7), «*οικογενειακά προβλήματα*» (A.20), «*ήρθα στην Ελλάδα για δουλειά*» (K.9). Αυτό δημιουργεί την εντύπωση και δίνει την αίσθηση ότι εάν υπήρχαν οι κατάλληλες συγκυρίες θα μπορούσαν να είχαν τελειώσει το σχολείο και να είχαν άλλη εξέλιξη, μετέπειτα, στη ζωή τους.

Οι κυριότεροι λόγοι διακοπής του σχολείου σχετίζονταν με οικονομικούς παράγοντες. Η ανάγκη για επιβίωση είναι μεγαλύτερη από την ανάγκη για μάθηση. Ως εκ τούτου, η απόκτηση γνώσεων, στην παρούσα φάση, αποδείχθηκε ένα είδος πολυτέλειας για αυτά τα

παιδιά, ειδικότερα στις περιπτώσεις που απουσίαζε ο πατέρας από την οικογένεια και υπήρχαν μικρότερα αδέρφια που έπρεπε να επιβιώσουν. Επίσης, το δείγμα μας αποτελείται σε ποσοστό 13,3% (4 από 30) και από παιδιά οικογενειών οικονομικών μεταναστών, που ενώ φοιτούσαν κανονικά στο σχολείο του τόπου καταγωγής τους, αναγκάστηκαν να σταματήσουν το σχολείο λόγω της μετακίνησης αυτής (A9, A10, A13, K9). Σε αυτές τις περιπτώσεις η μη επαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας αποτέλεσε εμπόδιο στην ένταξη τους σε κάποια σχολική τάξη.

Άξιο λόγου είναι το γεγονός πως στο 63,3% (19 από 30) των παιδιών αυτών (A3, A7, A8, A9, A10, A12, A13, A14, A17, A20, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10), άρесе να φοιτούν στο σχολείο. Αυτό επιβεβαιώνει την προηγούμενη υπόθεσή μας. Ότι πιθανόν εάν δεν υπήρχαν όλοι αυτοί οι εξωγενείς παράγοντες που αποτέλεσαν τροχοπέδη στην προσπάθεια των παιδιών για μάθηση, τα περισσότερα παιδιά, λόγω και της θέλησής τους να βρίσκονται στο σχολείο, θα είχαν άλλη κατάληξη στη ζωή τους καθώς θα λάμβαναν πληρέστερη μόρφωση και εφόδια για να αντιμετωπίσουν τις διάφορες προκλήσεις της εφηβικής τους καθημερινότητας.

4.5 Εκπαίδευση μέσα στη φυλακή

Η εκπαίδευση μέσα στη φυλακή είναι κάτι το οποίο δεν είναι υποχρεωτικό. Παρόλα αυτά τα κίνητρα που δίνονται στους φυλακισμένους είναι τέτοια που τους οδηγούν στο να συμμετέχουν ενεργά σε αυτά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, το βασικό κίνητρο και κατ' επέκταση το μεγάλο πλεονέκτημα είναι η απόκτηση γνώσεων που για το κάθε παιδί φτάνει σε διαφορετικό επίπεδο ανάλογα και με το επίπεδο των γνώσεων που κατείχε, λόγω της σχολικής του φοίτησης εκτός φυλακής. Επομένως, εάν θελήσουμε να παρουσιάσουμε τα δύο άκρα αυτών των επιπέδων θα ξεκινήσουμε με ένα ποσοστό 60% (18 από 30) των παιδιών τα οποία είχαν πολύ μικρές γνώσεις και έμαθαν να γράφουν και να διαβάζουν πολύ καλύτερα από ότι πριν (A.1, A.6, A.7, A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.14, A.16, A.19, K.1, K.2, K.3, K.6, K.7, K.8). Στα παιδιά αυτά εντάσσονται και εκείνα τα οποία μπορεί να είχαν παρακολουθήσει το σχολείο στη χώρα καταγωγής τους αλλά λόγω της μετακίνησης στην Ελλάδα δεν γνώριζαν την ελληνική γλώσσα και έτσι τους δόθηκε αυτή η δυνατότητα. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Παρακολουθώ το Δημοτικό Σχολείο. Μου αρέσει πολύ. Μαθαίνω γράμματα περισσότερα από ότι μάθαινα έξω. Δεν έχει κακό» (Α.7)

Στο άλλο άκρο θα συναντήσουμε την ακραία περίπτωση ενός έφηβου αγοριού (Α.19) που κατάφερε να συμμετάσχει στις πανελλήνιες εξετάσεις για την εισαγωγή του σε κάποια σχολή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Πάρα την αδυναμία αυτού του παιδιού να εισαχθεί σε κάποια σχολή, του έμεινε η ικανοποίηση της προσπάθειας του: *«Έχω δώσει πανελλήνιες μέσα από τη φυλακή αν και δεν πέρασα είναι καλό αυτό για μένα γιατί με βοήθησε να δώσω μια ευκαιρία στον εαυτό μου και ας μην πέρασα σε κάποια σχολή» (Α. 19).*

Σε ποσοστό 93,3% (28 από 30) η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών θεωρεί πως είναι χρήσιμη η παροχή εφοδίων, μέσω της εκπαίδευσης, για να γίνει πιο ομαλά η επανένταξη τους στην κοινωνία (Α.1, Α.2, Α.3, Α.4, Α.5, Α.6, Α.7, Α.8, Α.9, Α.10, Α.11, Α.12, Α.13, Α.14, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Α.20, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8). Η άποψη αυτή, αφενός, δείχνει ότι τα παιδιά αυτά αρχίζουν να ωριμάζουν αρχίζοντας να συνειδητοποιούν τι ακριβώς χρειάζονται και τι τους λείπει ώστε να μπορέσουν να σταθούν στη ζωή εκτός φυλακής και να μπορέσουν να αποφύγουν τις διάφορες κακοτοπιές που θα τους παρουσιαστούν. Αφετέρου, τονίζουν την έλλειψη σε βασικά εφόδια τα οποία δεν αποκτήθηκαν και πρέπει να αποκτηθούν. Ως συνέπεια των παραπάνω είναι ότι, σχεδόν, όλα τα παιδιά λαμβάνουν κάποιας μορφής εκπαίδευση μέσα στη φυλακή.

Επιπρόσθετα κίνητρα που οδηγούν στη συμμετοχή στην εκπαίδευση δεν αποτελούν απαραίτητα εφόδια που σχετίζονται με γραμματικές γνώσεις. Οι έφηβοι/ες αναφέρουν την ανάγκη να ξεφεύγουν από την ιδέα ότι τους στερούν την ελευθερία τους και ότι βρίσκονται μέσα στη φυλακή. Αυτό είναι πολύ σημαντικό για να μπορέσουν να αντέξουν την πίεση που τους ασκείται καθημερινά λόγω της απουσίας από την οικογένειά τους και από τους οικείους τους. Τα παιδιά, μέσω των κοινών δραστηριοτήτων με τους άλλους/ες συγκατατούμενους/ες τους, κοινωνικοποιούνται, γνωρίζονται καλύτερα και δημιουργούν άτυπα ένα πρότυπο σχέσης που θα μπορούσε να ταιριάξει στα πρότυπα σχέσεων που είχαν εκτός της φυλακής είτε με την οικογένειά τους είτε με τους φίλους τους. Έτσι, δεν νιώθουν μόνοι/ες, νιώθουν την ύπαρξη στηριγμάτων.

Εντούτοις, τα παιδιά τονίζουν την ανάγκη να ενισχυθούν αυτά τα προγράμματα εκπαίδευσης με σκοπό να γίνουν πιο αποτελεσματικά και ουσιαστικά για αυτούς. Ως

κυριότερο στοιχείο θεωρούν την υποχρέωση να αυξηθούν ο αριθμός των ωρών και των ημερών που πραγματοποιούνται οι εκπαιδεύσεις: «Να πηγαίνουμε κάθε μέρα σχολείο και όχι τρεις φορές την εβδομάδα» (Κ. 6), «περισσότερες ώρες μάθημα» (Κ.7, Κ.8). Αυτό δείχνει, με έναν ακόμη τρόπο, τον βαθμό της ικανοποίησης από την πραγματοποίηση αυτών των εκπαιδεύσεων καθώς και το βαθμό της αυτογνωσίας τους γιατί, ίσως, για πρώτη φορά στη ζωή τους, δείχνουν να είναι συνειδητοποιημένα και προσανατολισμένα σε ένα σκοπό.

4.6 Συνθήκες κράτησης

Οι συνθήκες κράτησης σε μια φυλακή είναι ένα ζήτημα που, συνήθως, δημιουργεί πολλά προβλήματα σε ένα/μία καινούριο/α κρατούμενο/η. Στο 86,6% (26 στους 30) επικρατεί η άποψη μεταξύ των συμμετεχόντων/ουσών ότι οι συνθήκες κράτησης επηρεάζουν τον τρόπο που σκέφτεται και συμπεριφέρεται (Α.1, Α.2, Α.3, Α.4, Α.5, Α.7, Α.8, Α.9, Α.10, Α.11, Α.14, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η καθημερινότητα που επιβάλλεται στους κρατούμενους περιλαμβάνει πολλούς περιορισμούς και δεν συγκρίνεται με τη ζωή και την ελευθερία κινήσεων και γνώμης που είχαν πριν φυλακισθούν. Όσο πιο γρήγορα γίνει αυτή η μετάβαση τόσο πιο ανώδυνα θα μπορέσουν οι κρατούμενοι να αντέξουν, κυρίως, ψυχολογικά την απουσία της οικογένειάς τους και των φίλων τους. Όπως αναφέρουν οι συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας, η απουσία των οικείων τους αποτελεί το βασικότερο πρόβλημά τους: «Στην οικογένεια λίγο πολύ προσπαθούν όλοι για ένα κοινό σκοπό. Στο οικογενειακό περιβάλλον δεν ένιωθα φόβο. Στην οικογένεια κάνουν με τον τρόπο τους αρκετά πράγματα για να περνάω καλά. Κάτι που δεν συμβαίνει εδώ» (Α.4), «Μαγειρεύεις ο ίδιος, πλένεις ο ίδιος και κοιμάσαι μόνος (το χειρότερο)» (Α.2), «έχω μετανιώσει. Μου λείπει η οικογένειά μου και θέλω να είμαι μαζί τους» (Κ.6), «κακό είναι που δεν έχω ελευθερία και τους γονείς μου και τα δικά μου πράγματα» (Κ.7). Ιδιαίτερα για τα κορίτσια, η έλλειψη οικογενειακού πλαισίου επηρεάζει τη συμπεριφορά τους σε σημείο που έχουν έντονη την ανάγκη προσκόλλησης σε μεγαλύτερους συγκατατούμενους καθώς και ανάληψης περισσότερων ευθυνών αφού δεν βρίσκονται εκεί οι γονείς τους «Δεν βλέπω τους γονείς μου και δεν έχω να ακουμπήσω σε κάποιον» (Κ.5).

Τα κορίτσια, λόγω της φύσης τους, νιώθουν περισσότερο την ανάγκη προσκόλλησης σε κάποιον «δυνατό» που, συνήθως, είναι ο πατέρας ή κάποιος μεγαλύτερος αδερφός. Τα κορίτσια θέλουν να νιώθουν ότι κάποιος τους προστατεύει ανά πάσα στιγμή. Αντίθετα, τα αγόρια της εφηβικής ηλικίας έχουν την τάση φυγής από το σπίτι και την προσπάθεια ανεξαρτητοποίησης τους από την οικογενειακή φροντίδα. Αυτές οι διαφορετικές φάσεις που αναπτύσσονται στη διάρκεια της εφηβικής ζωής των παιδιών γίνονται εμφανή και στον τρόπο που προσπαθούν να προσαρμοσθούν μέσα στη φυλακή.

Ωστόσο, αγόρια και κορίτσια συμφωνούν πως οι συνθήκες κράτησης δεν είναι οι κατάλληλες για άτομα της ηλικίας τους. Οι ενστάσεις τους είναι σημαντικές και κατά βάση σχετίζονται με την υγιεινή και την καθαριότητα των χώρων καθώς και με την ποιότητα και ποσότητα του φαγητού. Ειδικότερα στις προτάσεις τους για αλλαγές των συνθηκών κράτησης αναφέρουν: «*Να απολυμαίνονται οι χώροι όπου κοιμόμαστε και πηγαίνουμε στην τουαλέτα*» (A.2), «*Καλύτερο φαγητό*» (A.19, K.3). Ταυτόχρονα, θεωρούν ότι θα έπρεπε να είχαν περισσότερη ελευθερία κινήσεων μέσα στη φυλακή και όχι να είναι αναγκασμένοι να μένουν σε συγκεκριμένους χώρους κάποιες συγκεκριμένες ώρες, όπως η παραμονή στα κελιά κράτησης: «*να έχουμε ότι θέλουμε και να μην μας έχουν όπως μας έχουν*» (A.6), «*να μην κλείνουν τις πόρτες το μεσημέρι*» (K.1), «*περισσότερη ελευθερία*» (K.3, K.6). Επιπρόσθετα, χρειάζονται περισσότερα μέσα και χώρους ψυχαγωγίας για να περνούν πιο ευχάριστα τον ελεύθερο χρόνο τους: «*να υπάρχουν χώροι ψυχαγωγίας*» (A.2), «*να γίνει γυμναστήριο*» (A.7). Άλλωστε, παρότι μιλάμε για κρατούμενους δεν πρέπει να λησμονούμε πως αναφερόμαστε σε παιδιά που θέλουν να παίξουν, να διασκεδάσουν και να ζήσουν τη ζωή τους. Ουσιαστικά, τα παιδιά αυτά επιζητούν να τους δοθεί περισσότερη αξία και σεβασμός, όπως θα τους άρμοζε εάν διέμεναν με την οικογένειά τους: «*Να σέβονται τους κρατούμενους. Να μην συμπεριφέρονται άσχημα. Π.χ. να μην μας έχουν σαν τα πρόβατα*» (K.4).

Οι συμμετέχοντες της έρευνας μας δείχνουν, πάντως, να θέλουν να αντισταθούν στις πιέσεις και τις προκλήσεις που τυχόν συναντούν μέσα στη φυλακή. Αυτό αποτελεί ένδειξη ωριμότητας, εκ μέρους τους, αλλά και ταυτόχρονη διάθεση να μην αλλάξουν και να επανέλθουν γρήγορα στον προηγούμενο τρόπο ζωής τους. Χαρακτηριστικά αναφέρουν ότι μέσα στη φυλακή έχουν εκτιμήσει πολλά πράγματα και προσπαθούν να προσθέσουν στην προσωπικότητά τους στοιχεία που θα τους κάνουν καλύτερους/ες: «*Έμαθα να εκλογικεύω το συναίσθημά μου*» (A.4), «*έχει αλλάξει το σκεπτικό μου*» (A.6), «*θα βρω δουλειά και θα κρατάω*

τους γονείς μου. Θα γίνω καλύτερος άνθρωπος» (Κ.7, Κ.8). Σε ποσοστό 26,6% (8 από 30) τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια πιστεύουν ότι έχουν αρχίσει να γίνονται σκεπτόμενα άτομα (Α.6, Α.8, Α.12, Α.13, Α.14, Α.20, Κ7, Κ.8). Ως συνέπεια αυτού του γεγονότος είναι ότι κάνουν την αυτοκριτική τους μετανιώνοντας, παράλληλα, για τα λάθη που έχουν κάνει και, κυρίως, για το λάθος που τους οδήγησε στη φυλακή: «σκέφτεσαι καθαρά για τον εαυτό και το τι έκανες λάθος» (Α.19), «δεν θέλω να κάνω τα ίδια λάθη», (Α.7), «έχω μετανιώσει. Μου λείπει η οικογένειά μου και θέλω να είμαι μαζί τους» (Κ.6). Επίσης, αποκτούν μεγαλύτερη υπομονή και δύναμη (Α.7, Α.19, Κ.1, Κ.2, Κ.3).

Πάντως, το 90% (27 από 30) των εφήβων (Α.1, Α.2, Α.3, Α.4, Α.5, Α.6, Α.7, Α.8, Α.9, Α.10, Α.13, Α.14, Α.15, Α.16, Α.17, Α.18, Α.19, Α.20, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10) κρίνει ότι λόγω του νεαρού της ηλικίας τους θα έπρεπε να μην τους επιβάλλεται στερητική της ελευθερίας ποινή αλλά κάποια άλλης μορφής τιμωρία που θα ήταν πιο ουσιαστική για αυτούς/ές και πιο ωφέλιμη για την υπόλοιπη κοινωνία. Έτσι πιστεύουν πως η εθελοντική εργασία σε οποιοδήποτε φορέα, η συμμετοχή σε ομάδες καθαριότητας πάρκων, παραλιών, δήμων και η ταυτόχρονη παρακολούθηση από ειδικούς ψυχιάτρους και ψυχολόγους θα ήταν μια καλή αντιπρόταση: «Κοινοφελές εργασία σε κάποιο τμήμα και σε προγράμματα ναρκωτικών για να μην κάθονται φυλακή» (Α.1), «για όσους είναι ανήλικοι, αναγκαστικά να πηγαίνουν σχολείο μέχρι να βγάλουν το λύκειο, να συμμετάσχουν σε καθαριότητες δήμων, παραλιών, πάρκων κτλ, να συμμετάσχουν σε διάφορα προγράμματα π.χ. ανεύρεση ή συντήρηση αρχαίων» (Α.2), «δουλειά σε άλλο χώρο» (Α.6, Α.7, Α.8, Α.9, Α.10, Α.12, Α.13, Α.14), «εθελοντική εργασία» (Α.19, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Όλοι οι έφηβοι με τις προτάσεις αυτές τονίζουν την ανάγκη αποϊδρυματοποίησης χωρίς, επιπρόσθετα, να χρειάζεται να αποχωρισθούν την οικογένειά τους.

4.7 Σχέσεις με τους συγκαταόμενους

Οι σχέσεις των εφήβων αγοριών με τους συγκαταόμενούς τους και των εφήβων κοριτσιών με τις συγκαταόμενές τους είναι, σίγουρα, διαφορετικές και δεν μπορεί να υπάρχει κάποιο ικανοποιητικό μέτρο σύγκρισης καθώς δεν διαβιούν στην ίδια φυλακή αλλά σε διαφορετικές. Η εικόνα που παρουσιάζουν τα αγόρια στις σχέσεις τους με τους

συγκρατούμενους τους είναι ποικιλόμορφη αφού οι απόψεις μοιράζονται ισομερώς. Έτσι, βλέπουμε ότι σε ποσοστό 15% (3 από 20) κάποια αγόρια θεωρούν ότι η παρουσία των συγκρατουμένων τους τους επηρεάζει αρνητικά (A.1, A.4, A.7), σε ποσοστό 45% (9 από 20) άλλους μέτρια (A.3, A.5, A.8, A.10, A.11, A.14, A.16, A.19, A.20), σε ποσοστό 20% (4 από 20) άλλους θετικά (A.6, A.9, A.15, A.17) και σε ποσοστό 15% (3 από 20) άλλοι ακόμη δεν έχουν σχηματίσει άποψη (A.12, A.13, A.18). Αντίστοιχα, διαφορούμενες είναι οι απόψεις τους στο κατά πόσο οι εμπειρίες και τα βιώματα τους με τους άλλους κρατουμένους μπορούν να τους επηρεάσουν όταν θα έχουν αποφυλακισθεί και θα ζουν εκτός της φυλακής. Σε ποσοστό 25% (5 από 20) υπάρχει η άποψη ότι δεν θα αλλάξει τίποτα μετά την αποφυλάκισή τους (A.2, A.5, A.6, A.15, A.17), σε ποσοστό 5% (1 από 20) η άποψη που αναφέρεται σε λίγες διαφοροποιήσεις (A.7), σε ποσοστό 25% (5 από 20) η άποψη που δείχνει πολλές αλλαγές (A.1, A.4, A.16, A.18, A.19). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σε ποσοστό 45% (9 από 20), σχεδόν, τα μισά έφηβα αγόρια (A.3, A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.14, A.20) δεν μπορούν να προβλέψουν τις πιθανές μελλοντικές αλλαγές ή δεν επιθυμούν να απαντήσουν στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Ωστόσο, τα κορίτσια παρουσιάζουν εντυπωσιακή ομοιογένεια στις απαντήσεις τους καθώς στο 70% (7 από 10) δίνουν πολύ θετική έμφαση στην παρουσία των συγκρατουμένων τους (K.3, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10). Αυτό μπορεί να συνδεθεί και να επαληθεύσει προηγούμενο συμπέρασμά μας. Ότι τα έφηβα κορίτσια έχουν την ανάγκη προστασίας από κάποιο άλλο πρόσωπο, ως υποκατάστατο των ατόμων της οικογένειάς τους, και για αυτό έχουν μεγαλύτερη τάση, σε σχέση με τα έφηβα αγόρια, να προσκολληθούν σε κάποιο άλλο άτομο. Όμως, στο 40% (4 από 10) περίπου ένα στα δύο κορίτσια συμφωνούν πως αυτές οι εμπειρίες και τα βιώματα που θα αποκτήσουν με τις συγκρατούμενες τους δεν θα τις ακολουθούν στη διάρκεια της υπόλοιπης ζωής τους εκτός φυλακής (K.4, K.6, K.9, K.10). Αυτό αποδεικνύει, ίσως, και την επιφανειακή σχέση που επιθυμούν να αναπτύξουν τα κορίτσια καθώς μετά την αποφυλάκιση τους και επανερχόμενα στην οικογένειά τους, δεν θα χρειάζονται την προστασία των συγκρατουμένων τους που είχαν ανάγκη μέσα στη φυλακή.

Παρόλα αυτά, το 70% (21 από 30) αγοριών και κοριτσιών αντιμετωπίζουν θετικά τις σχέσεις με μεγαλύτερους/ες ηλικιακά συγκρατουμένους/ες τους (A.1, A.2, A.3, A.4, A.5, A.6, A.8, A.9, A.11, A.15, A.16, A.17, A.18, A.19, A.20, K.3, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10). Σε αυτό, πιθανόν, να συνετέλεσε το γεγονός ότι στο 63,3% (19 από 30) των εφήβων δεν υπάρχει η

τάση εκμετάλλευσης τους από αυτούς/ές (A.1, A.2, A.3, A.5, A.6, A.9, A.12, A.13, A.14, A.16, A.17, A.18, A.19, K.3, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10) ή όπως φαίνεται στο 23,3% (7 από 30) εάν υπάρχει είναι πολύ μικρή έως μέτρια και, πιθανόν, να μην είναι άξια λόγου (A.4, A.8, A.10, A.11, A.15, A.20, K.4).

Ιδιαίτερα στην εφηβική ηλικία και η παραμικρή διαφορά ηλικίας είναι ικανή να αλλάξει τις ισορροπίες στις σχέσεις μεταξύ των εφήβων. Ευτυχώς για τους συμμετέχοντες της έρευνας μας κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει αφαιρώντας ένα πρόβλημα, που εάν υφίστατο, θα δυσκόλευε ακόμη περισσότερο την καθημερινότητα και κατ' επέκταση την ομαλή προσαρμογή τους στα δεδομένα της φυλακής. Παράλληλα, παρατηρείται μια τάση συμβιβασμού και αποδοχής της πραγματικότητας από τα άτομα και των δύο φύλων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι μέσα στη φυλακή δημιουργείται μια καινούρια καθημερινότητα την οποία είναι υποχρεωμένοι να ακολουθήσουν για να μπορέσουν να προσαρμοστούν όσο ομαλότερα γίνεται και να μπορέσουν να αντέξουν τις πιέσεις που η πιθανή συνύπαρξη με άγνωστα, μέχρι πρότινος άτομα, μπορεί να τους δημιουργήσει.

Επιπλέον, η συνύπαρξη με άτομα που έχουν περάσει από την ψυχοφθόρο διαδικασία της σύλληψης, του δικαστηρίου και της επιβολής ποινής στέρησης της ελευθερίας σε συνδυασμό με τα αρνητικά συναισθήματα που έχουν βιώσει, τους/τις κάνει να θεωρούν ότι ίσως υπάρχει κάποιος/α που μπορεί να τους καταλάβει καλύτερα ακόμη και από την οικογένειά τους. Επομένως, μπορεί αυτό να δημιουργεί αρμονικότερες προϋποθέσεις για την πιο ουσιαστική και επικοινωνιακή συνύπαρξη με μεγαλύτερους ηλικιακά ή ακόμη και με νεότερους συγκρατούμενους.

4.8 Σχέσεις με άτομα του αντίθετου φύλου

Σε όλες τις κοινωνίες του κόσμου η παρουσία στον ίδιο χώρο ατόμων και των δύο φύλων είναι κάτι φυσιολογικό και μόνο η απουσία μπορεί να επιφέρει ερωτηματικά. Αντίθετα, στην κοινωνία της φυλακής ο νομοθέτης έκρινε ότι είναι καλύτερα να μην βρίσκονται στον ίδιο χώρο άτομα του ίδιου φύλου. Οι συμμετέχοντες της έρευνάς μας το κρίνουν διαφορετικά ανάλογα με το φύλο τους. Οι απόψεις των εφήβων αγοριών δείχνουν να

μην έχουν απόλυτη ταύτιση στο σύνολό τους ενώ, αντίστοιχα, των έφηβων κοριτσιών δείχνουν να έχουν περισσότερη σύγκλιση και συμφωνία μεταξύ τους. Το 50% (10 από 20) των αγοριών της έρευνας μας θεωρούν ότι καλώς δεν βρίσκονται στον ίδιο χώρο αγόρια και κορίτσια (A.3, A.5, A.6, A.12, A.15, A.16, A.17, A.18, A.19, A.20), εν αντιθέση, με το 50% (10 από 20) των υπολοίπων αγοριών που υποστηρίζουν την κοινή παρουσία όλων στο ίδιο σωφρονιστικό κατάστημα (A.1, A.2, A.4, A.7, A.8, A.9, A.10, A.11, A.13, A.14). Στα κορίτσια επικρατεί σε ποσοστό 70% (7 από 10), κυρίως, η τάση της παρουσίας αγοριών και κοριτσιών σε διαφορετικά σωφρονιστικά καταστήματα (K.1, K.2, K.3, K.5, K.6, K.7, K.8) αλλά εμφανίζεται σε ένα 30% (3 από 10) μια σημαντική μειοψηφία που είναι υπέρ της αντίθετης άποψης (K.4, K.9, K.10).

Ωστόσο, αυτό που είναι άξιο λόγου, είναι ότι τα αγόρια έχουν μεγαλύτερη ανάγκη την παρουσία των κοριτσιών στον ίδιο χώρο. Το 65% (13 από 20) των αγοριών δήλωσαν ότι τους επηρεάζει πάρα πολύ αρνητικά το γεγονός ότι δεν έχουν επικοινωνία με άτομα του αντίθετου φύλου μέσα στη φυλακή (A.1, A.2, A.4, A.5, A.8, A.9, A.10, A.11, A.14, A.16, A.17, A.18, A.19). Το αντίστοιχο ποσοστό στα κορίτσια είναι 20% (2 από 10) (K.3, K.6). Τα κορίτσια, αν και αναγνωρίζουν κάποια αρνητικά στοιχεία της απουσίας αγοριών από τις φυλακές τους, δείχνουν να μην θεωρούν ιδιαίτερα σημαντική την παρουσία αγοριών στο δικό τους χώρο.

Ειδικότερα, η συντριπτική πλειοψηφία αγοριών και κοριτσιών σε ποσοστό 83,3% (25 από 30) πιστεύουν ότι οι συνθήκες κράτησης δεν είναι ίδιες για αγόρια και για κορίτσια (A.3, A.4, A.5, A.6, A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.16, A.17, A.18, A.19, A.20, K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10). Παρόλα αυτά, αν και τα κορίτσια σε ποσοστό 80% (8 από 10) είναι απόλυτα πεπεισμένες ότι αυτό οφείλεται ακριβώς στο κριτήριο του φύλου (K.1, K.2, K.3, K.5, K.7, K.8, K.9, K.10), δεν συμβαίνει το ίδιο και με τα αγόρια. Στα αγόρια παρατηρείται μία μεγάλη διχογνωμία ως προς την αιτία καθώς το 45% (9 από 20), σχεδόν δηλαδή, ένας στους δύο θεωρεί ότι το φύλο δεν αποτελεί το αδιαμφισβήτητο κριτήριο (A.6, A.7, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.14, A.18) αλλά υπάρχει ένα ποσοστό 30% (6 από 20) κάποιων που πιστεύουν ότι το φύλο είναι ένας καταλυτικός παράγοντας (A.3, A.4, A.5, A.16, A.17, A.19) ενώ σε ένα ποσοστό 25% (5 από 20) υπάρχουν άλλοι που μην έχοντας, ίσως, εικόνες από γυναικείες φυλακές, δεν είχαν κάποια συγκεκριμένη γνώμη (A.1, A.2, A.8, A.15, A.20).

Στο μοναδικό στοιχείο που δείχνουν να συμφωνούν αγόρια και κορίτσια αφορά στο ποιους/ες επηρεάζουν περισσότερο οι συνθήκες κράτησης στις φυλακές. Όλοι πιστεύουν ότι οι συνθήκες επηρεάζουν περισσότερο τα κορίτσια χωρίς, όμως, να εστιάζουν στις ίδιες τις συνθήκες κράτησης αλλά περισσότερο στα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας των κοριτσιών: *«Τα κορίτσια. Είναι πολύ αποκρουστικό γιατί το πρότυπο της γυναίκας τη θέλει με θηλυκότητα, λεπτότητα κάτι που δε νομίζω να ευδοκιμεί στη φυλακή»* (A.4), *«τα κορίτσια γιατί αφήνουν τα παιδιά τους»* (A.20), *«τα κορίτσια γιατί είμαστε πιο αδύναμες και έχουμε περισσότερες ανάγκες. Και πιστεύω πως οι άντρες έχουν περισσότερη υπομονή»* (K.1), *«τα κορίτσια επηρεάζει πιο πολύ η φυλακή γιατί είναι πιο αδύναμες»* (K.2), *«τα κορίτσια πιο πολύ, ο άντρας πιστεύω πως θα μπορέσει να κάνει πιο πολύ υπομονή παρά η γυναίκα»* (K.4). Επιπλέον, σε ποσοστό 63,3% (19 από 30) επικρατεί η εντύπωση ότι τα κορίτσια είναι περισσότερο ευάλωτα στις επιδράσεις της φυλακής γιατί τα αγόρια από τη φύση τους είναι πιο δυναμικοί χαρακτήρες και κατ' επέκταση τους είναι πιο προσιτό να αντιμετωπίσουν οποιασδήποτε μορφής δυσκολίες τους παρουσιαστούν (A.4, A.5, A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.15, A.16, A.17, A.18, K.1, K.2, K.4, K.7, K.8, K.9, K.10).

Επιστρέφοντας στο αρχικό μας συμπέρασμα μπορούμε, ειδικότερα, να αναφέρουμε ότι παρόλο που τα αγόρια επηρεάζονται αρνητικά από το γεγονός ότι δεν μπορούν να έχουν επικοινωνία με κορίτσια μέσα στη φυλακή, μόνο ένα μικρό ποσοστό 30% (6 από 20) πιστεύει ότι αυτό θα παίξει ρόλο στις μελλοντικές σχέσεις που θα έχουν με τα κορίτσια εκτός φυλακής (A.1, A.5, A.7, A.16, A.19, A.20). Θεωρούν πως, πιθανόν, να ξεχάσουν πώς να προσεγγίσουν μια κοπέλα αν και πιστεύουν πως είναι θέμα χρόνου να το ξεπεράσουν: *«Ξεχνάω πως να προσεγγίσω μια κοπέλα. Αυτό μόνο. Αλλά είναι θέμα χρόνου πιστεύω»* (A.4). Επιπλέον, θεωρούν ότι δημιουργείται θέμα ως προς την εμπιστοσύνη και κυρίως ο φόβος να την πλησιάσουν, να της μιλήσουν ξεκάθαρα και κατά πως θα αντιδράσει αν μάθει για τη φυλάκισή τους: *«Να φοβάμαι να την πλησιάσω, να μιλήσω ξεκάθαρα και να φοβάμαι το πως το πως θα αντιδράσει αν μάθει για μένα»* (A.19), *«ως προς την εμπιστοσύνη»* (A.7).

Αντίθετα, το 100% (10 από 10) των κοριτσιών πιστεύει ότι δεν θα επηρεάσει η απουσία επικοινωνίας με αγόρια τις μελλοντικές τους σχέσεις μετά την αποφυλάκισή τους (K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10). Αυτό αντανακλά προηγούμενα συμπεράσματα της έρευνας μας, ότι τα κορίτσια προσπαθούν να καλύψουν το κενό της έλλειψης της οικογένειας και των φίλων με τη δημιουργία στενών σχέσεων μέσα στη φυλακή

με άλλες συγκρατούμενες τους οι οποίες παύουν να υπάρχουν όταν αποφυλακισθούν. Πιθανόν, το ίδιο να συμβαίνει και με το κενό που δημιουργεί η απουσία της επικοινωνίας με τα αγόρια. Ίσως για αυτό, τα κορίτσια, κατά την παραμονή τους στη φυλακή, να μην έχουν ανάγκη τόσο την παρουσία των αγοριών όσο αντίθετα τα αγόρια την παρουσία των κοριτσιών. Φυσικά, μετά την αποφυλάκιση, αυτή η ανάγκη γίνεται, αναμφίβολα, το ίδιο σημαντική για τα άτομα και των δύο φύλων.

4.9 Επαγγελματικά σχέδια

Όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας μας, παρά το νεαρό της ηλικίας τους και την ψυχοφθόρα διαδικασία της έκτισης της ποινής μέσα στη φυλακή, δεν παύουν να φαντάζονται το μέλλον τους μετά την αποφυλάκιση τους. Παρατηρούνται δύο κύριες τάσεις στις απόψεις τους. Σε ποσοστό 43,3% (13 από 30) η μία τάση οδηγεί στη μόρφωση είτε αυτή σχετίζεται με την απόκτηση του απολυτηρίου του λυκείου (A.1, A.6, A.14, A.20, K.1, K.3, K.4, K.5, K.6) είτε με τη φοίτηση σε κάποια σχολή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (A.16, K.2, K.5, K.6) και σε ποσοστό 56,7% (17 από 30) η δεύτερη τάση με την εξεύρεση κάποιας εργασίας (A.2, A.3, A.4, A.7, A.8, A.9, A.10, A.12, A.13, A.15, A.19, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10). Η δεύτερη τάση συνδέεται με την άμεση επαγγελματική αποκατάσταση, κυρίως, λόγω των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζει ο/η ίδιος/α ή η οικογένεια τους με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ούτε καν ως σκέψη το περιθώριο φοίτησης στο σχολείο.

Οι δύο αυτές τάσεις δεν επηρεάζονται από το φύλο καθώς το 55% (11 από 20) περίπου ένα στα δύο αγόρια (A.2, A.3, A.4, A.7, A.8, A.9, A.10, A.12, A.13, A.15, A.19) και, αντίστοιχα, το 60% (6 από 10), σχεδόν, ένα στα δύο κορίτσια (K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10) έχουν ως προτεραιότητα την εξεύρεση κάποιας εργασίας. Παράλληλα, σε ένα ποσοστό 36,6% (11 από 30), παρόμοιο και στα δύο φύλα υπάρχει η διάθεση για μόρφωση και σπουδές (A.1, A.6, A.14, A.16, A.20, K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6), ενώ σε ένα αρκετά μικρό ποσοστό 13,3% (4 από 30) υπάρχει μια αναποφασιστικότητα που ίσως σχετίζεται με τις συνθήκες που θα συναντήσουν μετά την αποφυλάκισή τους (A.5, A.11, A.17, A.18). Άξιο μνείας αποτελεί το στοιχείο ότι τα άτομα που επιλέγουν τη δουλειά δεν το επιλέγουν γιατί το επιθυμούν απόλυτα, αλλά γιατί δεν έχουν τη δυνατότητα, λόγω των συνθηκών, να επιλέξουν κάτι

διαφορετικό. Οι λόγοι που επικαλούνται είναι, κυρίως, οικονομικοί και η ανάγκη και υποχρέωση στήριξης των γονιών τους. Σε κάποιες περιπτώσεις εάν δεν δουλέψουν άμεσα, μετά την αποφυλάκισή τους, θα τους δημιουργηθεί βιοποριστικό πρόβλημα: «Χρειάζομαι χρήματα» (A.4), «για να ζήσω» (A.8, A.9, A.10), «δεν μπορώ να συντηρούμε άλλο από τους γονείς μου» (A.19), «για να ζήσω την οικογένειά μου. Οι γονείς μου είναι άρρωστοι και είναι η σειρά μου να τους προσέξω» (K.7), «για να ζήσω την οικογένειά μου» (K.8, K.10).

Αντίθετα, αυτοί/ές που επέλεξαν το σχολείο και τις σπουδές δείχνουν μεγάλη διάθεση και προσμονή να το ξεκινήσουν, ευελπιστώντας σε ένα καλύτερο επαγγελματικό μέλλον μέσω της μεγαλύτερης εξειδίκευσης τους σε κάποιο αντικείμενο. Εντυπωσιακό στοιχείο είναι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν σε ορισμένες περιπτώσεις, πως η ίδια η φυλακή τους έκανε να αλλάξουν τον τρόπο που βλέπουν τη ζωή τους και πως η παρακολούθηση μαθημάτων μέσα στη φυλακή αποτέλεσε το έναυσμα για να επιστρέψουν ξανά στα θρανία. Τα άτομα αυτά έχουν την ανάγκη να μάθουν καινούρια και χρήσιμα πράγματα που θα τους μορφώσουν και θα τους κάνουν καλύτερους ανθρώπους: «Έχω αποφασίσει να τελειώσω το σχολείο και όταν αποφυλακιστώ» (A.6), «για ένα καλύτερο μέλλον μακριά από τη φυλακή και τις κακές παρέες» (A.7), «το σχολείο χρειάζεται για να βρω δουλειά. Χρειάζεται το απολυτήριο του γυμνασίου» (K.4).

Το 60% (18 από 30) των συμμετεχόντων/ουσών ήταν αρκετά απόλυτοι/ες ως προς το γεγονός ότι η απόφαση τους είναι ολοκληρωτικά δική τους (A.2, A.4, A.7, A.8, A.9, A.10, A.12, A.13, A.14, K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.7, K.8, K.9, K.10). Μόνο δύο από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες, δηλαδή, στο 6,6% (2 από 30) του δείγματος (A.19, K.6) και ένας συμμετέχοντας, δηλαδή, στο 3,3% (1 από 30) του δείγματος (A.20) δήλωσαν ότι κάποιο άλλο άτομο επηρεάζει τα μελλοντικά τους σχέδια, δηλαδή, η οικογένεια και οι φίλοι, αντίστοιχα. Ωστόσο, ένα σημαντικό τμήμα των συμμετεχόντων 26,6% (8 από 30) απέφυγε να μας αναφέρει τη δική του/ης οπτική γωνία για το συγκεκριμένο θέμα (A.1, A.3, A.5, A.11, A.15, A.16, A.17, A.18). Για τους/τις συμμετέχοντες/ουσες που θεωρούν ότι είναι αυτοί/ές που αποφασίζουν για τον εαυτό τους, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η παραμονή στη φυλακή σε συνδυασμό με τις δυσκολίες που έχουν περάσει, τους οδήγησε να σκεφτούν όσο μπορούν ωριμότερα για το μέλλον τους βρίσκοντας μια λύση που θα ωφελήσει τόσο τους ίδιους/ες όσο και την οικογένειά τους.

Ίσως και λόγω των τύψεων για τα τόσο αρνητικά συναισθήματα που έχουν προκαλέσει στα πρόσωπα της οικογένειάς τους εξαιτίας της φυλάκισής τους. Στις απαντήσεις τους δείχνουν να μην επιθυμούν να ζήσουν όλες αυτές τις εμπειρίες που σχετίζονται με τη φυλακή, θέλοντας, πιθανόν, είτε μέσω του σχολείου είτε μέσω της δουλειάς να αποφύγουν όλες εκείνες τις κακοτοπιές που τους οδήγησαν εδώ που βρίσκονται τώρα. Αξίζει να επισημανθεί ότι κανένας/καμιά δεν ανέφερε ούτε άφησε να εννοηθεί ότι μετά την αποφυλάκιση θα ήθελε να μπλεχτεί ξανά με δραστηριότητες παραβατικού περιεχομένου.

Παρόλα αυτά, τα άτομα που επιλέγουν τη δουλειά από το σχολείο δεν δείχνουν με αυτό πως δεν έχουν όνειρα για τη ζωή τους. Πολλοί/ες θα ήθελαν να δουλέψουν σε κάποιο κλάδο στον οποίο απαιτείται κάποιας μορφής κατάρτιση: «*Μηχανικός αυτοκινήτων ή ηλεκτρολόγος*» (Α.19). Ίσως μια προσωρινή δουλειά με ικανοποιητικές οικονομικές απολαβές να τους δώσει τη δυνατότητα, εκτός από το να συντηρούν τον εαυτό τους και την οικογένεια τους, και να μπορέσουν να τελειώσουν το σχολείο και να σπουδάσουν. Πάντως, και σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να διαπιστώσουμε το επίπεδο των ώριμων σκέψεων που κάνουν οι έφηβοι, κατά την παραμονή τους στη φυλακή, ως προς το επαγγελματικό τους μέλλον. Σίγουρα, και οι δύο κύριες τάσεις που παρατηρήθηκαν δεν είναι εύκολο να υλοποιηθούν από τη μία στιγμή στην άλλη και θα χρειαστεί μεγάλη προσπάθεια από τη μεριά των εφήβων. Όμως, είναι ενθαρρυντικό ότι οι έφηβοι αυτοί θέλουν να προσπαθήσουν και να κερδίσουν ότι, μέχρι τώρα, έχουν χάσει.

4.10 Προσδοκίες των γονιών

Οι προσδοκίες των γονιών των εφήβων που βρίσκονται στη φυλακή δεν διαφέρουν ουσιαστικά από τις προσδοκίες των γονιών των υπολοίπων εφήβων. Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων/ουσών, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι οι γονείς τους θέλουν το καλύτερο για τα παιδιά τους και για το μέλλον τους, στηρίζοντας τις αποφάσεις τους και δεν δείχνουν τη διάθεση να τους επιβάλλουν τις δικές τους απόψεις. Οι γονείς εκδηλώνουν θετικά συναισθήματα αποδοχής των παιδιών τους και των αποφάσεων τους και αυτό αποτελεί το καλύτερο μέσο για την επανένταξη τους στην κοινωνία μετά την αποφυλάκισή τους: «*Νομίζω*

ότι είναι ικανοποιημένοι» (Α.4), «περήφανοι» (Α.7), «ότι είναι καλό για μένα είναι και για αυτούς καλό για νόμιμα πλαίσια» (Α.19), «είναι θετικοί να τελειώσω το σχολείο» (Κ.3).

Ωστόσο, ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι μόνο το 5% (1 από 20) των αγοριών αναφέρουν κάποια ειδικότερη προσδοκία των γονιών όσον αφορά είτε το σχολείο είτε την εξεύρεση δουλειάς: «Να αποφυλακιστώ και να βοηθήσω την οικογένεια μου» (Α.6). Στα κορίτσια συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο και παρατηρείται το 80% (8 από 10) να αναφέρει συγκεκριμένες προσδοκίες των γονιών. Οι προσδοκίες αυτές σχετίζονται με τη συνέχιση των σπουδών με σκοπό να έχουν καλύτερες μελλοντικές επιλογές: «Θέλουν να συνεχίσω το σχολείο για να βρω πιο εύκολα δουλειά» (Κ.1), «θέλουν να συνεχίσω το σχολείο για ένα καλύτερο μέλλον για μένα» (Κ.2) ή με τη αναζήτηση κάποιας εργασίας: «Να βρω δουλειά και να παντρευτώ» (Κ.7), «να βρω δουλειά» (Κ.8). Αυτή είναι μία διαπίστωση που επαληθεύει το προαναφερθέν συμπέρασμα μας ότι τα κορίτσια έχουν μεγαλύτερη ανάγκη από την προσκόλληση σε κάποιο άτομο για να τις προστατεύει και να τις καθοδηγεί και αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό που φαίνεται πως οι οικογένειες των κοριτσιών το αντιλαμβάνονται και το αποδέχονται. Αντίθετα, τα αγόρια, λόγω του δυναμισμού που πηγάζει από τη φύση τους, ίσως να μην χρειάζονται ειδικότερη και συγκεκριμένη καθοδήγηση για να κάνουν τις κατάλληλες επιλογές για το μέλλον τους αλλά να χρειάζονται, περισσότερο, στήριξη και θετική προδιάθεση από την οικογένεια τους προς το πρόσωπό τους.

Παρόλα αυτά, είναι φυσιολογικό οι γονείς των παιδιών αυτών να νιώθουν τύψεις γιατί όταν τους είχαν ανάγκη αυτοί δεν ήταν εκεί για να τους συμβουλέψουν και να τους καθοδηγήσουν με συνέπεια να οδηγήθηκαν σε παράνομες δραστηριότητες. Ίσως να έχουν αντιληφθεί το μερίδιο της ευθύνης που τους αντιστοιχεί και να επιθυμούν να μην κάνουν τα λάθη του παρελθόντος. Από τις απαντήσεις αγοριών και κοριτσιών, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο της ζωής των παιδιών τους θέλουν να είναι παρόντες. Από όποια οπτική γωνία, πάντως, και αν δούμε τη προδιάθεση των γονιών των παιδιών αυτών, μόνο θετικά συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε. Καθώς, τα παιδιά αυτά έχοντας την απόλυτη στήριξη και αμέριστη συμπαράσταση των γονιών τους μπορούν, αρχικά, να ξεφύγουν από τις κακοτοπιές που τους οδήγησαν στη φυλακή και κατά δεύτερον να εξαντλήσουν όλες τις πιθανότητες για να πραγματοποιήσουν τα όνειρα όποια και αν είναι αυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ερμηνεία ποιοτικών αποτελεσμάτων

5.1 Η ταυτότητα των κοριτσιών και των αγοριών σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα (στάτους, περιεχόμενο).

Η ταυτότητα των εφήβων κατά τη διάρκεια της παραμονής τους σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα, μπορεί να παρουσιάσει σημαντικές αλλαγές που σε ορισμένες περιπτώσεις είναι δυνατό να τους ακολουθούν για την υπόλοιπη ζωή τους. Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε στις φυλακές ανήλικων αγοριών και ανήλικων κοριτσιών διαπιστώσαμε ότι είναι αρτιότερο να κάνουμε διαχωρισμό ως προς το φύλο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι διαφορετικά βιώνουν τις καταστάσεις και τις συνθήκες κράτησης τα αγόρια και διαφορετικά τα κορίτσια. Αυτό οφείλεται τόσο στην ψυχοσύνθεση του φύλου τους όσο και στην πραγματικότητα της παραμονής τους σε ξεχωριστά σωφρονιστικά καταστήματα. Δεν υπάρχει σωστός και λανθασμένος τρόπος. Υπάρχει διαφορετικός τρόπος σκέψης, διαφορετική ψυχοσύνθεση, διαφορετικές ανάγκες. Αναφερόμαστε σε προσωπικότητες που σε κάθε περίπτωση είναι ξεχωριστές. Παρόλα αυτά, θα προσπαθήσουμε να δούμε ποια είναι τα χαρακτηριστικά που αποτελούν στοιχεία του χαρακτήρα τους.

Τα έφηβα αγόρια, από τη φύση τους, μοιάζουν να θέλουν να έχουν τις πρωτοβουλίες των κινήσεών τους και να έχουν απεριόριστη ελευθερία. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν μπορεί να συμβεί μέσα στη φυλακή. Έτσι, μέσα στη διαδικασία της προσαρμογής, αυτό φαντάζει το πιο δύσκολο στοιχείο που πρέπει να προσπαθήσουν, αν όχι να αποβάλλουν, αλλά τουλάχιστο να το ελέγξουν. Τα αγόρια ακολουθώντας το καθημερινό πρόγραμμα αρχίζουν να βάζουν κανόνες στη συμπεριφορά τους: *«Είναι σημαντικό για την ψυχολογία μου το να έχω τη δυνατότητα να βάλω σε μια σειρά τα προσωπικά μου αντικείμενα»* (Α.4). Αμυδρά αρχίζουν να προσθέτουν στην ταυτότητά τους ένα στοιχείο που θα έπρεπε να το είχαν μέσω της διαπαιδαγώγησης από τους γονείς τους αλλά δεν το απέκτησαν. Τα έφηβα αγόρια μαθαίνοντας να βάζουν κανόνες στη ζωή τους μαθαίνουν, αργότερα, να βάζουν κανόνες και στις ανάγκες και στις επιθυμίες τους, αποφεύγοντας πιθανές συμπεριφορές παραβατικού

περιεχομένου: «Σε βελτιώνουν γιατί σκέφτεσαι καθαρά για τον εαυτό και το τι έκανες λάθος» (A.19), «δεν θέλω να κάνω τα ίδια λάθη» (A.7).

Μέσω της δημιουργίας κανόνων τα αγόρια αρχίζουν να γίνονται πειθαρχημένα και να σέβονται τους υπόλοιπους ανθρώπους είτε πρόκειται για συγκρατούμενους είτε για τους φύλακες. Αυτά αποτελούν χαρακτηριστικά τα οποία απουσίαζαν από την ταυτότητα του έφηβου αγοριού πριν τη φυλάκιση. Τα αγόρια αντιλαμβάνονται ότι η επίδειξη δύναμης που ασκούσαν, μέσω των διαφόρων εγκληματικών δραστηριοτήτων, δεν έχει καμιά αξία τώρα. Αντίθετα, πιθανή, συνέχιση παρόμοιων επιθετικών ή βίαιων συμπεριφορών θα παρατείνει την παραμονή τους στη φυλακή και θα δυσκολέψει τις συνθήκες κράτησης τους μειώνοντας, ταυτόχρονα, κάποια προνόμια που έχουν.

Ωστόσο, μετά τη σύντομη παρένθεση της μοναδικής θετικής συνεισφοράς των φυλακών στην ταυτότητα των έφηβων αγοριών, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η παρουσία σε ένα χώρο όπου οι έφηβοι στερούνται βασικών υλικών, κοινωνικών και ψυχικών εφοδίων μόνο αρνητικά μπορεί να επηρεάσει την ταυτότητά τους. Μέσα στη φυλακή φαίνεται, ως ένα βαθμό, να δημιουργείται επανεκκίνηση της δημιουργίας του χαρακτήρα τους. Εμπλουτίζουν το χαρακτήρα με αρνητικά στοιχεία τα οποία δεν είχαν και, ίσως, να τους ήταν άγνωστα μέχρι τώρα. Αρχικά, είναι η απόγνωση ως προς τις συνθήκες που θα συναντήσουν και πως θα μπορέσουν να τις αντιμετωπίσουν καλύτερα. Επειδή, όμως, τη στέρηση της ελευθερίας τη βιώνουν πολύ έντονα καθόλη την παραμονή τους, το στοιχείο της απόγνωσης τους συνοδεύει μέχρι, τουλάχιστο, την αποφυλάκισή τους. Ταυτόχρονα, με την πάροδο του χρόνου, δημιουργείται το αίσθημα απογοήτευσης τόσο για το αποτέλεσμα της ανήθικης συμπεριφοράς τους όσο και για το γεγονός ότι στενοχώρησαν και απογοήτευσαν την οικογένειά τους.

Μέσα στη φυλακή η απουσία βασικών εφοδίων μπορεί να δημιουργήσει νευρική και ανυπομονησία που μπορεί να εκδηλωθούν με τη μορφή λεκτικών ή σωματικών αντιπαραθέσεων: «Λόγω έλλειψης χώρου υπάρχει εκνευρισμός και μπορεί να τσακωθείς» (A.4). Αυτά τα εφόδια μπορεί να σχετίζονται με την ποιότητα του φαγητού, με την καθαριότητα του χώρου, την έλλειψη φίλων και την ανάγκη επικοινωνίας με την οικογένεια: «Το φαγητό (κάθε μέρα το ίδιο)» (A.7), «Να απολυμαίνονται οι χώροι όπου κοιμόμαστε και πηγαίνουμε στην τουαλέτα» (A.2), «μου λείπουν οι φίλοι μου» (A.6). Ιδιαίτερα η νευρική είναι ένα βασικό στοιχείο της ταυτότητας του έφηβου αγοριού μέσα στη φυλακή. Παρόλα

αυτά, ο έφηβος αναγκάζεται να γίνει ανεκτικός για να υποφέρει καταστάσεις της καθημερινής ζωής μέσα στη φυλακή. Γίνεται υποχωρητικός και οδηγείται σε λύσεις συμβιβασμού. Ζει σε συνθήκες εντελώς διαφορετικές από του οικογενειακού πλαισίου: *«Με την οικογένεια ήμουν διαφορετικός. Μέσα στη φυλακή ήμουν πάλι διαφορετικός»* (A.6), *«στην οικογένεια λίγο πολύ προσπαθούν όλοι για ένα κοινό σκοπό. Στο οικογενειακό περιβάλλον δεν ένιωθα φόβο. Στην οικογένεια κάνουν με τον τρόπο τους αρκετά πράγματα για να περνάω καλά. Κάτι που δεν συμβαίνει εδώ»* (A.4). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν τα έφηβα αγόρια, αυτές οι καταστάσεις τους οδηγούν στο να γίνονται απαθή, να μην δείχνουν τα συναισθήματά τους, να γίνονται μοναχικοί κρατώντας αποστάσεις από τους άλλους και, επομένως, να μην εμπιστεύονται κανέναν: *«Να μην δείχνω συναίσθημα, 2) να μην μου κάνουν εντύπωση οι καθημερινές συζητήσεις, 3) να κρατάω απόσταση από τους ανθρώπους»* (A.4).

Επιπρόσθετα, στο μεγαλύτερο διάστημα της παραμονής στη φυλακή, κυριαρχεί το χαρακτηριστικό του φόβου του στιγματισμού και η επιφύλαξη με την οποία θα τους αντιμετωπίζουν όταν αποφυλακισθούν. Αυτά είναι χαρακτηριστικά που βαραίνουν στη σύνθεση της ταυτότητάς τους μέσα στη φυλακή. Αυτό απεικονίζεται, ιδιαίτερα, στις πιθανές μελλοντικές συναναστροφές με άτομα του αντίθετου φύλου: *«Να φοβάμαι να την πλησιάσω, να μιλήσω ξεκάθαρα και να φοβάμαι το πως θα αντιδράσει αν μάθει για μένα»* (A.19), *«ως προς την εμπιστοσύνη»* (A.7). Αυτός ο φόβος δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί μέσα στη φυλακή και για αυτό ακριβώς δεν μπορούν να τον αποβάλλουν και αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του χαρακτήρα τους. Επιπλέον, η ταυτότητα του εφήβου περιλαμβάνει στοιχεία αγανάκτησης, στενοχώριας και απογοήτευσης γενικότερα: *«Άρνηση αγάπης, θλίψη, απογοήτευση»* (A.1), *«στενοχώρια, πόνο»* (A.12), *«απογοήτευση, πίκρα, στενοχώρια»* (A.19). Επίσης, εκφράζουν συναισθήματα *«Αγανάκτηση, μίσος προς το δικαστικό σύστημα»* (A.2) που τον οδήγησε στη φυλακή, θεωρώντας ότι άδικα βρίσκεται εκεί.

Μέσα στη φυλακή ο έφηβος μετατρέπεται σε ένα άβουλο άτομο καθώς του αφαιρείται η δυνατότητα χρήσης της κριτικής του σκέψης και της λήψης αποφάσεων. Το σύστημα κράτησης είναι οργανωμένο κατά τέτοιο τρόπο που δεν δίνει ευκαιρία στους εφήβους να αναπτύξουν πλευρές της προσωπικότητάς τους που αποτελούσαν αναπόσπαστα στοιχεία της συμπεριφοράς τους πριν φυλακισθούν. Ως φυσικό επακόλουθο είναι ότι ο έφηβος έχει λίγες ευκαιρίες για να ολοκληρώσει το χαρακτήρα και την ταυτότητά του, όπως αρμόζει σε ένα άτομο της ηλικίας του. Τα έφηβα αγόρια της έρευνας μας μάς αναφέρουν ότι παρά το γεγονός

πως κατά τη διάρκεια της παραμονής στη φυλακή υπάρχουν διάφορες δραστηριότητες στις οποίες μπορούν να συμμετέχουν, εντούτοις, δεν πραγματοποιούνται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να τους δώσουν τα εχέγγυα για να εξελίξουν την προσωπικότητά τους, όπως, αντίστοιχα, συμβαίνει με τους συνομηλίκους τους εκτός φυλακής. Αυτό είναι ένα στοιχείο που μας τονίστηκε προφορικά από πολλούς συμμετέχοντες μετά το τέλος της συνέντευξής τους κατά τη διάρκεια της σύντομης συζήτησής τους με τον υποφαινόμενο ως ένα άτυπο μέρος της διαδικασίας κλεισίματος και αποχώρησης τους από το χώρο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα και, ως εκ τούτου, δεν έχει αποτυπωθεί γραπτά μέσω κάποιας συγκεκριμένης απάντησης στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου.

Ομοίως, στα έφηβα κορίτσια οι προϋποθέσεις δημιουργίας μιας προσωπικότητας αντάξιας και ισοδύναμης με αυτή των έφηβων κοριτσιών που ζουν εκτός φυλακής δεν είναι ευνοϊκές. Σίγουρα, τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν την ταυτότητα των έφηβων κοριτσιών κατά την παραμονή τους στη φυλακή δεν είναι ίδια με αυτά των έφηβων αγοριών. Αυτό είναι φυσιολογικό, αφενός, λόγω του φύλου και, αφετέρου, εκφράζει, κατά αναλογία, τη διαφορετικότητα των χαρακτηριστικών της ταυτότητας έφηβων αγοριών και κοριτσιών, όπως παρατηρούνται στους εφήβους εκτός φυλακής.

Τα έφηβα κορίτσια της έρευνάς μας, λόγω του γεγονότος ότι μπλέχτηκαν με εγκληματικές ενέργειες αρκετά αργότερα από τα έφηβα αγόρια, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είχαν πιο έντονα τα ερεθίσματα του οικογενειακού πλαισίου και είχαν περισσότερο ενσωματώσει στην ταυτότητά τους τα στοιχεία της πειθαρχίας, του σεβασμού και γενικότερα αρχών και κανόνων συμπεριφοράς: *«Καλύτερα η οικογένεια γιατί μας προσέχουν μας μεγάλωσαν και πήγαμε σχολείο και μας είπε ένα τρόπο σωστό για να δουλεύουμε»* (Κ.7), *«η οικογένεια προέχει και μας μεγάλωσαν»* (Κ.8). Επομένως, εάν προσθέσουμε το στοιχείο της στέρησης της ελευθερίας, ήταν, πιθανόν, πιο δύσκολη η προσαρμογή τους στην καθημερινότητα της φυλακής σε σχέση με τα αγόρια, και αυτό φαίνεται να επιδράει και στη σύνθεση της προσωπικότητά τους. Επιπλέον, σε σχέση με τα αγόρια, έχουν πιο έντονο το αίσθημα της αδικίας όσον αφορά τις συνθήκες κράτησης καθώς θεωρούν ότι οι φυλακές των αγοριών τους προσφέρουν καλύτερη ποιότητα ζωής: *«Οι συνθήκες κράτησης είναι καλύτερες για τα αγόρια»* (Κ.7, Κ.8). Το χαρακτηριστικό της αδικίας είναι ένα στοιχείο της ταυτότητας των έφηβων κοριτσιών που γίνεται πολύ αντιληπτό χωρίς δυσκολία.

Στα κορίτσια η απουσία της οικογένειας δημιουργεί, επιπρόσθετα, αισθήματα πόνου, θλίψης και στενοχώριας. Ως επακόλουθο, τα στοιχεία του μίσους, της κακίας και μεγάλης νευρικότητας εμφανίζονται στην καθημερινότητά τους, εμπλουτίζοντας την προσωπικότητα τους με αρνητικά χαρακτηριστικά τα οποία τους ήταν άγνωστα μέχρι σήμερα. Στην ερώτηση σχετικά με τα συναισθήματα που γεννιούνται στη φυλακή οι απαντήσεις που δίνουν είναι χαρακτηριστικές της αρνητικής τους διάθεσης: «*Μίσος, κακία, νεύρα*» (Κ.1), «*ψυχολογικά πέφτω πάρα πολύ. Μοναξιά. Θλίψη*» (Κ.4), «*νεύρα, στενοχώρια, έτοιμη να εκραγείς γιατί δεν είσαι με τους δικούς σου*». Δείχνουν μια τάση προσκόλλησης σε άλλες συγκρατούμενες τους καθώς σε ποσοστό 80% (8 από 10) επιζητούν να προσκολληθούν σε μεγαλύτερες συγκρατούμενες τους (Κ1, Κ.2, Κ5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Αυτό, πιθανόν, γίνεται για να καλύψουν το αίσθημα κενού που τους έχει δημιουργήσει η απουσία οικογενειακού πλαισίου: «*Δεν βλέπω τους γονείς μου και δεν έχω να ακουμπήσω σε κάποιον*» (Κ.5, Κ.6). Παρόλα αυτά, δεν παρουσιάζουν ανάλογη τάση να «δεθούν» συναισθηματικά μαζί τους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι διατηρούν επιφυλάξεις, γίνονται καχύποπτες και, όπως, χαρακτηριστικά οι ίδιες δηλώνουν, αποφεύγουν να τις εμπιστευθούν. Επιπρόσθετα, η τάση προσκόλλησης συμβαδίζει με την ανάγκη να νιώθουν προστατευμένες, όπως στο οικογενειακό περιβάλλον. Τα κορίτσια είναι από τη φύση τους ευάλωτα και αδύναμα. Τα στοιχεία αυτά τα βρίσκουμε στην ταυτότητά τους και μέσα στη φυλακή. Μάλιστα, το 70% (7 από 10) θεωρεί ότι είναι πιο ευάλωτες σε σχέση με τα αγόρια στις επιδράσεις της φυλακής (Κ.1, Κ.2, Κ.4, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Ίσως, τα χαρακτηριστικά αυτά να διογκώνονται λόγω των δυσκολιών που έχουν να αντιμετωπίσουν μέσα στη φυλακή.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη φυλακή τα έφηβα κορίτσια, λόγω του γεγονότος ότι προσαρμόζονται πιο δύσκολα στην καθημερινότητα της, γίνονται περισσότερο κυνικές. Δεν εκδηλώνουν εύκολα τα συναισθήματά τους. Το βασικότερο που νιώθουν είναι την ανάγκη, δηλώνοντας το ευθαρσώς, ότι έχουν υποχρέωση να αποφυλακισθούν όσο γρηγορότερα γίνεται για να πάνε να φροντίσουν τους γονείς τους (Κ.7, Κ.8). Ένα στοιχείο που περιέχει η ταυτότητα τους είναι οι τύψεις που αισθάνονται επειδή δεν μπορούν να προσφέρουν στην οικογένεια τους. Ταυτόχρονα, αυτό συνοδεύεται από τη μετάνοια τους για της πράξεις τους: «*Έχω μετανιώσει. Μου λείπει η οικογένεια μου και θέλω να είμαι μαζί τους. Έχω μετανιώσει για την πράξη*» (Κ.6), «*κακό είναι που δεν έχω ελευθερία και τους γονείς μου*» (Κ.7), «*θα βρω δουλειά και θα κρατάω την οικογένειά μου. Θα γίνω καλύτερος άνθρωπος και*

ηρεμήσω» (Κ.8). Το γεγονός ότι έχουν μετανιώσει πάρα πολύ φαίνεται εύκολα από τις δηλώσεις τους, σε βαθμό μάλιστα πολύ περισσότερο από των αγοριών.

Επίσης, στην προσωπικότητα των κοριτσιών υπάρχει το στοιχείο της απογοήτευσης για την κατάληξή τους. Έχει τονισθεί ότι τα κορίτσια της έρευνας μας έχουν μπλεχτεί σε μεγαλύτερη ηλικία από την αντίστοιχη των αγοριών με εγκληματικές ενέργειες, οπότε είναι φυσιολογικό να έχουν περισσότερη ωριμότητα για να καταλάβουν τι ακριβώς έχουν κάνει. Η αντίληψη αυτής της πραγματικότητας είναι που οξύνει την απογοήτευση τους. Η σκέψη των κοριτσιών προς τη γρηγορότερη αποφυλάκιση τους τις οδηγεί στο να γίνουν πολύ υπομονετικές και να συμβιβαστούν περισσότερο από τα αγόρια στην έλλειψη διαφόρων εφοδίων που είναι απαραίτητα για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής μέσα στη φυλακή: «Έχω μεγαλύτερη υπομονή και έχεις κανόνες και δεν μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις» (Κ.3).

Στην ταυτότητα των κοριτσιών, όπως και των αγοριών, επικρατεί έντονος ο φόβος της ενδεχόμενης απόρριψής τους, μετά την αποφυλάκιση, από τους υπόλοιπους ανθρώπους. Ο φόβος αυτός σχετίζεται με την πιθανότητα στιγματισμού τους και την πιθανότητα να τους ακολουθεί αυτή η «ετικέτα» της φυλακισμένης σε κάθε μετέπειτα πράξη τους, ιδιαίτερα τον πρώτο καιρό μετά την αποφυλάκισή τους. Φυσικά αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό που παρατηρείται έντονα κατά την παραμονή τους στη φυλακή. Ωστόσο, αυτός ο φόβος, ίσως, να σχετίζεται και με το φύλο τους και το γεγονός πως δεν θα μπορέσουν, μετά την αποφυλάκιση, να υπερασπιστούν τον εαυτό τους στο βαθμό που θα το πετύχουν τα αγόρια.

Όπως εύκολα γίνεται αντιληπτό, η παραμονή μέσα στη φυλακή των έφηβων αγοριών και κοριτσιών επηρεάζει πολύ περισσότερο αρνητικά την ανάπτυξη της ταυτότητας από όσο έχει προβλέψει ο νομοθέτης και φυσικά επιτείνει τα αρνητικά επακόλουθα στην προσωπικότητα τους περισσότερο και από τα στοιχεία σωφρονισμού που θα έπρεπε να τους προσφέρει. Γιατί ο σωφρονισμός δεν επέρχεται και δεν επιβάλλεται μόνο μέσω διαφόρων μορφών τιμωρίας. Απαιτείται και η διαμόρφωση σωστών και ολοκληρωμένων χαρακτήρων που εμπεριέχουν στοιχεία που θα αποτελέσουν τη βάση για να μπορέσουν οι έφηβοι/ες να προσαρμοστούν στην κοινωνία μετά την αποφυλάκισή τους και θα τους οδηγήσουν σε υγιής και νόμιμες επιλογές για τη συνέχιση της ζωής τους. Η μορφή των σωφρονιστικών καταστημάτων, μέσα από τις περιγραφές των εφήβων, θα καταλήξει σε τροχοπέδη στα μελλοντικά τους σχέδια και θα αποτελέσει εμπόδιο στην υλοποίησή τους. Τελικά, η απόλυτη

άποψη των συμμετεχόντων για εφαρμογή μεθόδων έκτισης της ποινής εκτός των φυλακών, είναι ένα ζήτημα που θα πρέπει να επανεξετασθεί λεπτομερώς και ενδελεχώς από τους αρμόδιους φορείς.

5.2 Παράγοντες του εγκλεισμού που επηρεάζουν αρνητικά την ταυτότητα των αγοριών και των κοριτσιών.

Παρά το γεγονός ότι, όπως προαναφέρθηκε, οι συνθήκες κράτησης στα καταστήματα κράτησης ανηλίκων αγοριών και ανηλίκων κοριτσιών είναι διαφορετικές, εντούτοις, διαπιστώνουμε ότι η καθημερινότητα και οι συνήθειες που πρέπει να περιέχει η συμπεριφορά τους δεν διαφέρουν πολύ. Αγόρια και κορίτσια θα πρέπει να ακολουθούν ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα ύπνου, σίτισης, ελεύθερου χρόνου, τρόπων ξοδέματος αυτού καθώς και πολλών άλλων βασικών λεπτομερειών που συνθέτουν την πραγματικότητα της φυλακής. Αυτό από μόνο του αρκεί για να μειώσει, σε βαθμό εξάλειψης, τις ελευθερίες πρωτοβουλιών και κινήσεων εντός της φυλακής.

Ως άμεσο επακόλουθο, οι έφηβοι χάνουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν πτυχές της προσωπικότητάς τους που θα τους βοηθούσαν να προσαρμοσθούν στην κοινωνία καθώς χάνουν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με τους/τις υπόλοιπους/ες συγκατατομένους/ες μέσα σε ένα κλίμα φυσικής αλληλεπίδρασης. Ενδεικτικά, οι συμμετέχοντες/ουσες αναφέρουν τρόπους για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης από τους οποίους πηγάζουν τα προαναφερθέντα: «*Διαχωρισμός κρατουμένων ανά εθνικότητα και ανάλογα με τη βαρύτητα των αδικημάτων*» (Α.4), «*1) Να έχουμε ότι θέλουμε 2) να μην μας έχουν όπως μας έχουν 3) να είμαστε μαζί όλοι*» (Α.6), «*Να μην κλείνουν τις πόρτες το μεσημέρι*» (Κ.1), «*1) να μην κλείνουν το μεσημέρι 2) να υπάρχει κατανόηση από τους υπαλλήλους*» (Κ.2), «*να σέβονται τους κρατουμένους. Να μην συμπεριφέρονται άσχημα. Π.χ. να μην μας έχουν σαν τα πρόβατα*» (Κ.4).

Επομένως, δεν μπορούν να αντιληφθούν ποιες συμπεριφορές τους, μέσα στα πλαίσια μιας πρόσωπο με πρόσωπο επαφής, μπορούν να γίνουν αποδεκτές και ποιες να αποδοκιμασθούν από τους/τις άλλους/ες. Αυτό δεν σημαίνει πως στη ζωή έξω από τη φυλακή

δεν υπάρχουν κάποιοι περιορισμοί, κατά αναλογία, αντίστοιχοι με αυτούς που εφαρμόζονται μέσα στη φυλακή. Η διαφορά είναι ότι μέσα στη φυλακή δίνεται ένα, τρόπον τινά, είδος «μασημένης τροφής» που αφαιρεί από τους εφήβους τη δυνατότητα δοκιμής και πλάνης, ώστε να ανακαλύψουν από μόνοι τους το σωστό και το λάθος, όπως συμβαίνει με τους εφήβους που μεγαλώνουν εκτός φυλακής. Αυτό οδηγεί πολλά στοιχεία της ταυτότητας των εφήβων κρατουμένων να παραμένουν ανενεργά και στάσιμα ή να μην αναπτύσσονται όπως θα μπορούσαν και όπως θα έπρεπε.

Παράλληλα, η έλλειψη της οικογένειας και των φίλων δημιουργεί έντονα αισθήματα συναισθηματικής ανασφάλειας και συναισθηματικής απομόνωσης. Η παρουσία άλλων συγκρατουμένων στον ίδιο χώρο, που υπόκεινται και υπομένουν τις ίδιες δυσκολίες με αυτούς/ες, δεν αρκεί για να τους κάνει να νιώσουν καλύτερα και να μπορέσουν να δεθούν συναισθηματικά κατά τρόπο αντίστοιχο με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Αυτό επιφέρει αλλαγές στην ταυτότητά τους αντικαθιστώντας τα όποια θετικά και «ζεστά» συναισθήματα μπορούσαν να νιώσουν για άλλους/ες με στοιχεία αδιαφορίας, «παγώματος» και απόσυρσης. Επιπρόσθετα, όπως, ιδιαίτερα μας τονίζουν τα κορίτσια, οι δυσκολίες στην απόκτηση της σχετικής άδειας για να μπορέσουν να τους συναντήσουν κατά τη διάρκεια της φυλάκισης τους είναι αρκετά δύσκολη και ψυχοφθόρα επιτείνοντας την έλλειψη που δημιουργεί η απουσία τους: *«Με χειροτερεύει που πρέπει να κάνω αίτηση και να περιμένω την απάντηση για το αν θα μου επιτρέψουν "σε ελεύθερο" τη μητέρα μου»* (Κ.1), *«για να αγκαλιάσεις ένα δικό σου άνθρωπο πρέπει να κάνεις αίτηση και να περιμένεις να δεχτούν και άμα τη δεχτούν»* (Κ.2). Επομένως, η προσωπικότητα των εφήβων συντίθεται με χαρακτηριστικά που δημιουργούν αρνητικές προϋποθέσεις για τη σύνθεση της ταυτότητάς τους με στοιχεία που δεν ταιριάζουν στην ηλικία τους και την ιδιοσυγκρασία τους.

Επιπλέον, η ίδια η καθημερινότητα της φυλακής επιβάλλει στους/στις κρατούμενους/ες πολύ λίγα ερεθίσματα σε σχέση με τους εφήβους που διαβιώνουν εκτός της φυλακής, με αποτέλεσμα να μην έχουν όλα τα εφόδια εκείνα που τους είναι απαραίτητα για να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους. Τα εφόδια αυτά ξεκινάνε από την εκπαίδευση που έχουν μέσα στη φυλακή, τα υλικά και οπτικοακουστικά μέσα που έχουν στη διάθεση τους, το πλήθος των βιβλίων και των επιστημονικών εγχειριδίων, όσο και αν γίνεται αξιόπαινη προσπάθεια από τους υπευθύνους, είναι αισθητά λιγότερα από αυτά στα οποία έχουν πρόσβαση οι έφηβοι εκτός φυλακής. Επίσης, η δυνατότητα χρήσης ηλεκτρονικών μέσων,

όπως της τηλεόρασης, των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του διαδικτύου, γίνεται συγκεκριμένες ώρες της ημέρας και για περιορισμένη χρονική διάρκεια. Επομένως, δεν μπορούν να αναζητήσουν πράγματα και στοιχεία τα οποία, πιθανόν, να τους προκαλούσαν το ενδιαφέρον να τα διερευνήσουν και να ανακαλύψουν πλευρές του χαρακτήρα τους που έως τώρα δεν ήξεραν ότι τις έχουν και δεν τις είχαν δει.

Ωστόσο, οι συνθήκες κράτησης και η αίσθηση που έχουν οι έφηβοι, ότι η παραμονή στη φυλακή στοχεύει περισσότερο στην τιμωρία της αξιόποινης πράξης τους παρά στο σωφρονισμό τους, επιφέρουν σκέψεις και συναισθήματα τα οποία δεν ταιριάζουν στην ηλικία τους και, σε καμία περίπτωση, δεν εμφανίζουν οι συνομήλικοι τους εκτός φυλακής. Οι συμμετέχοντες της έρευνάς μας μάς ανέφεραν ότι, πλέον, βλέπουν τα δεδομένα που επικρατούν εκτός φυλακής χειρότερα από ότι πριν και ότι η καθημερινή επαφή με άτομα που έχουν σχέση με την παρανομία μόνο χειρότερο μπορεί να τους κάνει: *«Μας κάνει να βλέπουμε τα έξω χειρότερα»* (A.6), *«σε κάνουν χειρότερο γιατί μπορεί να επηρεαστείς από τρίτους και να βάλεις διάφορα στο μυαλό σου»* (A.19). Συνεπώς, αναγκάζονται να κρατούν αποστάσεις από τους άλλους/ες συγκρατούμενους/ες, να μην δείχνουν τα συναισθήματά τους και να αποφεύγουν να εμπιστευτούν κάποιον/α: *«1)Να μην δείχνω συναίσθημα, 2)να μην μου κάνουν εντύπωση οι καθημερινές συζητήσεις, 3)να κρατάω απόσταση από τους ανθρώπους»* (A.4), *«ότι όταν γίνεται κάτι που θα έχει σχέση με κάποιον από τη φυλακή θα τον θυμάμαι»* (A.19), *«1) δεν θα υπάρχει εμπιστοσύνη σε κανένα, 2) δεν θα θέλω να κάνω παρέα με κανένα»* (K.2).

Αγόρια και κορίτσια αναγκάζονται να γίνουν πιο σκληροί/ες για να ανταπεξέλθουν στις συνθήκες διαβίωσης με αποτέλεσμα να έχουν, σε πολλές περιπτώσεις, αυξημένη ένταση και μειωμένη υπομονή: *«1) με έχει κάνει πολύ σκληρό άνθρωπο, 2) δεν έχω καθόλου υπομονή»* (K.2). Επιπλέον, αρχίζουν να εκδηλώνουν αρνητικά συναισθήματα, όπως άρνηση να αγαπήσουν και να αγαπηθούν, θλίψη, απογοήτευση, απελπισία, λύπη, στενοχώρια, αγανάκτηση, μίσος, κακία: *«Άρνηση αγάπης, θλίψη, απογοήτευση»* (A.1), *«στενοχώρια, πόνο»* (A.12), *«απογοήτευση, πίκρα, στενοχώρια»* (A.19), *«μίσος, κακία, νεύρα»* (K.1), *«ψυχολογικά πέφτω πάρα πολύ. Μοναξιά. Θλίψη»* (K.4), *«νεύρα, στενοχώρια, έτοιμη να εκραγείς γιατί δεν είσαι με τους δικούς σου»*.

Σίγουρα, πάντως, το στοιχείο που επηρεάζει αρνητικά, σε πολύ μεγάλο βαθμό, την ταυτότητα των εφήβων είναι το γεγονός του στιγματισμού που συνοδεύει την παραμονή σε

κάποιο κατάσταση κράτησης: «Δεν θα βρω δουλειά εύκολα και ότι οι φίλοι μου θα με κάνουν πέρα» (Α.6), «θα φοβάμαι να κάνω μια πράξη που έχει οδηγήσει κάποιο παιδί στη φυλακή» (Α.19), «δεν θα υπάρχει εμπιστοσύνη σε κανένα» (Κ.2). Οι έφηβοι μετά την αποφυλάκιση τους είναι αρκετά πιθανό να αντιμετωπιστούν από το κοινωνικό σύνολο με τέτοιο τρόπο που τους οδηγεί σε συμπεριφορές που δεν ταιριάζουν με την προσωπικότητά τους και το χαρακτήρα τους και οι οποίες αποτελούν τροχοπέδη στην προσπάθεια επανένταξης τους στην κοινωνία και στην προσπάθεια διαμόρφωσης της ταυτότητάς τους.

Αξιίζει στο σημείο αυτό να γίνει μια διαφοροποίηση μεταξύ της καταδικαστικής απόφαση ενός δικαστηρίου εις βάρος κάποιου/ας εφήβου/ης και της παραμονής ενός/μιας εφήβου/ης σε ένα κατάσταση κράτησης ως επακόλουθο της ανωτέρω καταδικαστικής απόφασης. Στην πραγματικότητα και με βάση τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στην καθημερινότητα μας, ο στιγματισμός των εφήβων προέρχεται, ακριβώς, από τον εγκλεισμό στο κατάσταση κράτησης. Επίσης, παρατηρείται το οξύμωρο στοιχείο, ότι η χρονική διάρκεια του εγκλεισμού μπορεί να μειώσει ή να αυξήσει το μέγεθος του στιγματισμού. Αρτιότερο και λογικότερο θα ήταν οι έφηβοι να κρίνονταν, από τον κοινωνικό τους περίγυρο, με βάση το είδος και τη βαρύτητα του αδικήματος για το οποίο έχουν καταδικασθεί. Αυτό το χωρίς ουσιαστική επεξήγηση δεδομένο επαναφέρει στο προσκήνιο την ανάγκη εύρεσης τρόπων αντικατάστασης των στερητικών της ελευθερίας ποινών με ποινές που θα εστιάζουν περισσότερο στο σωφρονισμό των εφήβων και όχι στην «παραδειγματική» τιμωρία τους.

Στην έρευνα μας οι συμμετέχοντες τόνισαν έντονα αυτή την ανάγκη και μάλιστα, πρότειναν συγκεκριμένες λύσεις με επικρατέστερη σε ποσοστό 73,3% (22 από 30) μεταξύ όλων των συμμετεχόντων την παροχή εργασίας σε κάποιο κοινωφελές ίδρυμα ή υπηρεσία (Α.1, Α.2, Α.4, Α.5, Α.6, Α.7, Α.8, Α.9, Α.10, Α.12, Α.13, Α.14, Α.19, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Εφόσον πραγματοποιηθεί αυτή η αλλαγή στο είδος των ποινών, οι ανήλικοι παραβάτες θα αποφύγουν την οποιασδήποτε μορφής απομόνωση και στιγματισμό από τους υπόλοιπους ανθρώπους καθώς θα μπορούν να προσφέρουν βοήθεια και στήριξη σε ανθρώπους που τους έχουν ανάγκη. Επομένως, αυτή η πρόσωπο με πρόσωπο επαφή μαζί τους θα τους δώσει την ευκαιρία να τους γνωρίσουν καλύτερα και από τη στιγμή που γίνουν χρήσιμοι, λόγω της προσφοράς τους, η κοινωνία θα τους κρίνει θετικά και θα τους αποδεχθεί σαν ισότιμους με τους υπολοίπους. Ωστόσο, και για τους ίδιους τους εφήβους αυτές οι αλλαγές μπορούν να αποδειχθούν εποικοδομητικές για τη συνειδητοποίηση του λάθους που

έκαναν και τους οδήγησε στη διάπραξη της αξιόποινης πράξης. Αυτός θα είναι ο ουσιαστικός σωφρονισμός τους. Επιπλέον, θα τους δοθεί η δυνατότητα ανάπτυξης και σύνθεσης πτυχών της ταυτότητας τους, εν αντιθέσει, με τις ποινές στέρησης της ελευθερίας.

Ο στιγματισμός, εφόσον παραμείνει, μπορεί να λειτουργήσει με τη μορφή μιας «αυτοεκπληρούμενης προφητείας», η οποία στην ουσία δεν θα επιτρέψει στον/στην έφηβο/η να αναπτύξει μια ολοκληρωμένη προσωπικότητα, όπως αυτός/η θεωρεί ότι του/της ταιριάζει σύμφωνα με τα δικά του/της «θέλω», αλλά θα επιδράσει ανασταλτικά και αρνητικά, οδηγώντας τον/ην έφηβο/η να συμπεριφερθεί με τρόπο που θα επαναλαμβάνει ή, ακόμη χειρότερα, θα επιβεβαιώνει τη σχέση του/ης με τις παράνομες πράξεις που τον/ην έστειλε, αρχικά, στη φυλακή. Στην περίπτωση αυτή, οποιαδήποτε θετική συμπεριφορά από τη μεριά των εφήβων θα εκληφθεί από τον κοινωνικό περίγυρο ως μια εξαίρεση ή αναλαμπή στον κακό του χαρακτήρα και οποιαδήποτε αρνητική συμπεριφορά, που μπορεί να είναι τυχαία, ως επαλήθευση της ανωτέρω «αυτοεκπληρούμενης προφητείας». Συνέπεια αυτού είναι η επακόλουθη και αναμενόμενη απογοήτευση και απόσυρση του/ης εφήβου/ης από κάθε προσπάθεια να αποδείξει ότι τα χαρακτηριστικά που του προσάπτουν δεν αποτελούν τα πραγματικά στοιχεία της προσωπικότητάς του/ης.

5.3 Παράγοντες που κάνουν τα αγόρια και τα κορίτσια να θέλουν να κάνουν τη θετική αλλαγή

Τα έφηβα αγόρια και κορίτσια που συμμετείχαν στην έρευνα μας μάς μετέφεραν μια αίσθηση έντονης επιθυμίας να μπορούσαν να αλλάξουν την κατάσταση που τους οδήγησε στη φυλακή. Επειδή, όμως, αυτό δεν γίνεται, επιδιώκουν να αλλάξουν τα δεδομένα από εδώ και πέρα δείχνοντας ότι έχουν μετανιώσει για το περιεχόμενο των παράνομων πράξεων τους και τη διάθεση να μην βιώσουν ξανά αυτές τις καταστάσεις: «*Να μην ξανακάνω τα ίδια*» (A.8, A.9, A.10, A.12, A.13, A.14), «*δεν θέλω να κάνω τα ίδια λάθη*» (A.7), «*θα προσπαθήσω να ξαναφτιάξω τις σχέσεις που είχα με άτομα που είναι εκτός χρήσης*» (A.4), «*έχω μετανιώσει. Μου λείπει η οικογένειά μου και θέλω να είμαι μαζί τους*» (K.6), «*θα βρω δουλειά και θα κρατάω τους γονείς μου. Θα γίνω καλύτερος άνθρωπος*» (K.7, K.8). Αυτό από μόνο του είναι

ένας παράγοντας που εμφανίζει αγόρια και κορίτσια, για διαφορετικούς λόγους, να θέλουν να κάνουν τη θετική αλλαγή.

Τα αγόρια νιώθουν, περισσότερο, την ανάγκη να αναλάβουν ευθύνες που σχετίζονται με την εξεύρεση εργασίας που θα τους οδηγήσει, παράλληλα, πέρα της σωματικής, και στην πνευματική άνδρωσή τους. Χαρακτηριστικές είναι οι απαντήσεις τους στην προσπάθεια να περιγράψουν τον εαυτό τους σε σχέση με τον ρόλο που θα ήθελαν να έχουν στην κοινωνία όταν αποφυλακισθούν: «*Να εργαστώ και να είμαι αυτόνομος για αρχή*» (Α.4), «*μια καλή δουλειά, αργότερα οικογένεια. Με λίγα λεφτά να περνάω και νόμιμα*» (Α.19). Αντίθετα, τα κορίτσια νιώθουν την ανάγκη να προσφέρουν φροντίδα και στήριγμα στους γονείς και την οικογένειά τους ως ανταπόδοση για όσα τους έχουν προσφέρει όλα αυτά τα χρόνια: «*θα ήθελα να πάω πρώτα από όλα στην οικογένειά μου*» (Κ.1), «*οι γονείς μου είναι άρρωστοι και είναι η σειρά μου να τους προσέξω*» (Κ.7), «*να προσέχω την οικογένεια*» (Κ.8). Τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια της έρευνάς μας παρατηρείται μία ιδιαίτερη ταύτιση με τις ευθύνες και υποχρεώσεις που απορρέουν από το φύλο τους. Αυτή η προσπάθεια τους είναι ένας σημαντικός λόγος που τους/τις κάνει να θέλουν τη θετική αλλαγή.

Επιπρόσθετα, ένας ακόμη λόγος που, πιθανόν, να συνετέλεσε ώστε να επιζητούν τη θετική αλλαγή, μέσω της ταύτισής τους με τα χαρακτηριστικά του φύλου τους, είναι η θέληση τους να δώσουν χαρά και ευχαρίστηση στην οικογένειά τους ως αντιστάθμισμα για την απογοήτευση και την ταλαιπωρία που τους είχαν δώσει με τις παράνομες δραστηριότητές τους. Η έλλειψη της οικογένειάς τους και η αμέριστη στήριξη που είχαν κατά το διάστημα της φυλάκισής τους έπαιξε καταλυτικό παράγοντα στην απόφασή τους αυτή. Αγόρια και κορίτσια εκτίμησαν την αξία της ύπαρξής τους. Ιδιαίτερα για τα κορίτσια, που λόγω της φύσης τους είναι πιο αδύναμα και χρειάζονται κάποιον να τους προστατεύει, δείχνουν να εκτίμησαν περισσότερο την ασφάλεια και την ζεστασιά του οικογενειακού πλαισίου.

Παράλληλα, ένας σοβαρός παράγοντας που κάνει τους/τις έφηβους/ες να θέλουν τη θετική αλλαγή είναι η έλλειψη χώρων, ελευθεριών και πρωτοβουλιών με τις οποίες τους αναγκάζει το σωφρονιστικό σύστημα να ζουν. Αυτό είναι στοιχείο που επηρεάζει περισσότερο τα έφηβα αγόρια, γιατί λόγω της φύσης τους και πιθανόν και του τρόπου διαπαιδαγώγησής τους, θέλουν να νιώθουν ότι έχουν τον έλεγχο των κινήσεών τους: «*λόγω έλλειψης χώρου υπάρχει εκνευρισμός και μπορεί να τσακωθείς*» (Α.4), «*δεν έχω την ελευθερία*

μου» (Κ.2). Αυτό τους εξασφαλίζει μεγαλύτερη αίσθηση δύναμης έναντι των άλλων ανθρώπων και μεγαλύτερης αυτοεκτίμησης και αυτοπεποίθησης. Μέσα στη φυλακή εάν κάποιος/α αναλάβει πρωτοβουλίες που αντιπαρέρχονται και παραβιάζουν τη λειτουργία της μπορεί να του/της επιβληθεί κάποιας μορφής τιμωρία. Η τοποθέτηση μέσα σε «καλούπι» είναι, επομένως, ιδιαίτερα «ασφυκτική» για τα έφηβα αγόρα. Εάν προσθέσουμε πέραν της ενθουσιώδους και ανήσυχης φύσης τους και τη ζωντάνια και ζωηρή διάθεση που πηγάζει από το νεαρό της ηλικίας τους, τότε γίνεται εύκολα αντιληπτό γιατί αυτός αποτελεί σοβαρό παράγοντα για θετική αλλαγή. Ωστόσο, για τα κορίτσια αυτός είναι παράγοντας για θετική αλλαγή αλλά όχι τόσο σοβαρός όσο για τα αγόρια γιατί λόγω του γεγονότος ότι αρχίζουν και ανεξαρτητοποιούνται σε μεγαλύτερη ηλικία σε σχέση με τα αγόρια, δεν έχουν αρχίσει από την ηλικία της εφηβείας να αναλαμβάνουν τόσες πολλές πρωτοβουλίες ούτως ώστε να αποτελεί αυτό ένα στοιχείο που τους λείπει κατά την παραμονή τους στη φυλακή.

Επίσης, οι έφηβοι της έρευνάς μας δείχνουν ότι έχουν αρχίσει να εκτιμούν τις συνθήκες που διαβιούσαν μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο, λόγω της παραμονής τους στη φυλακή. Όπως τονίζουν οι συμμετέχοντές μας, υπάρχουν πολλές διαφορές μεταξύ των συνθηκών διαβίωσης μέσα στη φυλακή και στο οικογενειακό πλαίσιο: «Μαγειρεύεις ο ίδιος, πλένεις ο ίδιος και κοιμάσαι μόνος (το χειρότερο)» (Α.2), «στην οικογένεια λίγο πολύ προσπαθούν όλοι για ένα κοινό σκοπό. Στο οικογενειακό περιβάλλον δεν ένιωθα φόβο. Στην οικογένεια κάνουν με τον τρόπο τους αρκετά πράγματα για να περνάω καλά. Κάτι που δεν συμβαίνει εδώ» (Α.4), «ότι πρέπει να πλύνω τα ρούχα μου και να καθαρίσω το κελί μου, να πλύνω τα πιάτα μου και να κουμάντο ώστε να έχω τα απαραίτητα σαμπουάν, χαρτί υγεία, τσιγάρα» (Α.19), «τεράστια. Δεν βλέπω τους γονείς μου και δεν έχω να ακουμπήσω σε κάποιον» (Κ.5), «καλύτερα η οικογένεια γιατί μας προσέχουν μας μεγάλωσαν και πήγαμε σχολείο και μας είπε ένα τρόπο σωστό για να δουλεύουμε» (Κ.7). Τα ζητήματα αυτά αφορούν θέματα πρωτεύουσας όσο και δευτερεύουσας σημασίας. Η ποσότητα και το μέγεθος αυτών των διαφορών αποτελεί ένα επιπλέον κίνητρο για τους εφήβους προς τη θετική αλλαγή. Αυτό τους κάνει να σκέφτονται περισσότερο τα λάθη που τους οδήγησαν σε αυτή την κατάσταση, να μετανιώνουν και να μην επιθυμούν να τα επαναλάβουν στο μέλλον. Διαφορετικά γνωρίζουν πως εάν συνεχίσουν να ασχολούνται με παράνομες πράξεις θα βρεθούν ξανά στις ίδιες θέσεις. Παρά το γεγονός ότι λόγω της διαφορετικής τους φύσης, αγόρια και κορίτσια διαπαιδαγωγούνται και μεγαλώνουν αλλιώς, εντούτοις, αυτός είναι ένας παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει καταλυτικά στον ίδιο βαθμό τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι μέσα στο περιεχόμενο της έκφρασης «συνθήκες διαβίωσης» θα πρέπει να συμπεριληφθεί και η απουσία των φίλων καθώς και τα άτομα του αντίθετου φύλου. Μέσα στη φυλακή οι φιλίες που δημιουργούνται είναι, συνήθως, με ημερομηνία λήξης μέχρι την αποφυλάκιση, χωρίς συναισθηματικό δέσιμο και χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα επιλογής αφού τα άτομα είναι συγκεκριμένα. Επιπρόσθετα, στην εφηβεία αρχίζει σιγά σιγά η ενασχόληση και οι πιο στενές παρέες με άτομα του αντίθετου φύλου. Επειδή υπάρχουν ξεχωριστά καταστήματα κράτησης ανάλογα με το φύλο, αυτό δεν είναι δυνατό, με συνέπεια να επηρεάζεται αρνητικά η ψυχολογική διάθεση των εφήβων κατά την παραμονή τους στη φυλακή και να αυξάνονται οι δυσκολίες δημιουργίας μελλοντικών σχέσεων με άτομα του αντίθετου φύλου: «*Ξεχνάω πως να προσεγγίσω μια κοπέλα*» (Α.4), «*να φοβάμαι να την πλησιάσω, να μιλήσω ξεκάθαρα και να φοβάμαι το πως το πως θα αντιδράσει αν μάθει για μένα*» (Α.19). Η εμπειρία της διαβίωσης, αποκλειστικά, με άτομα του ίδιου φύλου είναι παράγοντας ικανός να τους/τις αποτρέψει από πιθανές μελλοντικές ενασχολήσεις με παράνομες πράξεις που θα τους/τις οδηγήσουν σε ίδιες συνθήκες κράτησης.

Παράλληλα, η παραμονή στη φυλακή έδωσε, ίσως κάποιο χρόνο, για να σκεφθούν σοβαρά και να κατασταλάξουν σε σημαντικές αποφάσεις για το μέλλον τους μετά την αποφυλάκισή τους: «*Έχω αποφασίσει να τελειώσω το σχολείο και όταν αποφυλακιστώ*» (Α.6), «*ένα καλύτερο μέλλον μακριά από τη φυλακή και τις κακές παρέες*» (Α.7), «*δε μπορώ να συντηρούμε άλλο από τους γονείς μου*» (Α.19), «*όταν βγω θέλω να συνεχίσω τις σπουδές μου*» (Κ.2), «*θέλω να είμαι ανεξάρτητη και να κάνω τη ζωή μου*» (Κ.9). Αυτό μπορεί να οφείλεται και στον προαναφερθέντα παράγοντα ότι, ίσως να έδωσαν μεγαλύτερη αξία σε πράγματα που πριν τη φυλάκισή τους δεν τα εκτίμησαν όσο θα έπρεπε. Όλοι οι έφηβοι, αγόρια και κορίτσια, ονειρεύονται μια καλύτερη πραγματικότητα για τους εαυτούς τους. Αυτό αποτελεί ισχυρό κίνητρο για να τους κατευθύνει προς μια θετική αλλαγή. Όλοι δείχνουν να έχουν σχεδιάσει ένα προορισμό για το μέλλον μετά την αποφυλάκιση τους: «*Καλός σύζυγος, σύντροφος, καλός πατέρας*» (Α.2), «*δουλειά, καλύτερη ζωή, καλύτερες συνθήκες διαβίωσης*» (Α.7), «*θα ήθελα να έχω αγάπη και παιδιά και να είμαι ευτυχισμένη*» (Κ.1), «*θέλω να έχω παιδιά και ένα σπίτι. Όχι πολυτέλειες*» (Κ.5).

Η αιτιολόγηση που χρησιμοποιούν για τα πλάνα τους μας φανερώνει ότι έχουν λάβει υπόψη τους τα δεδομένα που θα έχει καθένας/μία, όπως, την οικονομική δυνατότητα για σπουδές, την ανάγκη άμεσης επαγγελματικής αποκατάστασης για τη στήριξη της οικογένειάς

τους και άλλα. Η διαδικασία αυτή των μελλοντικών σχεδίων και του τρόπου που πραγματοποιείται μας φανερώνει, επίσης, και μια πρώιμη ένδειξη ωριμότητας και όχι αποφάσεων στιγμιαίου ενθουσιασμού, στοιχείο που μας δημιουργεί την εντύπωση πως οι έφηβοι/ες της έρευνάς μας, τουλάχιστον, θέλουν και θα επιδιώξουν να κάνουν πράξη τα λεγόμενα και τις σκέψεις τους.

Τέλος, αφήσαμε, επίτηδες, τελευταίο τον πιο σημαντικό παράγοντα που ωθεί τα έφηβα αγόρια και κορίτσια προς τη θετική αλλαγή για να τονίσουμε περισσότερο την αξία του. Αυτός δεν είναι άλλος από την αίσθηση ελευθερίας. Η ελευθερία είναι, ίσως, το πιο πολύτιμο αγαθό που μπορεί να αποκτήσει ένας άνθρωπος κατά τη διάρκεια της ζωής του. Μόνο αυτοί/ες που το έχουν στερηθεί, λόγω της φυλάκισής τους, μπορούν να αντιληφθούν την αξία του. Όλοι οι συμμετέχοντες της έρευνας μας τονίζουν τη θέληση και, ταυτόχρονα, την ανάγκη τους να νιώσουν ξανά ελεύθεροι. Ελεύθεροι να αποφασίζουν για την ώρα αφύπνισης, φαγητού και ύπνου, ελεύθεροι να αποφασίζουν που θα πάνε, τι θα πουν και τι θα κάνουν αλλά και με ποιον/α: «Κοινοφελές εργασία σε κάποιο τμήμα και σε προγράμματα ναρκωτικών για να μην κάθονται φυλακή» (Α.1), «μου λείπει η οικογένειά μου, μου λείπουν οι φίλοι μου» (Α.6), «δεν έχουμε τα παιδιά μας», (Α.7), «πάμε στην εκκλησία όποτε μας φωνάζουν» (Κ.1), «δεν έχω την ελευθερία μου» (Κ.2), «κακό είναι που δεν έχω ελευθερία» (Κ.7, Κ.8). Εάν χρειαζόταν, από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, να ξεχωρίσουμε ένα μόνο λόγο για τον οποίο θα μπορούσαμε να τους εμπιστευθούμε ότι δεν πρόκειται να μπλεχτούν ξανά με παράνομες δραστηριότητες θα ήταν, ακριβώς, αυτός. Η δίψα για ελευθερία και ο φόβος μιας ακόμη στέρησης της.

Είναι πολύ δύσκολο για έναν/μία έφηβο/η στη διάρκεια της εφηβείας που αρχίζει σιγά σιγά η απογαλάκτιση από την οικογένεια και ξεκινάει να ανακαλύπτει τις ομορφιές της ζωής, μια απόφαση ενός δικαστηρίου να τους αφαιρεί αυτό το δικαίωμα. Το μέγεθος της απώλειας είναι ακόμη μεγαλύτερο εάν αναλογισθούμε ότι αυτό συμβαίνει κατά τη διάρκεια της πιο ευαίσθητης περιόδου στη ζωή τους, όπου ακόμα δεν έχουν αναπτύξει την ωριμότητα, για να αντιμετωπίσουν όσο γίνεται πιο ψύχραιμα και ανώδυνα αυτή την κατάσταση.

5.4 Διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών

Από τη στιγμή που αναφερόμαστε σε αγόρια και κορίτσια, ιδιαίτερα της εφηβικής ηλικίας, δεν υπάρχει πιθανότητα να μην συναντήσουμε διαφορές μεταξύ τους, σε όποια κατάσταση και αν θελήσουμε να τους συγκρίνουμε. Αυτό είναι κάτι που δεν αλλάζει στην περίπτωση των έφηβων αγοριών και κοριτσιών που βρίσκονται στις φυλακές. Αρχικά, χωρίς να χρειαστεί δεύτερη σκέψη, η πρώτη διαφορά έγκειται στην ύπαρξη διαφορετικών καταστημάτων κράτησης που συνεπάγεται μια ανόμοια καθημερινότητα σε όλα τα επίπεδα. Η ανόμοια καθημερινότητα, εκτός από τον τρόπο ζωής και τις συνθήκες κράτησης μέσα στη φυλακή, περιλαμβάνει το διαφορετικό τρόπο που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι/ες έφηβοι/ες το εγκλεισμό τους στη φυλακή καθώς και το διαφορετικό τρόπο που οι φύλακες συμπεριφέρονται στους εφήβους ανάλογα με το φύλο τους. Δεν σημαίνει ότι υπάρχει κάποιου είδους μεροληψία από τη μεριά του σωφρονιστικού συστήματος όσον αφορά το φύλο αλλά, πιθανόν, η ίδια κατάσταση να εκλαμβάνεται αλλιώς και να δημιουργεί την εντύπωση της διαφορετικότητας στους/στις έφηβους/ες.

Αυτό αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην εικόνα που έχουν οι έφηβοι/ες στο κατά πόσο είναι οι ίδιες οι συνθήκες κράτησης στα σωφρονιστικά καταστήματα αγοριών και κοριτσιών. Το 83,3% (25 από 30) των εφήβων θεωρεί ότι οι συνθήκες κράτησης είναι διαφορετικές. Στην ουσία μόνο ένας από τους συμμετέχοντες θεωρεί ότι οι συνθήκες κράτησης είναι ίδιες ενώ τέσσερις δεν εκδηλώνουν γνώμη υπέρ της μίας ή της άλλης άποψης. Ειδικότερα, στα αγόρια παρατηρείται ποικιλομορφία των απαντήσεων καθώς το 75% (15 από 20) από τους συμμετέχοντες (A.3, A.4, A.5, A.6, A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.16, A.17, A.18, A.19, A.20) πιστεύει ότι υπάρχουν διαφορετικές συνθήκες κράτησης στα σωφρονιστικά καταστήματα αγοριών και κοριτσιών, το 5% (1 από 20) δηλώνει ότι δεν υπάρχουν διαφορές (A.7) και το 20% (4 από 20) τέσσερις δηλώνει ότι δεν γνωρίζει εάν υπάρχουν (A.1, A.2, A.14, A.15). Εντυπωσιακά είναι τα αποτελέσματα στα κορίτσια αφού σε ποσοστό 100% (10 από 10) όλες θεωρούν ότι επικρατούν διαφορετικές συνθήκες κράτησης (K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10).

Μία άλλη διαφορά αγοριών και κοριτσιών μπορούμε να δούμε εάν αναφερθούμε στο γεγονός ότι τα κορίτσια πριν τη φυλάκισή τους έχουν καλύτερο επίπεδο μόρφωσης γιατί φτάνουν σε υψηλότερη βαθμίδα εκπαίδευσης και σταματάνε αργότερα το σχολείο σε σχέση με τα αγόρια. Το 70% (7 από 10), δηλαδή 7 στις 10, (K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6, K.9) είναι

απόφοιτοι είτε γυμνασίου είτε λυκείου. Στα αγόρια το αντίστοιχο ποσοστό είναι 50% (10 από 20), δηλαδή 10 στους 20, (A.2, A.3, A.4, A.6, A.12, A.13, A.14, A.15, A.16, A.19). Αυτό σχετίζεται, όπως έχει προαναφερθεί, με την τάση των αγοριών να ανεξαρτητοποιηθούν γρηγορότερα και τη μεγαλύτερη προσήλωση των κοριτσιών στην οικογένεια στην ηλικία της εφηβείας. Ίσως σε αυτή την παράμετρο οφείλεται μια επιπλέον διαφορά μεταξύ των δύο φύλων, δηλαδή, του γεγονότος ότι σε ποσοστό 90% (9 από 10), σχεδόν, σε όλα τα κορίτσια άρεσε να φοιτούν στο σχολείο (Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10) εν αντιθέση με τα αγόρια που αυτό συμβαίνει στο 50% (10 από 20), δηλαδή, ένας στους δύο (A.3, A.7, A.8, A.9, A.10, A.12, A.13, A.14, A.17, A.20). Ωστόσο, παρά τη διαφορά αυτή, μέσα στη φυλακή το 93,3% (28 από 30) αγοριών και κοριτσιών συμφωνούν ότι είναι χρήσιμη η παροχή εφοδίων, μέσω εκπαίδευσης, για να γίνει πιο ομαλά η επανένταξή τους στην κοινωνία μετά την αποφυλάκισή τους (A.1, A.2, A.3, A.4, A.5, A.6, A.7, A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.14, A.15, A.16, A.17, A.18, A.19, A.20, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8). Αυτό εξηγεί γιατί σε ποσοστό 86,6% (26 από 30), σχεδόν, όλοι οι συμμετέχοντες της έρευνας έχουν κάνει κάποιου είδους εκπαίδευση μέσα στη φυλακή (A.1, A.4, A.5, A.6, A.7, A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.14, A.15, A.16, A.17, A.18, A.19, A.20, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8). Παρόλα αυτά, ουσιαστικά μόνο το 70% (7 από 10) των κοριτσιών (Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.6, Κ.7, Κ.8) θεωρούν ότι έχουν αποκτήσει εφόδια από αυτά τα προγράμματα καθώς το 40% (8 από 20), δηλαδή, λιγότερα από τα μισά αγόρια (A.1, A.5, A.6, A.15, A.16, A.17, A.18, A.19) δείχνουν να πιστεύουν ότι έχουν αποκτήσει τα αντίστοιχα εφόδια.

Όσον αφορά τις συνθήκες κράτησης τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια σε ποσοστό 83,3% (25 από 30) θεωρούν ότι δεν είναι κατάλληλες για ένα/μία έφηβο/η (A.2, A.3, A.4, A.5, A.6, A.7, A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.15, A.16, A.17, A.18, A.19, Κ.1, Κ.2, Κ.3, Κ.4, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10). Τα αγόρια δεν πιστεύουν ότι αυτό οφείλεται στη διαφορετικότητα του φύλου ενώ τα κορίτσια είναι, κάθετα, ότι αυτός είναι ο βασικός λόγος. Τα αγόρια εστιάζουν την κρίση τους περισσότερο σε χαρακτηριστικά που σχετίζονται αποκλειστικά με τη βελτίωση της προσωπική τους διαβίωσης και γενικά στο πως οι συνθήκες κράτησης σχετίζονται με ατομικά χαρακτηριστικά: «*Να απολυμαίνονται οι χώροι όπου κοιμόμαστε και πηγαίνουμε στην τουαλέτα, να υπάρχουν χώροι ψυχαγωγίας, περισσότερο πράσινο*» (A.2), «*βάψιμο στους θαλάμους, να έχουμε έπιπλα (κομοδίνο, κρεβάτι, ντουλάπα), να γίνει γυμναστήριο*» (A.7), «*περισσότερες ασχολίες στους κρατούμενους. Καλύτερο φαγητό. Καλύτερες εγκαταστάσεις*» (A.19).

Αντίθετα, τα κορίτσια αναφέρονται σε στοιχεία που αφορούν αυτές αλλά εστιάζονται, εμφανώς, στην απουσία των αγαπημένων τους οικογενειακών προσώπων και στις δυσκολίες που υπάρχουν για να τα συναντούν τακτικότερα: *«Να μην κλείνουν τις πόρτες το μεσημέρι. Να μην κάνουμε αιτήσεις να δούμε τις οικογένειές μας»* (Κ.1), *«να μην κλείνουν το μεσημέρι, να υπάρχει κατανόηση από τους υπαλλήλους, να μην υπάρχουν η αίτηση για να κάνεις ελεύθερο με τους δικούς σου»* (Κ.2). Ως αποτέλεσμα, στη σύγκριση που κάνουν μεταξύ των διαφορών διαβίωσης μεταξύ οικογενειακού πλαισίου και των συνθηκών διαβίωσης μέσα στη φυλακή, τα μεν αγόρια τονίζουν παράγοντες που αφορούν την προσωπική τους ευκολία και καλοπέραση: *«Μαγειρεύεις ο ίδιος, πλένεις ο ίδιος και κοιμάσαι μόνος (το χειρότερο)»* (Α.2), *«πρέπει να πλύνω τα ρούχα μου και να καθαρίσω το κελί μου, να πλύνω τα πιάτα μου και να κουμάντο ώστε να έχω τα απαραίτητα σαμπουάν, χαρτί υγεία, τσιγάρα»* (Α.19), τα δε κορίτσια αναφέρονται σε παράγοντες που σχετίζονται με την απουσία των οικογενειακών τους προσώπων καθώς και σε ότι αυτό συνεπάγεται σωματικά και συναισθηματικά: *«νιώθεις μόνη, δεν μπορείς να δεις την οικογένειά σου όποτε θέλεις»* (Κ.3), *«δεν βλέπω τους γονείς μου και δεν έχω να ακουμπήσω σε κάποιον»* (Κ.5).

Αυτό εξηγεί το γεγονός ότι για το 70% (7 από 10) των κοριτσιών (Κ.3, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10) παίζει σημαντικό ρόλο και τα επηρεάζει θετικά η παρουσία άλλων συγκρατουμένων, ίσως, γιατί βλέπουν στο πρόσωπό τους κάποιο άτομο στο οποίο μπορούν να προσκολληθούν και να νιώσουν ασφάλεια, όπως συνέβαινε μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί, επίσης, από τις αναφορές των ίδιων των κοριτσιών ότι τις επηρεάζει πάρα πολύ η έλλειψη της οικογένειάς τους που έχει ως επακόλουθο την ανάληψη περισσότερων ευθυνών και, ταυτόχρονα, την ανάγκη προσκόλλησης σε μεγαλύτερες συγκρατούμενες. Στα αγόρια στο 80% (16 από 20) των συμμετεχόντων (Α.1, Α.2, Α.3, Α.4, Α.5, Α.7, Α.8, Α.10, Α.11, Α.12, Α.13, Α.14, Α.16, Α.18, Α.19, Α.20) δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο αφού αντιμετωπίζουν την παρουσία άλλων συγκρατουμένων με μετριοπάθεια και ουδετερότητα και δεν θεωρούν ότι τους επηρεάζει ιδιαίτερα ενώ δεν νιώθουν, σε μεγάλο βαθμό, την έλλειψη του οικογενειακού τους πλαισίου.

Επιπρόσθετα, το 70% (7 από 10) των κοριτσιών (Κ.4, Κ.5, Κ.6, Κ.7, Κ.8, Κ.9, Κ.10) εμφανίζονται πιο κατασταλαγμένα ως προς το γεγονός ότι μέσα στη φυλακή δεν δέχονται κάποιου είδους επίδραση που να ενισχύουν και να επηρεάζουν τον ρόλο τους ως κορίτσι. Στα αγόρια, ωστόσο, φαίνεται να δίστανται οι γνώμες αφού δεν υπάρχει συμφωνία προς μια

κατεύθυνση αλλά ποικιλία απόψεων. Συγκεκριμένα, σε ποσοστό 20% (4 από 20) τέσσερα από αυτά (Α.4, Α.6, Α.7, Α.16) δεν θεωρούν ότι δέχονται οποιασδήποτε μορφής επίδραση που ενισχύουν τον ρόλο τους ως αγόρι, σε ποσοστό 25% (5 από 20) πέντε (Α.5, Α.15, Α.17, Α.18, Α.19) θεωρούν ότι δέχονται επιδράσεις, σε ποσοστό 40% (8 από 20) οχτώ (Α.2, Α.8, Α.9, Α.10, Α.11, Α.12, Α.13, Α.14) απάντησαν πως δεν ξέρουν και σε ποσοστό 15% (3 από 20) τρεις (Α.1, Α.3, Α.20) δεν έκαναν κανένα σχόλιο.

Παράλληλα, μετά την αποφυλάκισή τους, αγόρια και κορίτσια, δείχνουν να στοχεύουν σε διαφορετικές κατευθύνσεις ως προς το μέλλον τους. Για το 55% (11 από 20) των αγοριών, πρωτίστως, είναι η επαγγελματική αποκατάσταση (Α.2, Α.3, Α.4, Α.7, Α.8, Α.9, Α.10, Α.12, Α.13, Α.15, Α.19) και, δευτερευόντως, σε ποσοστό 20% (4 από 20) η συνέχιση του σχολείου (Α.1, Α.6, Α.14, Α.20) ή σε ποσοστό 5% (1 από 20) οι σπουδές σε ανώτερη βαθμίδα (Α.16). Αυτό οφείλεται στο ότι τα αγόρια της έρευνας μας θέλουν να είναι ανεξάρτητα και δεν θέλουν να επιβαρύνουν άλλο τις οικογένειές τους, ειδικά μετά το συναισθηματικό βάρος που τους έχουν μεταφέρει λόγω του εγκλεισμού τους στη φυλακή: *«Την αυτονομία και την ικανοποίηση ότι τα καταφέρνω»* (Α.4), *«δεν μπορώ να συντηρούμε άλλο από τους γονείς μου»* (Α.19). Επίσης, θέλουν να έχουν μια εργασία για να μπορούν να κερδίζουν κάποια χρήματα για να μπορούν να ζήσουν τη ζωή τους άνετα χωρίς στερήσεις: *«Για να ζήσω»* (Α.8, Α.9, Α.10), *«ότι βγάζω λεφτά με τον ιδρώτα μου και ότι προσφέρω στην κοινωνία»* (Α.19). Τα κορίτσια, μακροπρόθεσμα, επιζητούν την επαγγελματική τους αποκατάσταση, όμως, βραχυπρόθεσμα, θέλουν να συνεχίσουν το σχολείο και να σπουδάσουν γιατί πιστεύουν ότι έτσι θα αποκτήσουν περισσότερα και καλύτερα εφόδια που θα τους είναι επαρκή για να βρουν μια καλύτερη δουλειά με καλύτερες συνθήκες εργασίας, προοπτικές και οικονομικές απολαβές: *«Το σχολείο χρειάζεται για να βρω δουλειά. Χρειάζεται το απολυτήριο του γυμνασίου»* (Κ.4), *«μαθαίνεις να κάνεις πολλά πράγματα»* (Κ.6). Τα κορίτσια επηρεάζονται σε αυτή τους την απόφαση από το γεγονός ότι έχουν τη στήριξη της οικογένειάς τους, υλική και συναισθηματική, για να κάνουν αυτή την προσπάθεια: *«Θέλουν να συνεχίσω το σχολείο για ένα καλύτερο μέλλον για μένα»* (Κ.2), *«είναι θετικοί να τελειώσω το σχολείο»* (Κ.3), *«σπουδές και ένα καλύτερο μέλλον»* (Κ.5). Επίσης, και από το γεγονός ότι πριν τη φυλάκισή τους είχαν φτάσει σε υψηλότερη βαθμίδα σχολικής εκπαίδευσης σε σχέση με τα αγόρια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συζήτηση

6.1 Απάντηση στα ερωτήματα

Η ταυτότητα των εφήβων και τα χαρακτηριστικά που τη συνθέτουν συντελούν έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων. Η διερεύνηση της ταυτότητας επιτελείται και το περιεχόμενό της συντίθεται, στο μεγαλύτερο μέρος τους, κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Αυτό αποτέλεσε τον λόγο να μελετήσουμε, μια όχι και τόσο αξιοπρόσεκτη από τους ερευνητές της ταυτότητας ομάδα εφήβων, τους/τις εφήβους/ες που είναι καταδικασμένοι/ες για κάποια αξιόποινη πράξη και βρίσκονται στη φυλακή. Η έρευνά μας μάς οδήγησε σε πολύτιμα συμπεράσματα τα οποία μπορούν να βοηθήσουν να δώσουμε απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα που θέσαμε και να διαπιστώσουμε εάν επαληθεύονται οι υποθέσεις που κάναμε στην αρχή. Οι έφηβοι/ες μας πρόσφεραν απλόχερα τις εμπειρίες τους μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα και μας πληροφόρησαν για την πραγματικότητα που πρέπει να αντιμετωπίσουν καθημερινά. Μας ενημέρωσαν για τα στοιχεία που συνθέτουν το στάτους και το περιεχόμενο της ταυτότητάς τους και πως αυτά διαμορφώνονται μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα. Συλλέξαμε πολύτιμα στοιχεία για τους παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τη σύνθεση της ταυτότητάς τους καθώς, επίσης, και για τους παράγοντες που δύναται να αποτελέσουν ισχυρό κίνητρο για την αλλαγή τους προς το θετικό. Επιπλέον, είναι σημαντικά τα αποτελέσματα ως προς το διαχωρισμό του φύλου γιατί αγόρια και κορίτσια διαβιούν και ανατρέφονται, από την οικογένειά τους, με διαφορετικές αρχές και αξίες και αυτό είναι κάτι που απεικονίζεται στο περιεχόμενο των απαντήσεών τους.

Για το πρώτο ερώτημα που είχαμε θέσει, από την έρευνά μας προέκυψε ότι το περιεχόμενο της ταυτότητας των εφήβων επηρεάζεται από την παραμονή μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα, δημιουργώντας έντονη απαισιοδοξία και σοβαρό προβληματισμό για το κατά πόσο θα μπορέσουν να προσαρμοστούν στη ζωή εκτός της φυλακής χωρίς να τους/τις συνοδεύουν κατάλοιπα που μπορούν να αλλάξουν τις επιλογές και τις αποφάσεις τους. Αγόρια και κορίτσια αναφέρονται, συνεχώς, σε αισθήματα απογοήτευσης, θλίψης, στενοχώριας και απομόνωσης τα οποία δεν θα έπρεπε να βιώνουν, επαναφέροντας το ζήτημα της ορθότητας ή όχι της παραμονής τους σε ένα χώρο όπου, σύμφωνα με τις απόψεις

τους, νιώθουν το αίσθημα της αδικίας από τη μεριά της κοινωνίας προς αυτούς/ές. Αίσθημα αδικίας που εμπεριέχει την απορία τους γιατί δεν τους δόθηκε μια δεύτερη ευκαιρία αλλά με συνοπτικές διαδικασίες τους οδήγησαν στη φυλακή. Αίσθημα αδικίας για ένα σωφρονιστικό σύστημα που μόνο τους τιμωρεί και δεν τους σωφρονίζει και τους αφαιρεί το δικαίωμα να ζήσουν φυσιολογικά κοντά στην οικογένειά και τους φίλους τους.

Η παραμονή στη φυλακή άλλαξε το στάτους της ταυτότητας των εφήβων βγάζοντας στην επιφάνεια χαρακτηριστικά που εάν ζούσαν εκτός φυλακής, πιθανόν, να μην παρουσιάζονταν. Η εμπειρία και ο τρόπος που βιώνουν οι έφηβοι/ες τις συνθήκες κράτησης τους είναι τόσο ιδιαίτερες και, ίσως, μοναδικές, που δεν πρόκειται να βιώσουν, αντίστοιχα, με τον ίδιο τρόπο και με την ίδια ένταση οποιαδήποτε άλλη εμπειρία και εάν ζήσουν στην υπόλοιπη ζωή τους. Αυτά τα χαρακτηριστικά μπορεί να δημιουργήσουν κατάλοιπα στη μελλοντική συμπεριφορά των εφήβων σε βαθμό που δεν θα μπορούν να εξελίξουν την προσωπικότητά τους με θετικό και εποικοδομητικό τρόπο. Στα έφηβα αγόρια παρατηρείται το άτυπο φαινόμενο του «ευνουχισμού». Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα αγόρια είναι από τη φύση τους πιο δραστήρια και ενεργητικά και η είσοδός τους στη φυλακή τα βάζει σε «καλούπια» αναγκάζοντας τα να συμπεριφερθούν με τρόπο αντίθετο από ότι έχουν συνηθίσει μέχρι τώρα.

Επιπρόσθετα, μειώνονται οι πρωτοβουλίες που μπορούσαν να παίρνουν και χάνουν την αίσθηση δύναμης και ανωτερότητας που είχαν στις ομάδες των συνομηλίκων καθώς αυτά τα άτομα, συνήθως, κατέχουν τις ηγετικές και αρχηγικές θέσεις στην ιεραρχία των ομάδων. Η απότομη αυτή αλλαγή δημιουργεί τις προϋποθέσεις δύσκολης προσαρμογής στη φυλακή. Επιπλέον, μειώνει την αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμησή τους. Αυτό επιφέρει μια αίσθηση απώλειας των κεκτημένων ελευθεριών με επακόλουθο την προσπάθεια επανάκτησης τους μέσω, πιθανόν, συμπεριφορών που έχουν τη μορφή αντιδραστικής συμπεριφοράς και οδηγούν σε επιπλέον ποινές που απορρέουν από τους εσωτερικούς κανονισμούς των φυλακών. Σύνοδα χαρακτηριστικά των ανωτέρω συμπεριφορών είναι η απογοήτευση, η απόσυρση, η απόγνωση και η συναισθηματική απομόνωση.

Αντίστοιχα, τα κορίτσια συνθέτουν την ταυτότητά τους με στοιχεία τα οποία δεν θα τα γνώριζαν εάν παρέμεναν στο οικογενειακό τους περιβάλλον και τα οποία έχει έντονη αρνητική χροιά. Αγόρια και κορίτσια, όπως αναφέρθηκε, αλλιώς εκλαμβάνουν και βιώνουν τις συνθήκες κράτησης λόγω της επίδρασης του φύλου τους. Στα κορίτσια, η παραμονή στη φυλακή, φαίνεται να τις επηρεάζει αρκετά στο επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων που στερούνται με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Εκδηλώνουν συμφεροντολογικές συμπεριφορές

και τάσεις, τηρουμένων των αναλογιών, συναισθηματικής εκμετάλλευσης των συγκρατουμένων τους με την προσκόλληση μαζί τους για όσο βρίσκονται στη φυλακή. Μετά την αποφυλάκισή τους, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, οποιοδήποτε συναισθηματικό δέσιμο θα πάψει να υπάρχει. Αυτή η κυνικότητα στη συμπεριφορά είναι ένα χαρακτηριστικό που είναι αντίθετο στις σχέσεις που είχαν έως τώρα με άλλους ανθρώπους καθώς και στο σκοπό που επιδίωκαν με τη δημιουργία τους.

Η πρώτη υπόθεση που έχουμε κάνει φαίνεται να επαληθεύεται γιατί η απότομη αλλαγή από ένα οικείο και φιλικό οικογενειακό περιβάλλον σε ένα άγνωστο και ψυχρό περιβάλλον επέφερε έντονη αναστάτωση στους/στις έφηβους/ες. Η κοινωνία της φυλακής έχει κανόνες διαφορετικούς από την κοινωνία έξω από αυτή και ο ρόλος κάθε/καθεμιάς εφήβου/ης επαναπροσδιορίζεται. Πάρα τις διαφορές στην ιδιοσυγκρασία μεταξύ των εφήβων της έρευνάς μας, το αποτέλεσμα είναι ότι σε όλους/ες η μετάβαση από το ένα κοινωνικό πλαίσιο στο άλλο έχει επηρεάσει ουσιαστικά το στάτους και το περιεχόμενο του χαρακτήρα τους. Τις αλλαγές αυτές τις έχουν συνειδητοποιήσει και οι έφηβοι/ες γιατί αναγνωρίζουν στον εαυτό τους χαρακτηριστικά που δεν τα είχαν πριν τη φυλάκισή τους και τα οποία έχουν αποκτήσει κατά την παραμονή τους στη φυλακή. Στις απαντήσεις τους αποτυπώνεται η μεγάλη ανησυχία για το μελλοντικό τους χαρακτήρα. Οι έφηβοι/ες αντιλαμβάνονται ότι μέσα στη φυλακή δεν έχουν τη δυνατότητα επιλογής όπως είχαν όταν διαβιούσαν εκτός της φυλακής.

Όσον αφορά στο δεύτερο ερώτημα που θέσαμε, είναι φυσικό, πως κανένας/καμιά από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας μας δεν αντιμετωπίζει θετικά την παραμονή του/της στη φυλακή, ακόμη και εάν παραδέχεται την ενοχή του/της. Όλοι επιθυμούν τη γρήγορη αποφυλάκισή τους και την επιστροφή στον προηγούμενο τρόπο ζωής χωρίς να περιλαμβάνουν σε αυτή τις παράνομες δραστηριότητες. Η φυλακή τους/τις έκανε να μετανιώσουν για την παράνομη συμπεριφορά τους, δείχνοντας τον σκληρό χαρακτήρα του ποινικού συστήματος. Δημιουργείται η εντύπωση ότι οι έφηβοι/ες δείχνουν μεταμέλεια λόγω αυτής της σκληρότητας και, στην ουσία, της αίσθησης τιμωρίας που νιώθουν για τις πράξεις τους. Αυτή, όμως, δεν είναι η κατάλληλη μέθοδος γιατί στην ουσία δεν σωφρονίζει τον/την έφηβο/η και δεν του/της δίνει την ευκαιρία να καταλάβει το λάθος της πράξης. Έτσι, μελλοντική αποτροπή τέλεσης καινούριων αξιόποινων πράξεων από τους/τις εφήβους/ες θα οφείλεται, ακριβώς, στην αποφυγή όλων αυτών των δυσάρεστων γεγονότων που έχουν αντιμετωπίσει κατά τη φυλάκισή τους. Αυτό το γεγονός αποδεικνύει το μέγεθος της αρνητικής επίδρασης της φυλακής στην ψυχοσύνθεση και στον τρόπο σκέψης των εφήβων.

Η πραγματικότητα και η καθημερινότητα που εκτυλίσσεται μέσα στις φυλακές ανηλίκων περιλαμβάνει ιδιαιτερότητες στις οποίες δεν μπορούν οι έφηβοι/ες να προσαρμοστούν από τη μία στιγμή στην άλλη. Η έλλειψη ανωριμότητας από τη μεριά των εφήβων επιτείνεται από αυτό το γεγονός και επιφέρει μεγαλύτερη πίεση από αυτή που ήδη τους ασκείται. Πρόκειται για μια πολύ οδυνηρή και ψυχοφθόρα διαδικασία, η οποία δεν διευκολύνεται με κάποιο τρόπο, από τους κανόνες που θέσπισε ο νομοθέτης. Κατά τη διάρκεια της παραμονής των εφήβων στη φυλακή, η ζωή τους εκτυλίσσεται με τρόπο επαναλαμβανόμενο στο πέρασμα των ημερών. Οποιαδήποτε σημαντική αλλαγή της καθημερινότητας, που μπορεί να προκληθεί από τη μεριά των εφήβων, δύναται να επιφέρει τιμωρίες που θα δυσκολέψουν τη ζωή τους. Οι έφηβοι/ες αποφεύγουν να αποκλίνουν από τις ημερήσιες καθημερινές δραστηριότητες για να μην τους επιβληθούν πρόσθετες τιμωρίες. Ως φυσικό επακόλουθο, οι επιδράσεις της φυλακής δημιουργούν δεδομένα που ισχυροποιούνται στη συνείδησή τους και, πιθανόν, να παραμένουν και μετά την αποφυλάκισή τους και να εμφανίζονται, μέσω της συμπεριφοράς τους, κατάλοιπα των βιωμάτων της φυλακής.

Αυτό είναι ένα ιδιαίτερης σημασίας συμπέρασμα γιατί σχετίζεται με τον τρόπο που πρέπει η κοινωνία να αντιμετωπίσει τους νεαρούς παραβάτες και ελλοχεύει τον κίνδυνο λάθος χειρισμών που θα έχουν ως πιθανό επακόλουθο τη μελλοντική τους ανάμειξη με καινούριες εγκληματικές ενέργειες. Οι συνθήκες κράτησης και ο τρόπος που είναι δομημένα τα σωφρονιστικά καταστήματα έχουν ως αποτέλεσμα να διώχνουν τους ανήλικους παραβάτες και να περιμένουν στο μέλλον να τους υποδεχθούν ως ενήλικους εγκληματίες (Γεωργούλα, 2001· Μαγγανάς, 2004· Παναγιωτόπουλος, 1998· Winfried, 1983). Η παραμονή στη φυλακή σε συνδυασμό με την περιθωριοποίηση που τη συνοδεύει τους οδηγεί σε ένα τρόπο διαβίωσης διαφορετικό από αυτόν που είχαν μάθει και είναι πιο πιθανό να οδηγήσει στη δημιουργία ενός χειρότερου εγκληματία παρά ενός σωστού ατόμου (Βιδάλη κ.ά., 2008· Στάμος, 2006· Φραντζεσκάκης, 1987· Wacquant, 2001). Τονίζεται πως δεν μπορεί μέσα από αυτές τις συνθήκες κράτησης και μετά την αποφυλάκισή του/της ένας/μία έφηβος/η να επανενταχθεί ξανά στην κοινωνία χωρίς να νιώθει μίσος μέσα του/της για αυτά που έζησε κατά την παραμονή στη φυλακή, παράπονο για τη ζωή που έχασε και να μεταμορφωθεί ξαφνικά σε ένα ηθικό και τίμιο άτομο (Βορριά, 1998· Κουράκης, 2007· Πιτσελλά, 1996· 2002· Σπινέλλη κ.ά., 1995· Τσιάντης, 2002). Το σωφρονιστικό σύστημα δίνει προτεραιότητα σε ποινές στέρησης της ελευθερίας έναντι άλλων εναλλακτικών ειδών σωφρονισμού. Επομένως, φαίνεται να έχει αποτύχει παταγωδώς γιατί αφαιρεί από τους νεαρούς παραβάτες την παιδική τους αθωότητα

και δε θέτει τις βάσεις και τις προϋποθέσεις για ένα νέο ξεκίνημα μακριά από εγκληματικές ενέργειες (Ιωαννίδη κ.ά., 2002· Μάκρη – Μπότσαρη, 2008· Digneffe, 2000).

Επιπλέον, σε μια έρευνα που έχει πραγματοποιηθεί με εφήβους/ες πέντε χρόνια μετά την αποφυλάκισή τους και αξιολογεί την επίδραση των συνθηκών κράτησης στα σωφρονιστικά καταστήματα και καταγράφει την πορεία της ζωής τους στο αντίστοιχο χρονικό διάστημα επιβεβαιώνει την ανησυχία μας. Τέσσερις στους πέντε συμμετέχοντες/ουσες είχαν πάλι ανάμειξη σε παράνομες δραστηριότητες, τους/τις είχαν επιβληθεί τουλάχιστον μια νέα ποινή και είχαν οδηγηθεί ξανά στη φυλακή (Ζαραφονίτου, 2008). Επικρατεί η άποψη ότι οι συνθήκες διαβίωσης μέσα στη φυλακή δεν είναι οι κατάλληλες για την ιδιοσυγκρασία και την ψυχρόσυνθεση ενός/μιας εφήβου και για αυτό προτείνεται να θεσπιστεί νόμος που να απαγορεύει τη φυλάκιση σε ανήλικους παραβάτες και η έκτιση οποιασδήποτε ποινής να έχει τη μορφή κάποιας εξωιδρυματικής δραστηριότητας (Κουράκης, 1999· Πετροπούλου, 2000· Σπινέλλη, 2007· Φαρσεδάκης, 2005).

Αναμφίβολα, οι έφηβοι/ες δεν είναι οι ίδιοι/ες άνθρωποι με εκείνους/ες που ήταν πριν την φυλάκισή τους. Η παραμονή μέσα στη φυλακή τους/τις ανάγκασαν να υιοθετήσουν και στη συνέχεια να αναπαραγάγουν ένα διαφορετικό τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης με τον υποπολιτισμό της και την κουλτούρα των ανθρώπων που βρίσκονται εκεί (Αλεξιάδης, 2001· Γιοβάνογλου, 2006· Παπαγεωργίου, 1998· Φαρσεδάκης, 2005· Corsaro, 2000). Αυτό το γεγονός δεν φαίνεται να οφείλεται στη βούληση των εφήβων αλλά είναι μια πραγματικότητα που τους επιβλήθηκε για να μπορέσουν να προσαρμοστούν πιο ομαλά. Ως επακόλουθο είναι η αδυναμία αυτόνομης ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους και η υιοθέτηση αντίστοιχων στάσεων, αξιών και ρόλων (Αλοσκόφης, 2010· Στάμος, 2006· Φραντζεσκάκης, 1987· Zavalloni et al, 1996). Όπως επισημαίνεται, ο εγκλεισμός δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο τη μείωση της ελευθερίας κινήσεων αλλά συνεπάγεται τον αποκλεισμό από το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον, την απουσία ετεροφυλικών σχέσεων και συνολικά την αίσθηση απώλειας κάθε αυτονομίας και αίσθησης ασφάλειας (Κατσιγαράκη, 2004· Νόβα – Καλτσούνη, 2005· Τσιάντης, 2005· Χαΐδου, 1990). Επομένως, ο/η έφηβος/η νιώθει ψυχολογικά, κοινωνικά και συναισθηματικά καταρρακωμένος/η και σε πολλές περιπτώσεις μάλλον παραιτημένος/η από την επιθυμία να μεταβεί στην κοινωνική ζωή εκτός φυλακής.

Είναι γεγονός ότι ο/η έφηβος/η που βρίσκεται μέσα στη φυλακή υφίσταται, καθημερινώς, ψυχολογική κακοποίηση που αφήνει ανεξίτηλα σημάδια στη ψυχοκοινωνική

του/της εξέλιξη και κατ' επέκταση στην προσωπικότητά του/της συνολικά. Λόγω αυτής της κατάστασης, οι έφηβοι/ες αναπτύσσουν συναισθήματα απογοήτευσης, χαμηλής αυτοεκτίμησης και, ενίοτε, απόσυρσης και, επιπλέον, συναισθήματα πίκρας, αποστροφής και σκληρότητας για τους άλλους με συνέπεια να μετατρέπονται, πλέον, σε άτομα ευάλωτα στις αρνητικές επιδράσεις των συγκρατουμένων τους και της φυλακής (Πετροπούλου κ.ά., 2000· Πιτσελλά, 1996· 2002· Σπινέλλη, 2007· Digneffe, 2000). Οπωσδήποτε, οι έφηβοι, λόγω του ανωρίμου της ηλικίας τους, είναι ευάλωτοι σε επιδράσεις ακόμη και όταν διαβιούν εκτός της φυλακής. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι εκτός της φυλακής έχουν την ελευθερία να επιλέξουν τον τρόπο και το είδος των επιδράσεων που θα υιοθετήσουν καθώς και τη δυνατότητα να επηρεάσουν τις καταστάσεις στις οποίες θα συμμετέχουν (Λαμπροπούλου, 2000· Σπινέλλη κ.ά., 1995· Τρωϊάνου – Λουλά, 1997· Wetherell, 2005). Αυτή την ευκαιρία δεν την έχουν όσοι/ες βρίσκονται μέσα στη φυλακή με αποτέλεσμα να καθίστανται έρμαιο του σωφρονιστικού συστήματος και την καθημερινότητας της φυλακής.

Ένα ακόμη συμπέρασμα της έρευνάς μας λέει ότι οι έφηβοι/ες πιστεύουν ότι ο εγκλεισμός τους στη φυλακή μόνο αρνητικά μπορεί να επηρεάσει την ταυτότητά τους και δεν τους προσφέρει κάτι ουσιαστικό. Παρόλα αυτά ο τρόπος που είναι δομημένη η φυλακή, χωρίς φυσικά να το έχει προβλέψει ο νομοθέτης, λειτουργεί αποτρεπτικά για μελλοντική εκτέλεση αξιόποινων πράξεων. Το γεγονός πως οι συνθήκες κράτησης είναι τόσο διαφορετικές, προς το χειρότερο, από τις συνθήκες διαβίωσης μέσα σε ένα οικογενειακό πλαίσιο, συνιστά ένα πολύ καλό κίνητρο για τους/τις έφηβους/ες της έρευνάς μας για να ξεφύγουν από την παρανομία γιατί τώρα ξέρουν που θα καταλήξουν. Επομένως, αποτελεί σημαντικό παράγοντα που μπορεί να οδηγήσει στη θετική αλλαγή τους/τις έφηβους/ες.

Οι έφηβοι/ες, στις απαντήσεις που μας δίνουν, δείχνουν να συγκλίνουν ως προς τους παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά την ταυτότητά τους καθώς, επίσης, και τους παράγοντες που μπορούν να τους οδηγήσουν στη θετική αλλαγή. Σίγουρα, υπάρχει μια διαφοροποίηση ως προς το φύλο καθώς και στο πως βιώνουν αυτούς τους παράγοντες. Άλλωστε αυτό ταιριάζει με τα δεδομένα που ζούσαν αγόρια και κορίτσια πριν τη φυλάκιση τους και με τρόπο που στοχεύουν να ζήσουν μετά. Παράγοντες, όπως, η οικογένεια, οι φίλοι, η έλλειψη πρωτοβουλιών, η έλλειψη εφοδίων μέσα στη φυλακή αλλά, κυρίως, η έλλειψη ελευθερίας είναι παράγοντες που έχουν αναφερθεί πολλές φορές στην παρούσα εργασία, ωστόσο, είναι αυτοί που αποτελούν βαρόμετρο στη σύνθεση της ταυτότητας των εφήβων και

των κινήτρων για αλλαγή. Είναι παράγοντες που έχουν τονισθεί αρκετές φορές από τους/τις έφηβους/ες και τους θεωρούν πολύ σημαντικούς και για αυτό τις αναφέρουμε τόσο πολύ.

Επομένως, κάθε δυσάρεστο συμβάν που λαμβάνει χώρα μέσα στη φυλακή δύναται να αποτελεί, ταυτόχρονα, αρνητική επίδραση και κίνητρο για αλλαγή. Οποσδήποτε, αυτό είναι ένα εντυπωσιακό στοιχείο, ωστόσο, η εναλλαγή συναισθημάτων για το ίδιο γεγονός δε φαίνεται να είναι εύκολα διαχειρίσιμη από τους/τις έφηβους/ες. Αυτό που μπορούμε να προβλέψουμε είναι ότι λόγω της μεγάλης ανωριμότητας που τους διακατέχει, λόγω του νεαρού της ηλικίας, θα τους δημιουργήσει επιπλέον βάρος στη καθημερινότητά τους το οποίο, πιθανόν, να μην μπορούν να αποφορτίσουν. Οι πιέσεις που δέχονται για συμμόρφωση με τους κανόνες των φυλακών είναι τέτοιας μορφής και τέτοιας έντασης που οποιαδήποτε άλλου είδους πίεση δεχτούν, ίσως, να μην την αντέξουν.

Το συμπέρασμα αυτό, σε σχέση με τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές, δεν το συναντήσαμε στη βιβλιογραφική μας αναζήτηση. Πρόκειται για ένα δεδομένο που δια φωτίζει περισσότερο την πραγματικότητα που έχει σχηματιστεί μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα και δίνει τη δυνατότητα σε επόμενους ερευνητές να κατανοήσουν τη διττή μορφή που έχουν αποκτήσει οι συνθήκες κράτησης. Σίγουρο είναι οξύμωρο ένα χαρακτηριστικό να μπορεί να εξελιχθεί, ταυτόχρονα, σε κάτι αρνητικό και κάτι θετικό. Ωστόσο, όσο πιο γρήγορα γίνει αυτό αντιληπτό τόσο πιο ικανοποιητικά αποτελέσματα μπορεί να έχει μια μελλοντική παρέμβαση εφαρμοστεί μέσα στη φυλακή. Αυτός ο διττός χαρακτήρας των συνθηκών κράτησης, όπως τον παρουσιάζουν οι έφηβοι/ες, αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία είναι δομημένη όλη η περίοδος εγκλεισμού τους στο σωφρονιστικό κατάστημα.

Στη βιβλιογραφία δίνεται έμφαση στην υπερφόρτωση των φυλακών, σε κελιά που διαμένουν περισσότεροι από όσους προβλέπονται, σε ακατάλληλες εγκαταστάσεις, σε προαυλισμό εκ περιτροπής λόγω έλλειψης χώρων και σε έλλειψη ιατρικού και επιστημονικού προσωπικού (Αλοσκόφης, 2010· Αρχιμανδρίτου, 2000· Βιδάλη κ.ά., 2008· Βορριά, 1998· Παναγιωτόπουλος, 1998· Χαΐδου 1990). Ωστόσο, σε κανένα σημείο δεν αναφέρεται ότι οι αρνητικές συνθήκες κράτησης μπορούν να λειτουργήσουν ως κίνητρο αποφυγής τέλεσης νέων αξιόποινων πράξεων για να μην βιώσουν ξανά τις ίδιες καταστάσεις. Επιπλέον, αυτά που είναι καταγεγραμμένα στη βιβλιογραφία ως χαρακτηριστικά των συνθηκών κράτησης δεν τα συναντήσαμε στα λεγόμενα των συμμετεχόντων καθώς οι συμμετέχοντες/ουσες της έρευνάς μας μάς δήλωσαν ότι σε κάθε κελί διαμένουν ένα με δύο άτομα, ότι οι χώροι προαυλισμού και ψυχαγωγίας είναι ικανοποιητικοί και στην πρόσωπο με πρόσωπο επαφή που

είχε ο υποφαινόμενος μαζί τους έδειξαν καλά στην υγεία τους, απόδειξη της παρουσίας ιατρικού προσωπικού και κατάλληλης υγειονομικής περίθαλψης.

Στο σημείο αυτό εάν θελήσουμε να αξιολογήσουμε τα δεδομένα που συλλέξαμε ως προς το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που θέσαμε τότε μπορούμε να δούμε ότι επιβεβαιώνεται η υπόθεση που κάναμε ότι ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα και η στέρηση της ελευθερίας προκαλούν μόνο αρνητικά συναισθήματα καθώς και το γεγονός ότι η συμβίωση με άλλους κρατούμενους, που έχουν, επίσης, παραβατική συμπεριφορά, δεν είναι το καλύτερο δυνατό πρότυπο για έναν/μια έφηβο/η. Η φυσιολογική ανατροφή ενός/μιας έφηβου/ης απαιτεί την παρουσία του/της σε ένα πλαίσιο που θα είναι ικανό να του/της προσφέρει όλα εκείνα τα υλικά, συναισθηματικά και ηθικά αγαθά που θα συμβάλλουν στην αρτιότερη εξέλιξη του/της και στην απόκτηση εμπειριών πάνω στις οποίες θα δομήσει το μέλλον του/της. Επιπλέον, η παρουσία ατόμων που θα λειτουργήσουν ως πρότυπα για τους/τις νεότερους/ες θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια ζωή με στόχους, όνειρα και φιλοδοξίες που θα βρίσκεται μακριά από παραβατικές δραστηριότητες.

Οι έφηβοι/ες της έρευνας μας αναγνωρίζουν την απουσία αυτών των καταστάσεων. Αυτός είναι ένας από τους πιο σοβαρούς λόγους που επιθυμούν να αποφυλακιστούν γρήγορα και να επιστρέψουν στον τρόπο ζωής τους πριν από την εμπλοκή τους με τις παράνομες δραστηριότητες. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως στην καθημερινότητα που σχεδιάζουν και φαντάζονται έξω από τη φυλακή δεν περιλαμβάνουν κανένα από τα χαρακτηριστικά που βίωσαν μέσα εκεί, κανένα από τα συναισθήματα που ένιωσαν και κανέναν/καμιά από τους/τις συγκρατούμενους/ες που γνώρισαν εκεί. Φαίνεται πως ακόμη και εάν δεν έχουν πολλές εμπειρίες στη ζωή τους, εντούτοις, μπορούν να κρίνουν ότι το χρονικό διάστημα της φυλάκισης τους αποτελεί τη χειρότερη περίοδο της ζωής τους

Όσον αφορά το τρίτο ερώτημα που θέσαμε, οι έφηβοι/ες μας ανέφεραν συνεχώς είτε στις απαντήσεις τους στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου είτε στις κατ' ιδίαν συνομιλίες, πριν και μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας, ότι οι δυσλειτουργικές και οι προβληματικές συνθήκες κράτησης μπορούν από μόνες τους να αποτελέσουν ισχυρό ανατρεπτικό παράγοντα μιας πιθανής μελλοντικής ενασχόλησης με παράνομες δραστηριότητες. Απλά και μόνο η ιδέα μιας μελλοντικής αναβίωσης της καθημερινότητας μέσα στη φυλακή δίνει ένα δυνατό κίνητρο για αποφυγή οποιασδήποτε σκέψης για τέλεση εγκληματικής ενέργειας.

Αγόρια και κορίτσια παρά τις δυσκολίες που έχουν να αντιμετωπίσουν, κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους, θέλουν να επιτύχουν τη θετική τους αλλαγή. Αυτό συνιστά ένδειξη μετάνοιας για όσα δυσάρεστα έχουν κάνει. Απόδειξη μετάνοιας, και όχι απλώς ένδειξη, αποτελεί το γεγονός ότι έχουν αρχίσει να κάνουν σχέδια για το μέλλον τους και εστιάζουν σε συγκεκριμένους στόχους. Αυτονόητο είναι ότι οι στόχοι αυτοί σχετίζονται με τις δυνατότητες που έχει ο/η καθένας/καθεμιά καθώς και με τις ιδιαιτερότητες του φύλου. Επίσης, πρόκειται για στόχους βραχυπρόθεσμους, δείχνοντας με τον τρόπο αυτό ότι θέλουν να προχωρήσουν βήμα βήμα, και όχι με μακροπρόθεσμους στόχους, δείχνοντας ότι δεν ονειροβατούν εστιάζοντας σε στόχους που δεν γίνεται, με τα παρόντα δεδομένα, άμεσα, να πραγματοποιηθούν. Παράλληλα, οι στόχοι που αναφέρουν οι έφηβοι/ες, όποιοι και εάν είναι αυτοί και ανεξάρτητα από το πόσο μεγαλεπήβολοι ή μη είναι, μας δηλώνουν στην πράξη την απουσία διάθεσης να εμπλακούν πάλι με παράνομες δραστηριότητες.

Κατά τη διάρκεια της επαφής με τους/τις έφηβους/ες της έρευνας εκλάβαμε αυτή τη διαδικασία οριοθέτησης στόχων ότι συνοδεύεται από ένα τόνο αισιοδοξίας. Είναι το μοναδικό σημείο που εντοπίζεται αυτό. Ίσως, γιατί είναι το μοναδικό σημείο στο οποίο δεν μιλούν για τη ζωή τους μέσα στη φυλακή. Οι εικόνες που η φαντασία τους πλάθει δεν περιλαμβάνουν στοιχεία της καθημερινότητάς τους μέσα στη φυλακή. Ασυναίσθητα, βγάζουν ένα τόνο χαράς και ανυπομονησίας για τη ζωή που τους περιμένει μετά την αποφυλάκισή τους. Αυτό από μόνο του στοιχειοθετεί ένα παράγοντα ικανό για να επιφέρει τη θετική αλλαγή στη ζωή και στα χαρακτηριστικά της ταυτότητάς τους και να τους απομακρύνει οριστικά από την παρανομία.

Τα δεδομένα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων/ουσών μας αποδεικνύουν ότι η κακή εμπειρία που λαμβάνουν κατά την παραμονή τους στη φυλακή, είναι αρκετά ώστε να συνειδητοποιήσουν την πραγματική του/της κατάσταση και να επιδιώξουν να την αλλάξουν. Αυτό επιβεβαιώνει την αρχική μας υπόθεση. Οι έφηβοι/ες δείχνουν να επιθυμούν να μην επιστρέψουν στη φυλακή μετά την αποφυλάκιση τους και να θέλουν να κάνουν επανεκκίνηση της ζωής τους με στόχο η εμπειρία του εγκλεισμού να είναι μία κακή παρένθεση της ζωής του/της. Αυτό, επιπλέον, επιβεβαιώνει τα δεδομένα που συλλέξαμε στις απαντήσεις των εφήβων ως προς τον αρνητισμό που εισπράττουν όλο το χρονικό διάστημα κατά το οποίο είναι αναγκασμένοι να παραμένουν μέσα στη φυλακή. Οι έφηβοι/ες φαίνεται πως αντιλήφθηκαν τις δυσκολίες που θα έχουν να αντιμετωπίσουν κάθε φορά που θα

φυλακίζονται λόγω κάποιας παράνομης δραστηριότητας τους και αποφασίζουν να μην μπλεχτούν ξανά σε παρόμοιες ασχολίες.

Παρόλα αυτά, δεν έχουμε καταφέρει να εντοπίσουμε εκείνους τους παράγοντες που είναι ικανοί να συμμορφώσουν τον/την έφηβο/η και να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι ο εγκλεισμός στο σωφρονιστικό κατάστημα πέτυχε να τον/την σωφρονίσει γιατί από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων/ουσών αποδεικνύεται πως τέτοιοι παράγοντες δεν υφίστανται. Οι έφηβοι επιθυμούν τη θετική αλλαγή γιατί δεν επιθυμούν να ζήσουν ξανά όλες αυτές τις δυσκολίες της καθημερινότητας τους που έχουν περιγραφεί νωρίτερα. Οι έφηβοι/ες δε θεωρούν ότι συμμετείχαν σε κάποια διαδικασία μέσω της οποίας έχουν σωφρονιστεί και είναι έτοιμοι να επιστρέψουν «καθαροί» στην κοινωνία. Ακόμη και εάν προβλέπονται κάποια σωφρονιστικά μέτρα κατά τη διάρκεια της φυλάκισης, αυτά σύμφωνα με τα λεγόμενα των εφήβων, δεν εφαρμόστηκαν ποτέ. Επομένως, η αποφυγή των δυσάρεστων συνεπειών της φυλάκισης φαίνεται να είναι ο πιο ισχυρός παράγοντας για τη θετική αλλαγή.

Ωστόσο, στη βιβλιογραφία δεν εντοπίσαμε μελέτες που να ασχολούνται με τη διερεύνηση των παραγόντων που κάνουν τους ανήλικους παραβάτες που είναι έγκλειστοι σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα να επιδιώκουν τη θετική αλλαγή. Επομένως, δεν μπορούμε να έχουμε πλήρη εικόνα ως προς κατά πόσο τα ευρήματα της έρευνας μας συμφωνούν ή έρχονται σε αντίθεση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Η έμφαση και η αξία που θελήσαμε να δώσουμε στο συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα σχετίζεται με το γεγονός ότι η αποφυλάκιση και η επανένταξη στην κοινωνία αποτελούν ένα ουσιαστικό κομμάτι της διαδικασίας της φυλάκισης και πρέπει να υλοποιηθούν κατά τρόπο που να αποκλείει οποιαδήποτε πιθανότητα μελλοντικής επιστροφής των ανήλικων παραβατών στο σωφρονιστικό κατάστημα. Για αυτό κρίνουμε επιβεβλημένη οι μέλλουσες έρευνες να ασχοληθούν εκτενέστερα με αυτό το ερώτημα.

Στο τέταρτο ερώτημα που θέσαμε διαπιστώνουμε ότι τα κορίτσια βιώνουν έντονα το στοιχείο της ευθύνης που έχουν για να επιστρέψουν γρήγορα στην οικογένειά τους και να την φροντίσουν. Ακριβώς επειδή μέσα στη φυλακή δεν μπορούν να προσφέρουν τίποτα, νιώθουν αισθήματα πόνου και στενοχώριας. Ιδιαίτερα τα κορίτσια, επειδή μπλέκονται προς το τέλος της εφηβείας με τις παράνομες δραστηριότητες, έχουν βιώσει περισσότερες οικογενειακές στιγμές και έχουν μεγαλύτερη ωριμότητα για να αντιληφθούν το μέγεθος του λάθους. Αυτό το γεγονός επιφορτίζει ακόμη περισσότερο αρνητικά τα ήδη παρόντα αρνητικά χαρακτηριστικά

που έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται μέσα στη φυλακή, θέτοντας προϋποθέσεις ισχυρότερης εδραίωσης τους στην ταυτότητα των κοριτσιών.

Παράλληλα, τα κορίτσια αρχίζουν να νιώθουν αδικημένες ως προς τις συνθήκες κράτησης έναντι των αντίστοιχων των αγοριών. Ωστόσο, λόγω της δομής της κοινωνίας, σίγουρα, τα κορίτσια αυτά θα βίωσαν, πριν τη φυλάκισή τους, τη διαφορετικότητα και τις αδικίες που υφίστανται σε σχέση με τα αγόρια. Όμως, ποτέ δεν εκδήλωσαν τόσο έντονη δυσαρέσκεια για αυτές τις αδικίες που νιώθουν όση τώρα που τις βιώνουν εντός της φυλακής. Αρκετά πιθανό φαντάζει το ενδεχόμενο αυτή την αδικία που νιώθουν να την κάνουν πράξη και εις βάρος των αγοριών όταν θα αποφυλακισθούν και, πιστοποιώντας, για άλλη μια φορά, την ακαταλληλότητα των συνθηκών παραμονής μέσα στη φυλακή για τη σύνθεση της ταυτότητάς τους.

Το σύνολο της βιβλιογραφίας συμφωνεί ότι η ταυτότητα των εφήβων επηρεάζεται καταλυτικά από την παραμονή τους στη φυλακή. Όσο και εάν γίνει προσπάθεια η προσαρμογή και η διαβίωσή τους να ταιριάζουν στις ανάγκες τους, παρά ταύτα, ο βαθμός και το επίπεδο των αλλαγών που πρόκειται να συμβούν είναι διαφορετικοί από έφηβο/η σε έφηβο/η και εξαρτάται από τα προηγούμενα βιώματά του/της και τη συνολική διάρκεια παραμονής μέσα στη φυλακή (Αλοσκόφης, 2010· Βιδάλη κ.ά., 2008· Κουράκης, 2007· Giddens, 2002). Η διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους κατά τη διάρκεια της φάσης αυτής της ζωής τους θα επηρεάσει την εξέλιξή τους, τις μελλοντικές τους σχέσεις, τις στάσεις τους απέναντι στην κοινωνία (Νόβα – Καλτσούνη, 1998· Γεωργούλα, 2001· Μπακάλη, 2007· Jenkins, 2007· Wetherell, 2005).

Σημειώνεται μεγάλη έμφαση και προσοχή στη σύνθεση της ταυτότητας σε αυτή τη φάση της ζωής των νεαρών παραβατών γιατί είναι η περίοδος που λαμβάνει χώρα η διαδικασία της αναζήτησης και δέσμευσης ως προς τα στοιχεία που θα τους χαρακτηρίζουν για την υπόλοιπη ζωή (Μάκρη – Μπότσαρη, 2008· Ναυρίδης, 1997· Ρήγα, 2001· Χρηστάκης, 1997· Ψάρου, 2005· Augoustinos et al, 2005). Επιπλέον, επειδή, όπως έχει προαναφερθεί, η εφηβική ηλικία έχει ως βασικό γνώρισμα την ανωριμότητα, άρα είναι πιο εύκολη η λοξοδρόμηση και οι λανθασμένες επιλογές οι οποίες καθίστανται ανασταλτικοί παράγοντες ικανοποιητικής εξέλιξης και ανάπτυξης της ταυτότητάς τους (Βακαλιός, 2004· Κουράκης, 2009· Μαγγανάς, 2004· Ferro et al., 2004).

Ένα άλλο ενδιαφέρον συμπέρασμα που προέκυψε από την έρευνα μας ως προς τις διαφορές και ομοιότητες των δύο φύλων κατά την παραμονή τους στη φυλακή είναι ότι η μόνη επίδραση της φυλακής που έχει τον ίδιο βαθμό έντασης στα άτομα και των δύο φύλων είναι ο στιγματισμός που επισύρει μια τέτοια διαδικασία. Η φυλάκιση, ακόμη και εάν βασίστηκε σε μια λανθασμένη ή αυστηρή απόφαση ενός δικαστηρίου, δεν παύει να βαραίνει για την υπόλοιπη της ζωής τους/τις έφηβους/ες. Ο στιγματισμός ξεκινάει από τους/τις ίδιους/ες εφήβους/ες γιατί πριν, ακόμη, αποφυλακισθούν αυτός είναι ο μεγαλύτερος προβληματισμός τους. Τους/τις δημιουργεί χαρακτηριστικά στη συμπεριφορά τους που αποδεικνύουν του λόγου το αληθές. Ήδη οι συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας μας μάς αναφέρουν ορισμένα ζητήματα που θεωρούν πολύ σημαντικά για αυτούς/ες και για τα οποία θα χρειαστεί να δώσουν μεγαλύτερη βαρύτητα. Ένα από αυτά είναι οι σχέσεις με άτομα του αντίθετου φύλου και του γεγονότος πώς θα κριθούν από τους/τις άλλους/ες όταν μάθουν για το παρελθόν τους.

Ο στιγματισμός και τα στοιχεία που το συνοδεύουν είναι το γεγονός που μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την ταυτότητα των εφήβων περισσότερο από οτιδήποτε άλλο. Γιατί εκδηλώνεται ακριβώς μετά την αποφυλάκιση και τη συναναστροφή με την υπόλοιπη κοινωνία και δύναται να ισχυροποιηθεί από κάθε δυσάρεστη αντιμετώπιση που μπορεί να υπάρξει. Χαρακτηριστικά όπως του φόβου, χαμηλής αυτοεκτίμησης, χαμηλής αυτοπεποίθησης, απόσυρσης, απομόνωσης, απογοήτευσης για το μέλλον του/της είναι συνηθισμένα στους/στις έφηβους/ες. Αυτά τα στοιχεία κάνουν τους/τις έφηβους/ες να υποτιμούν τον εαυτό τους, να μην εμπιστεύονται τις δυνάμεις τους και, τελικά, να αποτυγχάνουν να φτάσουν στο επίπεδο των δυνατοτήτων τους.

Η προσπάθεια των εφήβων για να αποδείξουν ότι δεν είναι αυτό που τους προσάπτουν ή ότι μετάνιωσαν για την παράνομη πράξη τους και έχουν αλλάξει, θα χρειαστεί να πραγματοποιείται κάθε μέρα κάθε ώρα και σε κάθε αλληλεπίδραση με τους άλλους ανθρώπους. Εάν συμβεί οποιαδήποτε στιγμιαία παρέκκλιση, ακόμη και εάν δεν είναι παράνομη, τότε θα θεωρηθεί ότι, στην ουσία, αυτή είναι η πραγματική τους συμπεριφορά και όχι μια εξαίρεση, ενεργοποιώντας το φαινόμενο της «αυτοεκπληρούμενης προφητείας». Όμως, όταν αναφερόμαστε σε εφήβους/ες που μόλις αποφυλακίστηκαν και είναι, ήδη, χαμηλά η ψυχολογία τους και οι συναισθηματικές τους αντοχές, πιθανόν, να μην αντέξουν να φέρουν εις πέρας την προσπάθεια αυτή. Η δομή της κοινωνίας είναι τέτοια που όχι μόνο δεν στηρίζει αυτά τα άτομα αλλά ούτε έχει δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για μια ομαλή

επανεπένταξή τους. Είναι ευθύνη όλων να στηρίξουν αυτά τα παιδιά και να τους δώσουν τη δυνατότητα να διορθώσουν το λάθος τους.

Αυτό είναι ένα συμπέρασμα που στη βιβλιογραφία φαίνεται να είναι ο μεγαλύτερος προβληματισμός όλων των συγγραφέων. Ακόμη και εάν η καθημερινότητα της φυλακής αντιμετωπίζεται με μεγάλες δυσκολίες από τους/τις έφηβους/ες, εντούτοις, αυτό που θα συναντήσουν μετά την αποφυλάκισή τους θα δοκιμάσει τις αντοχές και την υπομονή τους πολύ περισσότερο (Γεωργούλα, 2001· Γιοβάνογλου, 2006· Πετροπούλου κ.ά., 2000). Αναφέρεται ότι ένας λάθος χειρισμός κάποιας κατάστασης μπορεί να οδηγήσει εκ νέου σε στιγματισμό με συνέπεια ο/η έφηβος/η να ακολουθήσει μια τελείως διαφορετική πορεία από την αναμενόμενη (Αλεξιάδης, 2011· Μαγγανάς, 2004· Μπακάλη, 2007· Τσιάντης, 2002). Εάν συμβεί αυτό τότε για το ανήλικο άτομο παύει να υφίσταται ένα μέρος της προσωπικότητάς του γιατί σταματάει να ενεργεί ως ένα άτομο με αξίες και αρχές που σέβεται τις κοινωνικές και ηθικές επιταγές και αναζητάει συμπεριφορές που αρμόζουν πλέον στον χαρακτηρισμό που του έχει αποδοθεί και ταιριάζουν με την προηγούμενη εγκληματική του ταυτότητα (Κουράκης, 2007· Ζαραφονίτου, 2008· Παπαγεωργίου, 1998· Τρωϊάνου – Λουλά, 1997). Οι φορείς της κάθε τοπικής και κατ' επέκταση κρατικής εξουσίας θα πρέπει να δουν τον/ην αποφυλακισμένο/η ως ένα άτομο που επιθυμεί να κάνει μια καινούρια αρχή και όχι ως έναν/μια εκκολλαπτόμενο/η εγκληματία στηρίζοντας τον/ην με οποιοδήποτε τρόπο, υλικό και ηθικό, είναι αναγκαίο ώστε να επιτευχθεί αυτό (Κουράκης, 2004· Πιτσελλά, 2006· Δημόπουλος κ.ά., 2006· 2010· Jenkins, 2007). Ωστόσο αυτό, συνήθως, παραμένει μόνο σε θεωρητικό επίπεδο και δεν υλοποιείται στην πράξη αφαιρώντας από τους/τις έφηβους/ες ένα «δίχτυ ασφαλείας».

Στη βιβλιογραφία υπάρχει έντονα το στοιχείο της απουσίας διεξόδου προς την κατεύθυνση της εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης με αποτέλεσμα ο/η έφηβος/η να μη δύναται, μετά την αποφυλάκιση, να επαναπροσδιορίσει τους προσωπικούς και επαγγελματικούς του/της στόχους προκειμένου να ενδυναμώσει την προσωπικότητά του/της και να χαράξει μια πορεία μακριά από παράνομες δραστηριότητες. Αυτό, εάν μπορούσε να πραγματοποιηθεί, θα απέτρεπε ένα πιθανό μελλοντικό στιγματισμό. Στις περισσότερες των περιπτώσεων αυτός ο κοινωνικός στιγματισμός συνοδεύεται και από κοινωνικό αποκλεισμό (Γιοβάνογλου, 2006· Κουράκης, 2007· Ναυρίδης, 1997· Ρήγα, 2001· Χρηστάκης, 1997· Cuche, 2000). Ο στιγματισμός θα μπορούσε να αποφευχθεί εάν υπήρχαν συνδυασμένες στρατηγικές ανάπτυξης ρόλων με την παροχή ευκαιριών και δυνατοτήτων συμμετοχής των

νέων στη λήψη αποφάσεων στα θέματα που τους αφορούν (Γεωργογιάννης, 1996· Λαμπροπούλου, 2000· Μαγγανάς, 2004· Γεωργούλας, 2000· Giddens, 2002). Η ίδια η κοινωνία και τα μέλη που την απαρτίζουν δεν δίνουν πραγματικές ευκαιρίες στα παιδιά που κάποια στιγμή έκαναν λάθος επιλογές ώστε να επανακοινωνικοποιηθούν με το κεφάλι ψηλά, χωρίς αίσθημα ντροπής και χωρίς τον κίνδυνο να τεθούν ξανά στο κοινωνικό περιθώριο (Μπακάλη, 2007· Νόβα – Καλτσούνη, 1998· Παπαγεωργίου, 1998· Σπινέλλη, 2007· Χάϊδου, 1990· Zavalloni et al., 1996). Τονίζεται ιδιαίτερα η ανάγκη οικοδόμησης ενός συστήματος που θα απευθύνεται σε αυτούς/ές τους νέους/ές και θα στοχεύει στη στήριξή τους σε κάθε προσπάθεια επανένταξης.

Ωστόσο, στη βιβλιογραφία δεν εντοπίστηκε κάποιος διαχωρισμός όσον αφορά την επίδραση της φυλακής στην ταυτότητα αγοριών και κοριτσιών. Τα συμπεράσματα των ερευνών που έχουν γίνει αναφέρονται γενικά σε νεαρούς παραβάτες χωρίς να γίνεται ιδιαίτερη μνεία σε διαφοροποιήσεις λόγω του φύλου. Οποσδήποτε, η ύπαρξη διαφορετικών σφαιρικών καταστημάτων για έφηβα αγόρια και κορίτσια σε συνδυασμό με το γεγονός ότι αγόρια και κορίτσια δεν έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά, τις ίδιες ανάγκες και τις ίδιες επιθυμίες να είναι επαρκείς λόγοι για να μελετηθεί ξεχωριστά η διαμόρφωση της ταυτότητας τους μέσα στη φυλακή.

Σύμφωνα με την αρχική μας υπόθεση και με βάση τα δεδομένα που συλλέξαμε στην έρευνα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι είναι αναγκαίος ο διαχωρισμός και η διερεύνηση ως προς το φύλο. Είδαμε ότι λάβαμε πληροφορίες που είναι πολύ σημαντικές και μας οδηγούν στη διαπίστωση πως αγόρια και κορίτσια αν και είχαν σημεία που συμφωνούσαν, παράλληλα, υπήρχαν και σημεία στα οποία εντοπίστηκαν διαφορετικές γνώμες και ιδέες. Όπως διαπιστώσαμε, αγόρια και κορίτσια έχουν, εκ φύσεως, διαφορετική ιδιοσυγκρασία και, επομένως, αντιλαμβάνονται και εισπράττουν διαφορετικά αυτά που τους συμβαίνουν μέσα στη φυλακή. Άλλωστε, η ηλικία έναρξης των παραβατικών συμπεριφορών και τα είδη των παράνομων συμπεριφορών καθώς και τα ποσοστά της νεανικής παραβατικότητας είναι διαφορετικά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Δημιουργούν την εντύπωση πως πρόκειται για δύο ξεχωριστές κοινωνικές ομάδες. Επιπρόσθετα, η διαφορετικότητα του είδους της ανατροφής και των προσδοκιών που συνοδεύουν τα άτομα κάθε φύλου είναι παράγοντες που καθιστούν αναγκαίο το διαχωρισμό αγοριών και κοριτσιών.

6.2 Φως σε σημαντικά θέματα

Ένα χαρακτηριστικό που έχουν αναφέρει πολλές φορές στις απαντήσεις τους οι συμμετέχοντες/ουσες είναι ότι οι συνθήκες κράτησης μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα δεν είναι οι κατάλληλες για την ανάπτυξη μιας άρτιας και ολοκληρωμένης ταυτότητας. Οι συνθήκες κράτησης δεν τους δίνουν τη δυνατότητα να ξεδιπλώσουν όλο το δυναμικό τους και την ευκαιρία διερεύνησης, αναζήτησης και δέσμευσης ως προς τα χαρακτηριστικά που επιθυμούν να περιέχει η μελλοντική τους ταυτότητα (Βορριά, 1998, Ζαραφωνίτου, 2008, Ναυρίδης, 1997, Φαρσεδάκης, 2005, Augoustinos et al, 2005, Jenkins, 2007). Το άτομο τοποθετείται σε ένα καλούπι τις διαστάσεις του οποίου τις καθορίζει ένας «ψυχρός» νομοθέτης που δεν γνωρίζει τα standards του καθένα/καθεμιάς υποψήφιου/ας παραβάτη του νόμου (Αλεξιάδης, 2001, Πιτσελλά, 2006, Σπινέλλη, 2005, Χάϊδου, 2003, Winfried, 1983). Όσες συστάσεις και προτάσεις έχουν γίνει από τους ειδικούς ερευνητές για την αλλαγή των συνθηκών κράτησης προς τους φορείς που είναι αρμόδιοι για την υλοποίησή τους, είτε απορρίφθηκαν χωρίς να ληφθούν υπόψη είτε δεν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθούν οπότε παρέμειναν σχέδια επί χάρτου.

Οι συνθήκες κράτησης δεν καταφέρνουν να έχουν καταλυτικό ρόλο στο σωφρονισμό. Αντίθετα, αποτελούν ένα σημαντικό βαρίδιο στην προσπάθεια ηθικής και πνευματικής ανύψωσης του/της εφήβου/ης και τον/την οδηγούν στο να υιοθετεί μια συμπεριφορά ιδρυματοποίησης που δεν συνάδει με το πνεύμα του νομοθέτη (Αλεξιάδης, 2011, Γεωργούλας, 2000, Μαγγανάς, 2004, Σπινέλλη - Κουράκης, 1995, Digneffe, 2000, Wacquant, 2001). Η καθημερινότητα και ρουτίνα της φυλακής περιλαμβάνουν στοιχεία που αργότερα θα αποτελούν αναπόσπαστα χαρακτηριστικά της ταυτότητας των εφήβων και τα οποία δεν θα μπορούν να τα αποβάλλουν (Βακαλιός, 2004, Γιοβάνογλου, 2006, Χάϊδου, 2003, Corsaro, 2000). Στην εφηβική ηλικία ο βαθμός ανωριμότητας είναι τόσο μεγάλος που δεν δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την επαρκή και ικανοποιητική αντιμετώπιση των, μέχρι πρότινος, άγνωστων και πρωτόγνωρων καταστάσεων που θα συναντήσουν μέσα στη φυλακή (Βορριά, 1998, Ζαραφωνίτου, 2008, Μάκρη – Μπότσαρη, 2008, Παπαγεωργίου, 1998). Η πίεση που ξαφνικά θα πρέπει να ελέγξουν και να διαχειριστούν είναι τέτοιας έντασης και διάρκειας που δεν έχουν τα standards που απαιτούνται (Γεωργούλα, 2001, Λαμπροπούλου, 2008, Φαρσεδάκης, 2005, Foucault, 1989, 2008). Αυτό λειτουργεί ανασταλτικά στη σύνθεση της ταυτότητας των εφήβων.

Οι έφηβοι/ες της έρευνας μας έκαναν αλληπάλληλες συσχετίσεις και συνδέσεις των συνθηκών κράτησης με τις συνθήκες διαβίωσης μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο. Έχοντας την εικόνα της οικογένειας ως ανάμνηση στο μυαλό τους ονειρεύονται τη γρήγορη επιστροφή σε συνθήκες θαλπωρής, αγάπης, ενδιαφέροντος και ηρεμίας. Οι συγγραφείς της βιβλιογραφίας αναφέρουν αυτή την τάση των ανήλικων παραβατών να επιστρέψουν στην οικογενειακή εστία και την οικογενειακή γαλήνη και, ιδιαίτερα, παρατηρείται η ανάγκη επιστροφής σε συναισθηματικά θετικά φορτισμένα περιβάλλοντα (Κατσιγαράκη, 2004· Κυριακίδης, 2000· Νόβα – Καλτσούνη, 2005· Τσιάντης, 2002· Ferro et al, 2004). Όπως επισημαίνεται, οι νεαροί παραβάτες έχουν αρχίσει να εκτιμούν την αξία και το νόημα αυτών των συνθηκών παρά το γεγονός ότι κάποιου/ες από αυτούς/ες, πριν τη φυλάκισή τους, προτιμούσαν να διαβιούν τις περισσότερες ώρες της ημέρας εκτός του σπιτιού τους και ήταν αρνητικά προκατειλημμένοι εις βάρος της οικογένειάς τους (Κουράκης, 2007· Μπακάλη, 2007· Παπαδιώτη – Αθανασίου, 2000· Σπινέλλη, 2005· Τρωϊάνου – Λουλά, 1997). Αυτό εύκολα μπορεί να εξηγηθεί γιατί μέχρι τότε δεν είχαν γνωρίσει τα χειρότερα για να μπορέσουν να καταλάβουν την αξία αυτών που είχαν και δεν εκτιμούσαν.

Παρόλα αυτά, στη ζωή των εφήβων μέσα στη φυλακή, τα οικογενειακά πρόσωπα έχουν αντικατασταθεί από τους/τις συγκρατούμενους/ες τους. Το γεγονός πως πρόκειται για άτομα που δεν τα γνώριζαν από πριν και, οπωσδήποτε, δεν τα επέλεξαν για να διαβιούν στον ίδιο χώρο είναι ένα στοιχείο που είναι ικανό να δημιουργήσει αρνητικές ισορροπίες μεταξύ των εφήβων. Θέλοντας και μη τα άτομα αυτά θα αποτελέσουν, για όσο διάστημα διαρκέσει η παραμονή μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα, την «οικογένεια» του/της κάθε/καθεμιάς εφήβου/ης. Αυτό μπορεί να επιφέρει καινούρια ζητήματα που θα χρειαστεί να αντιμετωπίσουν και την απαίτηση να αναπροσαρμόσουν τον τρόπο που θα συμπεριφέρονται μέσα στη φυλακή. Εάν δεν συμβεί αυτό τότε η καθημερινότητα τους θα γίνει ακόμη πιο δύσκολη. Ωστόσο, οι έφηβοι/ες της έρευνας μας δεν ανέφεραν κάποιο θέμα που να τους έχει προβληματίσει κατά τη συμβίωση μαζί τους. Ίσως το γεγονός ότι μοιράζονται τις δυσκολίες της φυλάκισης με άλλα άτομα να μετριάξει το πρόβλημα. Άλλωστε, αυτό που φαίνεται από τα λεγόμενα τους είναι ότι το όποιο «δέσιμο» δημιουργηθεί μεταξύ τους θα διαρκέσει όσο βρίσκονται μέσα στη φυλακή. Κανείς/καμιά έφηβος/η δε δείχνει να περιλαμβάνει στη ζωή μετά την αποφυλάκιση του/της οποιαδήποτε παρουσία ή σχέση με τους συγκρατούμενους/ες του/της.

Κατά παρόμοιο τρόπο με την παρουσία των νέων ατόμων στην ζωή των εφήβων, συναντούμε την απουσία ατόμων του αντίθετου φύλου. Η έκτιση των ποινών σε ξεχωριστά σωφρονιστικά καταστήματα αναγκάζει τους/τις έφηβους/ες να αφήσουν στο περιθώριο, για κάποιο χρονικό διάστημα, όλα εκείνα τα στοιχεία που συνθέτουν τις σχέσεις με τα άτομα του αντίθετου φύλου. Το αθώο φλερτάρισμα, οι προσπάθειες εντυπωσιασμού, η μεγαλύτερη περιποίηση του εαυτού για να προκαλέσει το ενδιαφέρον του/της άλλου/ης. Οποσδήποτε, η παραμονή σε ένα χώρο που βρίσκονται μόνο άτομο του ίδιου φύλου θα επηρεάσει την οικειότητα που υπήρχε με τα άτομα του άλλου φύλου, ελλοχεύοντας, ταυτόχρονα, τον κίνδυνο για μεγαλύτερα προβλήματα που μπορεί να γεννηθούν από αυτή την κατάσταση. Επίσης, η μη ταυτόχρονη συμβίωση μέσα στο ίδιο σωφρονιστικό κατάστημα αγοριών και κοριτσιών δημιουργία μια πραγματικότητα αλλιώτικη από αυτή στην οποία διαβιούσαν οι έφηβοι/ες πριν την φυλάκιση τους. Αυτό δύναται να επιφέρει μια πρόσθετη δυσκολία στη διαδικασία προσαρμογής μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα. Ακόμη και μικρής χρονικής διάρκειας επικοινωνία και αλληλεπίδραση στον ίδιο χώρο κατά τη διάρκεια της ημέρας είναι ικανή να βελτιώσει το επίπεδο σχέσεων με τα άτομα του άλλου φύλου.

Επιπρόσθετα, επειδή αγόρια και κορίτσια της έρευνάς μας μάς έχουν δηλώσει ότι προσανατολίζονται σε διαφορετικούς στόχους, ίσως θα έπρεπε να γίνεται η αντίστοιχη κατάλληλη προεργασία και προετοιμασία για να είναι πιο εύκολη η πραγματοποίηση των στόχων τους. Αυτό εμπεριέχει και την παροχή των σχετικών εφοδίων. Έτσι, από τη στιγμή που τα αγόρια δείχνουν μια τάση περισσότερο προς την εξεύρεση κάποιας δουλειάς θα ήταν ουσιαστικότερο τα εφόδια που θα λάμβαναν να σχετίζονται με την απόκτηση κάποιας εξειδίκευσης που θα τους έδινε την ευκαιρία να ασκήσουν ένα επάγγελμα με καλύτερες οικονομικές απολαβές και συνθήκες εργασίας. Ενώ στα κορίτσια, που επιθυμούν να συνεχίσουν το σχολείο και να αποκατασταθούν επαγγελματικά μέσω άλλης διόδου, θα ήταν προτιμότερο να προσφέρονταν περισσότερες ώρες σχολικών μαθημάτων.

Πιστεύουμε ότι εάν ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί αυτός ο διαχωρισμός θα ωφελούσε τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια. Θα τους έδινε μεγάλο κίνητρο να ασχοληθούν με κάτι που τους ενδιαφέρει και να προσπαθήσουν να το φέρουν εις πέρας. Η δραστηριότητά τους αυτή θα τους απέτρεπε από τη συνεχή και αλλεπάλληλη ενασχόληση με τα στοιχεία της φυλακής που τους επηρεάζουν αρνητικά και δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν γιατί όλη η ενέργειά τους, σωματική και ψυχική, θα σπαταλούνταν εκεί. Με τον τρόπο αυτό, σίγουρα, θα άλλαζε προς το θετικότερο η ψυχολογία τους, η αυτοεκτίμησή τους και ο τρόπος που θα

ατένιζαν το μέλλον τους. Οι παράγοντες αυτοί είναι ικανοί και σε θέση να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για το σχηματισμό μιας ταυτότητας με θετικά χαρακτηριστικά και να δημιουργήσουν προοπτικές ούτως ώστε στοιχεία που τους χαρακτηρίζουν και έχουν αρνητική χροιά, να βελτιωθούν και να αλλάξουν, επίσης, προς μια θετική κατεύθυνση.

Ωστόσο, για να είναι επιτυχημένη η τάση των εφήβων για αλλαγή χρειάζεται να αποκτήσουν μια ολοκληρωμένη αίσθηση του εαυτού και, ταυτόχρονα, μια σαφή τοποθέτηση του εαυτού τους μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον. Η τάση αυτή για αλλαγή σχετίζεται με τη γενικότερη διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας των εφήβων η οποία παρέχει ένα πλαίσιο στη ζωή τους που συνδέει τους προσωπικούς στόχους και τις επιλογές στη ζωή τους. Αυτή η επισήμανση δίνει μια ευχάριστη αίσθηση αισιοδοξίας πως η διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας δεν έχει ολοκληρωθεί με την παραμονή στη φυλακή αλλά έχει περιθώρια να εξελιχθεί με θετικό τρόπο μέσω της προσπάθειας επίτευξης των προσωπικών στόχων. Φαίνεται πως ίσως είναι η τελευταία ευκαιρία που έχουν οι νεαροί παραβάτες να συνθέσουν μια προσωπικότητα αντάξια των προσδοκιών που έχει για αυτούς/ές η οικογένειά τους και η κοινωνία γενικότερα. Θα πρέπει, λοιπόν, όλοι όσοι εμπλέκονται στη διαδικασία επανακοινωνικοποίησης τους, είτε φορείς, είτε οικογένεια, είτε φίλοι να τους προστατέψουν και να τους δώσουν τα εχέγγυα που επιζητούν και απαιτούνται για να γίνουν χρήσιμα μέλη της κοινωνίας.

Ο ρόλος που θα παίξει η οικογένεια κάθε/καθεμιάς εφήβου/ης σε αυτή την προσπάθεια για αλλαγή θα είναι καθοριστική. Ειδικότερα, οι προσδοκίες που έχει κάθε οικογένεια για το παιδί της θα επηρεάσουν σημαντικά το μέγεθος και το βαθμό της αλλαγής των εφήβων. Οι συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας μας μάς αναφέρουν ότι οι γονείς τους επιθυμούν να μπορέσουν να τους/τις επαναφέρουν μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο και να τους προσφέρουν τη φροντίδα και τη ζεστασιά που τόσο τους έλλειψε κατά την παραμονή τους στη φυλακή. Όλοι οι έφηβοι/ες δηλώνουν πως οι γονείς τους στηρίζουν και αποδέχονται τις επιλογές που έχουν κάνει για το μέλλον τους. Επιπλέον, αυτό δείχνει έμπρακτα τη διάθεση των γονιών τους να τους συγχωρέσουν για τις προηγούμενες παραβατικές τους δραστηριότητες. Οι γονείς των εφήβων θέλουν το καλύτερο για τα παιδιά τους. Οι προσδοκίες τους δε διαφέρουν από τις αντίστοιχες προσδοκίες των γονιών που τα παιδιά τους διαβιούν εκτός της φυλακής. Μάλιστα, φαίνεται πως θέλουν να βοηθήσουν τα παιδιά τους στο να διαγράψουν όλες αυτές τις εμπειρίες που έζησαν μέσα στη φυλακή. Ότι είναι καλό για τους νεαρούς/ές εφήβους/ες είναι και προσδοκία των γονέων. Η παρουσία των γονέων μπορεί να αποτελέσει μια καλή βάση για

να στηριχτούν οι έφηβοι/ες και ένα εφελτήριο για να προσπαθήσουν να υλοποιήσουν τους στόχους τους καθώς τις προσδοκίες που έχουν οι γονείς τους για αυτούς.

6.3 Κατάθεση της προσωπικής εμπειρίας του ερευνητή

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να καταθέσω την δική μου προσωπική εμπειρία από τις επισκέψεις μου στα σωφρονιστικά καταστήματα και από την επαφή μου με τους νεαρούς/ες κρατούμενους/ες, οι οποίες ήταν συγκλονιστικές. Ίσως τα στοιχεία της προσωπικής μου εμπειρίας, που παραθέτω, να είναι αρκετά λεπτομερειακά και πιθανόν να φαντάζουν περιττά. Αλλά στοχεύουν στο να περιγράψουν πόσο αρνητική ήταν η πρώτη εντύπωση και πόση ανησυχία μου προκάλεσε η πρώτη εικόνα που συνάντησα ως επισκέπτης. Ως ένας επισκέπτης που γνώριζε από πριν, περίπου, τι θα συναντήσει, ως ένας επισκέπτης που έχει μεγαλύτερη ωριμότητα από τους/τις εφήβους/ες, λόγω ηλικίας, για να κρίνει κάποια γεγονότα και που γνώριζε από πριν ότι ο λόγος της παρουσίας εκεί είναι η ενασχόληση με μια έρευνα και, τέλος, ως ένας επισκέπτης που με την περάτωσή της θα μπορούσε να αποχωρίσει.

Πριν ξεκινήσω για να μεταβώ σε αυτούς τους χώρους με διακατείχε μια έντονη περιέργεια και απορία πως μπορεί να είναι διαμορφωμένη μια φυλακή και πως είναι δυνατόν να δημιουργείται για κάποιους ανθρώπους μια πραγματικότητα και καθημερινότητα αλλιώτικη από την υπόλοιπη κοινωνία γιατί δεν πρέπει να ξεχνάμε το γεγονός ότι οι φυλακές στεγάζονται σε χώρους που βρίσκονται κοντά σε περιοχές που αποτελούν τη μόνιμη κατοικία άλλων πολιτών. Φθάνοντας κοντά στη φυλακή συνειδητοποίησα πόσο γεωγραφικά κοντά είμαστε σε αυτά τα παιδιά, που σε λίγο θα συναντούσα, αλλά, ταυτόχρονα, πόσο συναισθηματικά μακριά είμαστε από αυτά. Η αίσθηση των πανύψηλων τοίχων με τα τεράστια αγκαθωτού σχήματος συρματόσχοινα που παρατήρησα στην εξωτερική όψη των φυλακών πριν διαβώ το κατώφλι της κεντρικής εισόδου, που θα με οδηγούσε στο να γνωρίσω από κοντά αυτά τα παιδιά, μου δημιούργησε, προσωρινά, την εντύπωση ότι, πιθανόν, να είχα κάνει κάποιο λάθος και βρισκόμουν σε φυλακές υψίστης ασφαλείας με κρατούμενους για σοβαρά αδικήματα που επισύρουν ποινές στέρησης της ελευθερίας πολλών ετών. Αμέσως, όμως, κατάλαβα ότι κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε και ότι βρισκόμουν στο σωστό σημείο.

Στην κεντρική είσοδο οι φρουροί – αστυνομικοί μόλις με είδαν άρχισαν τον σχετικό σωματικό έλεγχο και έλεγχο των αποσκευών μου με τη χρήση των αντίστοιχων μηχανημάτων ελέγχου προς εντοπισμό τυχόν αντικείμενων που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν οποιασδήποτε μορφής πρόβλημα μέσα στη φυλακή, από μια μικρή αναστάτωση μέχρι, την πιο ακραία και σπάνια περίπτωση, μιας απόδρασης κάποιου/ας κρατουμένου/ης. Παράλληλα, γινόταν καταγραφή των στοιχείων μου και του λόγου της παρουσίας μου εκεί. Αφού έγιναν οι απαραίτητες συστάσεις και δόθηκε η έγκριση από την υπεύθυνη των φυλακών, μου επέτρεψαν την είσοδο προς τον χώρο των φυλακών. Εκεί αφού με έλεγξαν ξανά αλλά λίγο πιο σύντομα και λιγότερο διεξοδικά, συνάντησα την υπεύθυνη που θα με βοηθούσε στην πραγματοποίηση της έρευνας και στη γνωριμία με τα παιδιά. Από τον χώρο που βρισκόμουν μπορούσα να αντιληφθώ κάποιες από τις συνθήκες στις οποίες ζούσαν οι συμμετέχοντες της έρευνας γιατί ως επισκέπτης δε μου επιτρεπόταν η πρόσβαση σε όλους τους χώρους των φυλακών.

Η πρώτη σκέψη που μου ήρθε στο μυαλό βλέποντας τα κάγκελα στα παράθυρα των κελιών ήταν ένα αίσθημα προβληματισμού και στενοχώριας γι αυτά τα παιδιά που είναι αναγκασμένα στην πιο τρυφερή ηλικία της ζωής τους να ζουν μέσα στη φυλακή. Στη συνέχεια ενημερώθηκα ότι δεν ήταν δυνατή, εκείνη τη στιγμή, η έναρξη της έρευνας γιατί ακόμη ήταν η ώρα της μεσημεριανής ανάπαυσης και ότι σε λίγο θα χτυπούσε το κουδούνι και θα άνοιγαν οι πόρτες των κελιών που θα έδιναν στους/στις κρατουμένους/ες την ευκαιρία για ένα διάλειμμα από την παραμονή τους σε αυτά. Στο διάστημα αυτό φρόντισα να θέσω πολλές ερωτήσεις στην υπεύθυνη των φυλακών όσον αφορά τις συνθήκες κράτησης, τον τρόπο εκτέλεσης των ποινών, τον τρόπο που οι έφηβοι/ες αντιμετωπίζουν τη φυλάκισή τους, τις εκπαιδεύσεις που λαμβάνουν μέρος και γενικά ό,τι θεώρησα χρήσιμο για να έχω μια συνολική εικόνα του τι πραγματικά συμβαίνει μέσα στις φυλακές.

Εάν τώρα θελήσουμε να μπούμε στο πνεύμα της έρευνας θα είναι πολύ διαφωτιστικό και χρήσιμο να δούμε την πρώτη εικόνα και εντύπωση που δημιούργησε η θέα της φυλακής σε έναν/μια έφηβο/η που βρίσκεται με χειροπέδες και συνοδεία αστυνομικών έξω από τη φυλακή λίγο πριν μπει. Για έναν/μια έφηβο/η που δεν είναι επισκέπτης εκεί, δεν ξέρει τι πρόκειται να συναντήσει, δεν έχει την ωριμότητα να επεξεργασθεί και να διαπραγματευτεί αυτές τις καταστάσεις και ο/η οποίος/α, ίσως, ακόμα, δεν έχει καταλάβει το μέγεθος της αξιόποινης πράξης που έχει διαπράξει. Η ενδεδειγμένη παρουσία της προσωπικής μου εμπειρίας είχε στόχο στο να μπορέσουμε να διαισθανθούμε, ακριβώς, αυτή την πρώτη εντύπωση που

σχηματίζει ο/η έφηβος/η για τη φυλακή. Έτσι ξεκινάει η διαδικασία έκτισης της ποινής του/της με πολύ αρνητικές προϋποθέσεις και την προοπτική να γίνουν χειρότερες όταν περάσουν την κεντρική είσοδο και παρατηρήσουν τις εικόνες με τα κάγκελα και τα αγκαθωτά συρματόσχοινα για την αποφυγή οποιασδήποτε πιθανότητας διαφυγής. Στην ηλικία της εφηβείας που η αντίληψη των εφήβων είναι σαν σφουγγάρι που απορροφάει όλες τις επιδράσεις που δέχονται, τέτοιες εικόνες επηρεάζουν καταλυτικά την ταυτότητά τους με την πιθανότητα να αποκτήσουν στοιχεία που δεν τους ταιριάζουν.

Συνεχίζοντας τη μεταφορά των προσωπικών μου εμπειριών θα ήθελα να αναφερθώ στη γνωριμία μου με τους/τις εφήβους/ες. Πριν τους συναντήσω δεν μπορούσα να δημιουργήσω μια συγκεκριμένη εικόνα τους καθώς και πως θα με αντιμετώπιζαν. Η εντύπωση που είχα για τα παιδιά αυτά πλησίαζε περισσότερο προς την εικόνα των εγκληματιών που μας μεταδίδεται μέσω του κινηματογράφου. Άτομα αγέλαστα, επιθετικά, χωρίς κανένα σεβασμό για τους συνανθρώπους τους. Άτομα που, όπως με ενημέρωσαν σχετικά οι υπεύθυνοι, βρίσκονταν στη φυλακή για σοβαρές αξιόποινες πράξεις, όπως ανθρωποκτονία, διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, ληστεία. Αυτές οι πληροφορίες μου δημιούργησαν μια ελαφρά ανησυχία για το κατά πόσο αυτά τα παιδιά θα ήταν πρόθυμα να με βοηθήσουν και να μου δώσουν χρήσιμες και πολύτιμες πληροφορίες ή θα το θεωρούσαν ως μια μορφή αγγαρείας στην οποία έπρεπε να συμμετέχουν για να δείξουν ένα καλό πρόσωπο και να έχουν την εύνοια των υπευθύνων της φυλακής. Δηλαδή πριν καν ξεκινήσει η επικοινωνία και η επαφή με τους/τις εφήβους/ες ήδη υπήρχε ένα είδος αρνητικής προκατάληψης εις βάρος των εφήβων.

Ωστόσο, σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα όλες οι υποψίες και οι ανησυχίες εξαφανίσθηκαν και αντικαταστάθηκαν από συναισθήματα συμπάθειας και θετικής αντιμετώπισης προς αυτούς/ες. Γνώρισα άτομα που ήταν ακόμη παιδιά στην ψυχή και στο σώμα. Παιδιά που δεν έχουν καμιά σχέση με τα χαρακτηριστικά και την εικόνα που τους έχει προσάψει η κοινωνία, μεταξύ άλλων και ο υποφαινόμενος. Εγώ είχα την τύχη και την ευκαιρία, μέσω της γνωριμίας με αυτά τα παιδιά, να δω την πραγματική τους αξία και να καταλάβω ότι δεν διαφέρουν σε τίποτα σε επίπεδο αντιλήψεων, ιδεών, συναισθημάτων και διάθεσης για τη ζωή, όπως οι αντίστοιχοι έφηβοι/ες που βρίσκονται έξω από τη φυλακή και μεγαλώνουν μέσα στη θαλπωρή ενός υγιούς οικογενειακού πλαισίου. Μέσω της συγκεκριμένης έρευνας μου δόθηκε η ευκαιρία να συζητήσω μαζί τους και να μάθω πράγματα που η συντριπτική πλειοψηφία του κόσμου δεν γνωρίζει και ούτε πρόκειται να μάθει γιατί,

λόγω των αντίστοιχων προκαταλήψεων που έχουν, πιθανόν, να μην τους δώσουν αντίστοιχη ευκαιρία. Έτσι, ως φυσικό επακόλουθο είναι ότι μετά την αποφυλάκισή τους δεν θα μπορέσουν να ενταχθούν ομαλά στην καθημερινότητα της κοινωνίας εκτός φυλακής γιατί πάντα θα τους ακολουθεί η ταυτότητα του εγκληματία. Αυτός είναι ένας επιπλέον λόγος που θα πρέπει να προβληματίσει τους υπεύθυνους φορείς και να τους ενθαρρύνει προς την κατεύθυνση της αλλαγής των ποινών στέρησης της ελευθερίας με ποινές που θα σωφρονίζουν, δεν θα τιμωρούν και θα αντικαθιστούν την πιθανότητα στιγματισμού με τη δυνατότητα προφοράς από τους/τις εφήβους/ες και την ευκαιρία να τους γνωρίσουν καλύτερα.

Συνεχίζοντας την επαφή μου με τους/τις εφήβους/ες διαπίστωσα ότι πρόκειται για άτομα με ευγένεια, με σεβασμό και πραγματική διάθεση να απαντήσουν στις ερωτήσεις μου. Μάλιστα μου έδωσαν την αίσθηση ότι, συνειδητά δεν επιλέγουν να προσαρμοστούν και να ενταχθούν στην πραγματικότητα της φυλακής γιατί, όπως κάποιος/ες μου ανέφεραν χαρακτηριστικά, μόνο το σώμα τους έχει φυλακισθεί ενώ η φαντασία τους συνεχίζει να βρίσκεται αλλού. Με αυτό τον τρόπο δείχνουν πως επιζητούν την όσο το δυνατόν γρηγορότερη αποφυλάκισή τους και την επιστροφή στον τρόπο ζωής πριν μπλεχτούν με τις παράνομες πράξεις. Επιπρόσθετα, η αλληλεπίδρασή τους με ένα άτομο το οποίο δεν ανήκει στο σύστημα της φυλακής και προέρχεται από την κοινωνία έξω από αυτή, φάνηκε να χαροποιεί πάρα πολύ. Ιδιαίτερα με την πάροδο του χρόνου, όταν άρχισαν να λαμβάνουν τον αμοιβαίο σεβασμό και εκτίμηση προς το πρόσωπό τους από τον υποφαινόμενο, αυτή η διάθεση για συνεργασία αυξανόταν.

Πολλοί από αυτούς βρίσκονται στη φυλακή αλλά η σκέψη τους είναι στη ζωή που άφησαν πριν μπουν και στη ζωή που θα ήθελαν να έχουν μετά. Δύο συναισθήματα συναγωνίζονταν μέσα στο μυαλό τους. Το συναίσθημα της μετάνοιας για την πράξη που τους έφερε σε αυτή την κατάσταση και της διάθεση για ελευθερία και για ζωή. Αυτά τα στοιχεία και το μέγεθος της έντασής τους γίνονται αντιληπτά μόνο μέσα από την πρόσωπο με πρόσωπο επαφή και σε καμία περίπτωση δεν είναι δυνατή η αποτύπωσή τους σε ένα σύνολο ερωτήσεων. Η αίσθηση που αποκόμισα είναι ότι τα παιδιά αυτά δεν αρνούνται τη συμμετοχή τους σε κάποια παράνομη δραστηριότητα, εντούτοις, θα ήθελαν η κοινωνία και το σωφρονιστικό σύστημα να τους αντιμετωπίσει περισσότερο ως αυτό που πραγματικά είναι, δηλαδή ως παιδιά, δίνοντάς τους τα σχετικά ελαφρυντικά, και όχι ως εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου. Αυτό τους κάνει να νιώθουν αδικημένοι και επιτείνει το αίσθημα απομόνωσης που βιώνουν.

Φεύγοντας από τη φυλακή και μετά το κλείσιμο της πόρτας της κεντρικής εισόδου μου έκανε μεγάλη εντύπωση η αίσθηση ελευθερίας που, ξαφνικά, απέκτησα καθώς μπορούσα να μετακινηθώ σε όποιο σημείο ήθελα, να χρησιμοποιήσω το προσωπικό μου τηλέφωνο για να επικοινωνήσω με την οικογένειά μου και γενικά να κάνω ότι ήθελα χωρίς την εποπτεία κάποιου φρουρού και χωρίς την υποχρεωτική και πιστή συνέχεια κάποιων κανόνων που μου επέβαλαν για να μπορέσω να πραγματοποιήσω την έρευνα. Η παρουσία μου στη φυλακή διήρκεσε μερικές ώρες και παρόλα αυτά κατάλαβα αμέσως τη διαφορετικότητα μεταξύ των δύο πραγματικοτήτων μέσα και έξω από τη φυλακή. Κατευθείαν η σκέψη μου πήγε στην πραγματικότητα των εφήβων μέσα στη φυλακή και στα αρνητικά και δυσάρεστα συναισθήματα που τους γεννάει η μακρόχρονη παραμονή τους εκεί και με γέμιζε περιέργεια για το μέγεθος της δικής τους αίσθησης ελευθερίας όταν έρθει η ώρα της αποφυλάκισης. Με το πέρας της συνάντησης με τους εφήβους και το τέλος των συζητήσεων μαζί τους αυτό μου έμεινε ως συνολική εντύπωση, την οποία εισέπραξα με διάφορες μορφές, είναι της ανάγκης των παιδιών να λάβουν μια δεύτερη ευκαιρία για να ζήσουν φυσιολογικά. Εμένα, τουλάχιστον, από τη γνωριμία που είχα μαζί τους, μου απέδειξαν ότι την αξίζουν και δικαιούνται να την αποκτήσουν.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να κάνω μια σύνδεση των προσωπικών μου εμπειριών από την επίσκεψή μου στη φυλακή με το αντικείμενο της έρευνάς μας που είναι η ταυτότητα των εφήβων. Όπως προαναφέρθηκε, από τη στιγμή που κάποιος/α έφηβος/η αντικρίζει τη φυλακή και πριν εισαχθεί μέσα, ξεκινάει η αρνητική επίδραση της φυλακής. Στη συνέχεια στο εσωτερικό της φυλακής οι υψηλοί τοίχοι, τα κελιά με τις ελάχιστες βασικές ανέσεις, η ύπαρξη ενός/μιας αγνώστου/ης συγκατοίκου που τους υποχρεώνουν να μοιραστούν μαζί, θέλοντας και μη, την ίδια καθημερινότητα και γενικότερα ο αέρας απαισιοδοξίας και απομόνωσης που φυσάει μέσα στη φυλακή αποτελούν τους χειρότερους παράγοντες ανάπτυξης μιας υγιούς, δημιουργικής και χρήσιμης, για τον/ην ίδιο/α αλλά και για την υπόλοιπη κοινωνία, ταυτότητας. Αυτό είναι κάτι που επηρεάζει το ίδιο, ίσως με μικρές ασήμαντες διαφορές, όλους/ες τους/τις εφήβους/ες ανεξάρτητα από το φύλο τους.

Πιθανόν, οι συνθήκες κράτησης για έναν/μία ενήλικο/η να θεωρούνται υποφερτές και ανίκανες να επηρεάσουν την ιδιοσυγκρασία τους. Στην περίπτωσή μας, ωστόσο, εστιάζουμε σε εφήβους που βρίσκονται σε μια ηλικία που ψάχνουν και αναζητούν να μάθουν και να γνωρίσουν. Να μάθουν και να γνωρίσουν για ότι επικρατεί και συμβαίνει στην υπόλοιπη κοινωνία και, παράλληλα, να μάθουν και να γνωρίσουν τον ίδιο τους τον εαυτό. Δηλαδή,

ποιοι είναι, τι ικανότητες και τι αδυναμίες έχουν, τι αξίζουν, μέχρι που φτάνουν τα όριά τους, ώστε να θέσουν τους στόχους που θέλουν να επιτύχουν. Όταν αυτή η διαδικασία γίνεται μέσα σε υγιές περιβάλλον τότε αρχίζουν να κατασταλάζουν ως προσωπικότητες και να δημιουργούν τα στοιχεία της ταυτότητάς τους που θα είναι το σήμα κατατεθέν τους και θα τους συνοδεύουν σε ολόκληρη τη ζωή τους.

Όλα αυτά απουσιάζουν από τις φυλακές, στις οποίες παραμένουν αγόρια και κορίτσια, και δεν υφίστανται οι κατάλληλες προϋποθέσεις για να μπορέσουν να κάνουν τα παιδιά αυτά εκείνα τα οποία είναι προορισμένα από τη φύση τους να κάνουν σε αυτή τη ηλικία. Έχει επανειλημμένα αναφερθεί στην παρούσα εργασία, τόσο ως άποψη των συμμετεχόντων στην έρευνα όσο και του ιδίου του υποφαινόμενου, την ανάγκη να αλλάξει αυτή η τωρινή κατάσταση με την αντικατάσταση των ποινών στέρησης της ελευθερίας με άλλου είδους ποινές. Η αδυναμία των εφήβων μέσα στη φυλακή να σκεφτούν ελεύθερα και να ενεργούν, κατά το δοκούν, φυσικά μέσα σε νόμιμα πλαίσια, αφαιρεί τη δυνατότητα να ελπίζουν σε ένα καλύτερο μέλλον μετά την αποφυλάκισή τους. Γιατί η κοινωνία της φυλακής τους γαλουχεί και τους εφοδιάζει με εικόνες που θα υπάρχουν στο μυαλό τους για πάντα και, ως μια άτυπη μορφή βαριδιού, θα αποτελούν τροχοπέδη στη μελλοντική τους εξέλιξη.

Η εφηβεία και η απουσία περιορισμών είναι κάτι συναφές. Η τοποθέτηση των εφήβων μέσα σε «καλούπια» υποχρεωτικής συμπεριφοράς είναι αντίθετη συνθήκη. Η αδυναμία των εφήβων να συμπεριφερθούν, όπως αληθινά νιώθουν, κατασκευάζει απωθημένα που θα τα καλύψουν αργότερα με ακραίες πράξεις που μπορεί να έχουν ίχνη παράνομης δραστηριότητας. Ο/η έφηβος/η δεν θα καταφέρει να εντοπίσει τα χαρακτηριστικά που πραγματικά του/της αντιστοιχούν με αποτέλεσμα να μην έχει στην ενήλικη ζωή του/της τη δέουσα ισορροπία μέσα του/της αλλά και με ανθρώπους που θα βρίσκονται γύρω του/της. Ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που μετά την αποφυλάκιση δεν υπάρχει κάποιος άνθρωπος να παρέχει μια χείρα βοήθειας, ένα αίσθημα σιγουριάς και εμπιστοσύνης μέχρι να μπορέσει να στηριχθεί στις δικές του/της δυνάμεις.

Από την επαφή μου με αυτούς/ες τους έφηβους/ες κατάλαβα ότι ήδη οι επιδράσεις της φυλακής είναι εμφανείς στον τρόπο που σκέφτονται και λειτουργούν μέσα στη φυλακή. Παρά το γεγονός ότι κανένας/καμιά από τους/τις εφήβους/ες δεν βρισκόταν στη φυλακή τόσο μεγάλο διάστημα που δικαιολογεί μια τέτοια αλλαγή. Αυτό πιστεύω οφείλεται στο γεγονός ότι οι επιδράσεις της φυλακής ασκούν πίεση για συμμόρφωση με τους κανόνες που ισχύουν εκεί μέσα, καθόλη τη διάρκεια του εικοσιτετραώρου από το πρώτο ξύπνημα της ημέρας μέχρι την

τελευταία ματιά της νύχτας. Επειδή οι έφηβοι ακόμη δεν γνωρίζουν πώς να ελέγχουν, όπως οι ενήλικες, τις διάφορες μορφές πίεσης που τους ασκούνται, γίνονται έρμαιο των διαθέσεων του σωφρονιστικού συστήματος. Η κατάληξή τους θα είναι ο συμβιβασμός γιατί, ακόμη και, η οποιαδήποτε προσπάθεια αντίστασης θα θεωρηθεί ως αντιδραστική συμπεριφορά που αντιβαίνει στους κανόνες της φυλακής και που συνοδεύεται από βαρύτερες τιμωρίες που οξύνουν τις συνθήκες κράτησης και δημιουργούν επιπλέον προβλήματα στους/στις έφηβους/ες. Αυτός είναι ένας πρόσθετος λόγος για τη δημιουργία των απωθημένων που προαναφέρθηκαν.

Πάντως, αξίζει να τονιστεί η αξιέπαινη προσπάθεια που γίνεται από το προσωπικό των φυλακών, φρουροί, ψυχίατροι, ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, για την καλύτερη στήριξη αυτών των παιδιών. Συνάντησα ανθρώπους καταρτισμένους και γνώστες των ιδιαιτεροτήτων και των αναγκών των εφήβων. Άτομα πρόθυμα να βοηθήσουν τους/τις εφήβους/ες σε όποιο πρόβλημα ή ανησυχία είχα. Εντούτοις, επειδή τα μέσα που τους χορηγεί το σωφρονιστικό σύστημα για να περατώσουν με επιτυχία τη δουλειά τους είναι περιορισμένα, δεν έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν στους/στις έφηβους/ες ερεθίσματα που θα έπαιζαν αντισταθμιστικό ρόλο στις πιέσεις των περιοριστικών κανόνων της φυλακής και θα βελτίωναν τις συνθήκες κράτησής τους. Αυτό είναι κάτι που ο νομοθέτης δεν το πρόβλεψε. Επειδή, όλοι αυτοί οι ειδικοί που έρχονται καθημερινά σε επαφή με τους/τις εφήβους/ες, είναι τα μοναδικά άτομα που θα μπορούσαν να τους εμπιστευθούν και να τους επηρεάσουν θετικά, αναλαμβάνοντας, τρόπον τινά και στο μέτρο του δυνατού, τον αντίστοιχο ρόλο που θα είχε κάποιος/α σημαντικός/ή για τα παιδιά αυτά έξω από τη φυλακή. Ο ρόλος αυτός θα μπορούσε να έχει τη μορφή του γονέα, του/ης αδερφού/ης, του/ης κολλητού/ής φίλου/ης που θα είχε άμεση σχέση μαζί τους και θα τους οδηγούσε σε εποικοδομητικές αποφάσεις για προσωπικά τους ζητήματα.

6.4 Περιορισμοί της έρευνας

Η παρούσα έρευνα είχε κάποιες αδυναμίες και κάποιους περιορισμούς τους οποίους θα αναπτύξουμε στη συνέχεια. Αρχικά συναντήσαμε ζητήματα τα οποία δεν ήταν δυνατό να ξεπεραστούν και να διευρύνουν τον πλούτο των πληροφοριών που συλλέξαμε. Το γεγονός ότι

στην Ελλάδα υπάρχει μία μόνο φυλακή ανήλικων κοριτσιών επέφερε την πιθανότητα να μην έχουμε επαρκές δείγμα κοριτσιών. Αυτό γιατί, όπως μας ενημέρωσαν οι υπεύθυνοι, ο αριθμός των κοριτσιών αυξομειώνεται πολύ γρήγορα γιατί υπήρχε η πιθανότητα να λήξει η ποινή τους και να αποφυλακισθούν ή να εκδικασθεί η υπόθεση τους στο εφετείο, που είναι το δικαστήριο που εκδίδει την τελική και οριστική απόφαση, και να αποφασίσει τη μείωση της ποινής, γεγονός που θα οδηγήσει πάλι σε πιθανή λήξη της ποινής. Χαρακτηριστικά, μπορούμε να αναφέρουμε ότι από τη στιγμή που ξεκινήσαμε τη διαδικασία για την έκδοση της σχετικής άδειας από το Υπουργείο για την πραγματοποίηση της έρευνας υπήρχε συνεχής επικοινωνία με τους υπευθύνους της φυλακής για να ενημερωνόμαστε για την εξέλιξη του αιτήματός μας. Κατά τη διάρκεια αυτών των επαφών διαπιστώσαμε του λόγου το αληθές ως προς την αυξομείωση του αριθμού των ανήλικων κοριτσιών που ήταν φυλακισμένα εκεί το αντίστοιχο χρονικό διάστημα. Στην περίπτωση μας ο σωστός συγχρονισμός βοήθησε να μην έχουμε περαιτέρω πρόβλημα.

Επίσης, θα πρέπει να τονίσουμε ότι για το δείγμα της έρευνάς μας εστιάσθηκε σε φυλακές στις οποίες πραγματοποιούνται σχολικά μαθήματα. Στόχος μας ήταν να συλλέξουμε πληροφορίες για τον τομέα της εκπαίδευσης και το επίπεδο γραμματικών γνώσεων που έχουν οι έφηβοι/ες. Αυτό το αναφέρουμε γιατί κατά τη διάρκεια της προσπάθειας εξεύρεσης της φυλακής που πληρεί τις προϋποθέσεις που είχαμε θέσει εξ αρχής για την υλοποίηση της έρευνάς μας, πληροφορηθήκαμε ότι σε ορισμένες φυλακές παρέμεναν ανήλικοι παραβάτες που δεν είχαν ακόμη δικαστεί. Η παραμονή τους εκεί οφειλόταν στη διευκόλυνση μετάβασης τους στο δικαστήριο της ίδιας πόλης. Φυσικά σε αυτές τις φυλακές δεν πραγματοποιούνταν ουδεμίας μορφή εκπαίδευση αφού δεν έχουν τη σχετική υποδομή και γιατί η παραμονή των ανηλίκων εκεί είναι βραχυπρόθεσμη.

Επίσης, ένα άλλο ζήτημα που χρειάστηκε να αντιμετωπισθεί ήταν η ύπαρξη ατόμων, που επειδή η καταγωγή τους δεν είναι ελληνική, δεν είχαν την ίδια άνεση στη γραφή και στην ανάγνωση του ερωτηματολογίου που τους θέσαμε με τους/τις Έλληνες/ίδες. Τα άτομα αυτά χρειάστηκαν λίγη μεγαλύτερη βοήθεια από τον υποφαινόμενο και λίγο περισσότερο χρόνο ώστε να μπορέσουν να καταλάβουν το περιεχόμενο των ερωτήσεων και τι τους ζητούνταν ώστε οι απαντήσεις τους να είναι άξιες να ληφθούν υπόψη και να αναλυθούν. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση, δεν υστέρησαν έναντι των υπολοίπων συμμετεχόντων σε επίπεδο διάθεσης και θέλησης να μας βοηθήσουν στην πραγματοποίηση της έρευνας και οι απαντήσεις τους ήταν, εξίσου, διαφωτιστικές και χρήσιμες.

6.5 Επιπτώσεις και εφαρμογές που προκύπτουν από την έρευνα

Λαμβάνοντας υπόψη όλα όσα μας έχουν πει οι έφηβοι/ες της έρευνάς μας, τις προσωπικές εμπειρίες του υποφαινόμενου από την επίσκεψη στις φυλακές ανηλίκων, κρίνοντας τα δεδομένα της κοινωνίας που ζούμε και τις δυνατότητες, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές, που υπάρχουν για ριζοσπαστικές αλλαγές, καθώς, επίσης, και ποια λύση θα μπορούσε να ευνοήσει τη σύνθεση μιας καλύτερης ταυτότητας των εφήβων, συμπεραίνουμε ότι η έμφαση που θα δοθεί πρέπει να εστιάζει στον τρόπο που οι ανήλικοι παραβάτες θα μπορούσαν ομαλά να επανενταχθούν στην κοινωνία μετά την αποφυλάκισή τους.

Στην αλυσίδα των δεδομένων που απαρτίζουν την καταδίκη ενός/μιας εφήβου/ης για μια παράνομη πράξη ούτε οι ποινές μπορούν να αλλάξουν μορφή ή να μειωθούν μειώνοντας, ταυτόχρονα, τις οδυνηρές συνέπειες της παραμονής στη φυλακή. Επίσης, όσο καλή διάθεση και εάν υπάρχει για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης μέσα στη φυλακή, εντούτοις, πάλι θα απέχουν πολύ από το να αντικαταστήσουν, όσο αυτό είναι δυνατό, τη ζεστασιά, τη σταθερότητα και την ασφάλεια του οικογενειακού πλαισίου και σε καμία περίπτωση δεν θα φτάσουν να γίνει ο κατάλληλος χώρος πραγματικού σωφρονισμού και όχι χαρακτηριστικής τιμωρίας κάθε αξιόποινης πράξης που διέπραξε κάποιος/α έφηβος/η.

Είναι αναγκαίο οι έφηβοι/ες να ξεχάσουν γρήγορα την εμπειρία της σύλληψης, του δικαστηρίου και της φυλάκισης. Αυτό θα επηρεάσει θετικά την ταυτότητά τους αφήνοντας στο παρελθόν ότι δυσάρεστο χαρακτηριστικό ή συναίσθημα θα μπορούσαν να κουβαλάνε μαζί τους, για το υπόλοιπο της ζωής τους, που δεν θα επιτρέπει να ζήσουν και να συναναστραφούν φυσιολογικά με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Για να συμβεί αυτό θα πρέπει οι αρμόδιοι φορείς να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις ώστε η κοινωνία να τους βοηθήσει να επανενταχθούν γρήγορα και να μην τους περιθωριοποιήσει και απομονώσει. Αυτό μπορεί να γίνει με προγράμματα που θα στοχεύουν σε περαιτέρω εξειδίκευσή τους σε σχέση με αυτή που είχαν μέσα στη φυλακή και η οποία θα τους βοηθήσει στην αναζήτηση μιας αξιοπρεπούς εργασίας. Επίσης, με προγράμματα που θα προσανατολίζονται στην αρτιότερη και πληρέστερη αλληλεπίδραση όλων των πολιτών κατά από συνθήκες ισότητας και ισοτιμίας και δίνοντας ερεθίσματα που θα τους βοηθήσουν να μην τους απορρίψουν λόγω του βεβαρημένου παρελθόντος τους.

Υπάρχουν πολλά τέτοιου είδους προγράμματα που μπορούν να δημιουργηθούν. Οι έφηβοι/ες μετά την αποφυλάκισή τους θα αντιληφθούν ότι η κοινωνία εμπράκτως τους

συγχωρεί για το παράπτωμά τους και τους προσφέρει μια δεύτερη ευκαιρία για να επανορθώσουν. Αυτό θα τους κάνει να νιώσουν χρήσιμα μέλη της κοινωνίας και θα τους επιφέρει ευχάριστα συναισθήματα δημιουργώντας μια υγιή βάση πάνω στην οποία μπορεί να χτιστεί ξανά η προσωπικότητα και η ταυτότητά τους. Το εγχείρημα αυτό δεν είναι εύκολο να υλοποιηθεί. Απαιτείται μεγάλη οργάνωση για να είναι πλήρης, μεγάλη υπομονή τόσο από τους/τις εφήβους/ες όσο και από τα μέλη της υπόλοιπης κοινωνίας και πολύ μεγάλη προσπάθεια, ιδιαίτερα από τη μεριά των εφήβων. Ίσως, μάλιστα, στην αρχή του εγχειρήματος οι έφηβοι/ες να συναντήσουν τέτοιες δυσκολίες και αδιέξοδα που να τους οδηγήσουν στην παραίτηση κάθε περαιτέρω προσπάθειας. Το σίγουρο είναι, όμως, ότι για όποιον/α αντέξει μέχρι το τέλος το αποτέλεσμα θα τον/την δικαιώσει.

Παράλληλα, είναι σημαντικό η μεταχείριση του/της εφήβου/ης που στιγματίστηκε ως παραβάτης του νόμου να στοχεύει στην ανασυγκρότηση της ταυτότητάς του/της μέσα από τη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης προς τον ίδιο τον εαυτό του/ης καθώς και η ενίσχυση του ψυχοκοινωνικού του δεσμού με τα κοινωνικά πρότυπα (Βακαλιός, 2004· Φαρσεδάκης, 2005· Augoustinos et al, 2005· Wetherell, 2005). Η λογική αυτής της μεταχείρισης στηρίζεται στην κοινωνική επανένταξη και όχι στη διαδικασία απαλλαγής της κοινωνίας από αυτόν/ήν. Η κοινωνική επανένταξη δεν θα είναι ουσιαστική εάν, εξ αρχής, δεν αναγνωριστεί ότι αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα κάθε αποφυλακιζόμενου ατόμου (Βορριά, 1998· Γιοβάνογλου, 2006, Ιωαννίδη κ.ά., 2008· Πανούσης, 1998· Digneffe, 2000). Επιπλέον, παρατηρείται το γεγονός ότι η κοινωνική επανένταξη μπορεί να αποτρέψει τον πρόσθετο στιγματισμό και να αποτελέσει το καλύτερο μέσο αντεγκληματικής πολιτικής καθώς συνιστά την προσφορότερη πολιτική πρόληψης γιατί διαρρηγνύει τον φαύλο κύκλο της αέναης υποτροπής και καταστολής (Αλεξιάδης, 2001· Ζαραφονίτου, 2008· Κουράκης, 2006· 2009· Τρωϊάνου – Λουλά, 1997· Cusson et al, 2002).

Η όποια απόπειρα ετικετοποίησης και απονομής της ιδιότητας του εγκληματία σε έναν/μια έφηβο/η έχει ως φυσιολογικό επακόλουθο να μειωθεί η κάθε πιθανή διάθεση του/της ώστε να βελτιώσει την προσωπικότητά του/της και αυτό επιφέρει ενστερνισμό χαρακτηριστικών που αρμόζουν σε εγκληματίες (Παναγιωτόπουλος, 1998· Στάμος, 2006· Φραντζεσκάκης, 1987· Χάϊδου, 2003· Zavalloni et al, 1996). Ο ενστερνισμός αυτός δεν είναι προσωρινός και μετατρέπεται σε περισσότερο μόνιμη συνήθεια που συνεπάγεται την ενσωμάτωση αυτών των χαρακτηριστικών ως βασικών στοιχείων της ταυτότητάς του/ης, θα

τον/ην συνοδεύουν για το υπόλοιπο της ζωής και θα τον/την οδηγήσουν στη διάπραξη καινούριων παράνομων πράξεων.

Επιπρόσθετα, οι έφηβοι/ες, λόγω του ενθουσιασμού και της ενεργητικότητας που χαρακτηρίζει την ηλικία τους, είναι αναμενόμενο να παραβιάσουν κάποιους κανόνες που αφορούν τη διαβίωσή τους μέσα στη φυλακή κατά αντίστοιχο τρόπο με αυτό που συμβαίνει με τους κανόνες που ισχύουν μέσα σε ένα οικογενειακό πλαίσιο. Για αυτό τον λόγο επισημαίνεται η ανάγκη να προσαρμοστούν, στο μέτρο του δυνατού, οι κανόνες αυτοί στα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των εφήβων (Ζαραφονίτου, 2008· Νόβα – Καλτσούνη, 2005· Μπακάλη, 2007· Στάμος, 2006· Foucault, 1989· 2008). Έτσι, θα ξεπεραστούν πολλά ανυπέβλητα εμπόδια που σχετίζονται με την προσαρμογή των εφήβων μέσα στη φυλακή και θα ελαχιστοποιηθεί ο αριθμός των άσκοπων και ανωφελών τιμωριών που επιβάλλονται μέσα στη φυλακή και δυσκολεύουν, ακόμη περισσότερο, την καθημερινότητά τους.

Ταυτόχρονα, θα πρέπει να δημιουργηθεί ένας κώδικας κοινωνικής αλληλεγγύης προς τους/τις ανήλικους/ες δράστες και τα θύματα που θα ξεφεύγει του πεδίου βολής του Ποινικού Κώδικα (Αλεξιάδης, 2001· Αρχιμανδρίτου, 2000· Κουράκης, 2009· Πανούσης, 1998· Cusson et al, 2002). Τονίζεται ότι παρόλο που το δικονομικό σύστημα προβλέπει τη δυνατότητα προσφοράς μέτρων μέριμνας που θα βελτιώνουν τις συνθήκες διαβίωσης μέσα στη φυλακή, εντούτοις, δεν υπάρχει η υποδομή στο δίκτυο υπηρεσιών και η έλλειψη επαρκούς χρηματοδότησης επιφέρει την υπολειτουργία και κατ' επέκταση την αποτυχία (Δημόπουλος κ.ά., 2006· 2010, Κουράκης 2006· Λαμπροπούλου, 2000· Πιτσελλά, 2006· Τρωϊάνου – Λουλά, 1997· Χάϊδου, 2003). Ως αποτέλεσμα τα δικαστήρια οδηγούνται στην εύκολη λύση της φυλάκισης των εφήβων.

Επιπλέον, ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που αξίζει να ληφθεί σοβαρά υπόψη είναι ότι ένας/μια έφηβος/η που μεγάλωσε μέσα σε μια ήρεμη και ξέγνοιαστη εφηβική ηλικία αντιμετωπίζει τη ζωή εντελώς διαφορετικά από έναν/μια έφηβο/η που ένιωσε την ψυχική ένταση, την αγωνία, τον φόβο και το άγχος της φυλακής. Επιπλέον, η προσαρμογή των εφήβων στον ιδρυματικό υποπολιτισμό της φυλακής δημιουργεί επιπλέον δυσκολίες στην σύνθεση μιας θετικής ταυτότητας (Αρχιμανδρίτου, 2000· Βακαλιός, 2004· Βορριά, 1998· Ζαραφονίτου, 2008· Wacquant, 2001). Οι φυλακές, ως κλειστά ιδρύματα προστασίας της κοινωνίας από τους εγκληματίες, επιδιώκουν την αποπαίδευση ή αποπολιτισμό των νεαρών εφήβων με την έννοια της αφαίρεσης των αξιών με τις οποίες μπήκε στο ίδρυμα και την επαναπαίδευση και επαναπολιτισμό τους με νέες (Κουράκης, 1999· Πανούσης, 1998· Foucault

1989-2008). Έτσι ο/η έφηβος/η βρίσκεται μέσα σε ένα δίπολο, δηλαδή, τόσο της αντίστασης στην εκμάθηση των αξιών όσο και στην προσπάθεια να διατηρήσει τις αξίες που κουβαλάει από τη διαβίωσή του/ης μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο εκτός φυλακής.

Οπωσδήποτε, σε κάθε μέτρο ή κάθε απόφαση που θα ληφθεί είναι αναγκαίο να υπάρχει ο απαραίτητος διαχωρισμός μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό συμπέρασμα που προέκυψε από την έρευνά μας. Αυτό δεν πρέπει να εκληφθεί ως μια μορφή μεροληψίας υπέρ των ατόμων ενός φύλου και εις βάρος των ατόμων του άλλου. Ο διαχωρισμός προκύπτει από τον τρόπο που διαπαιδαγωγήθηκαν και ζούσαν αγόρια και κορίτσια πριν τη φυλάκισή τους. Όπως οι ίδιοι/ες συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας μας μάς αναφέρουν, τα αγόρια είχαν μεγαλύτερη ανεξαρτησία και ελευθερία κινήσεων και πρωτοβουλιών καθώς και μικρότερη εξάρτηση από την οικογένεια σε σχέση με τα κορίτσια και αυτό ξεκινούσε να συμβαίνει στην αρχή της εφηβείας. Αντίθετα, τα κορίτσια έχουν μεγαλύτερη εξάρτηση από το οικογενειακό περιβάλλον και δεν δείχνουν ιδιαίτερη διάθεση να αποκοπούν γρήγορα γιατί ο απογαλακτισμός τους από την οικογένεια ξεκινάει προς το τέλος της εφηβικής ηλικίας. Ο διαχωρισμός αγοριών και κοριτσιών αποτελεί μια φυσιολογική διαδικασία που αρχίζει από τη γέννησή τους, από την επιλογή του χρώματος που συμβολίζει το κάθε φύλο, με το μπλε να εκφράζει τα αγόρια και το ροζ τα κορίτσια.

Εντούτοις, ο κοινός ποινικός και σωφρονιστικός κώδικας για αγόρια και κορίτσια ίδιες συνθήκες παραμονής στη φυλακή και δημιουργεί την εντύπωση της ίδιας επιρροής τους στη σύνθεση της ταυτότητας των εφήβων. Η μορφή της διαφοροποίησης στην οποία αναφερόμαστε δεν έχει σκοπό να εστιάσει στις ποινές που επιβάλλονται αλλά, ακριβώς, στην ποιότητα της ζωής και των αγαθών που πρέπει να προσφέρονται στις φυλακές ανηλίκων αγοριών και κοριτσιών αντίστοιχα. Εάν η καθημερινότητα της εκατέρωθεν φυλακής έχει χαρακτηριστικά που ταιριάζουν με το φύλο τους και κατ' επέκταση τον τρόπο που ζούσαν πριν τη φυλάκισή τους τότε θα είναι, καταρχήν, πιο εύκολη η προσαρμογή τους. Κατά δεύτερο και σημαντικότερο, θα μειωθούν οι αρνητικές επιδράσεις της φυλακής σε βαθμό που δεν θα είναι ικανές για να επηρεάσουν, καταλυτικά και εις βάθος, το χαρακτήρα και την ταυτότητά τους. Παράλληλα, η ύπαρξη μιας οικείας καθημερινότητας στην οποία θα περιλαμβάνονται οι αντίστοιχες ως προς το φύλο στερήσεις, ως μορφές ποινών για τις παράνομες πράξεις που τους/τις οδήγησαν εκεί, θα παίξει καθοριστικότερο σωφρονιστικό ρόλο και όχι τιμωρητικό, όπως ισχύει σήμερα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί η ανάγκη εμφανής και ουσιαστικής παρουσίας των υπευθύνων φορέων που θα δημιουργήσουν τις κατάλληλες και απαραίτητες, για την κάθε περίπτωση, προϋποθέσεις υποδοχής, στήριξης και επανένταξης αυτών των παιδιών. Γιατί μόνο τότε αυτά τα παιδιά θα μπορούν να δουν τα όνειρα τους να γίνονται πράξη. Με τον τρόπο αυτό η ίδια η κοινωνία θα δείξει ότι δέχεται τη μετάνοια από αυτά τα παιδιά και τα συγχωρεί πραγματικά. Μόνο τότε αυτά τα παιδιά θα νιώσουν να τους φεύγει το βάρος που κουβαλούσαν κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη φυλακή και μόνο τότε θα αισθανθούν την πραγματική μυρωδιά ελευθερίας.

6.6 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Σίγουρα, το ζήτημα της ταυτότητας των εφήβων που βρίσκονται μέσα σε κάποια φυλακή δεν μπορεί να εξαντληθεί εύκολα. Η συνεχής εξέλιξη της κοινωνίας και μαζί με αυτή των ηθών, των εθίμων, των συνηθειών, των τρόπων συμπεριφοράς και γενικότερα της πραγματικότητας που βιώνουν οι άνθρωποι δεν γίνεται να αφήσει ανεπηρέαστους τους/τις εφήβους/ες. Για αυτό δεδομένα που ισχύουν σε ένα χρονικό διάστημα και αποτελούν, ίσως, το θεμέλιο λίθο κάποιων μελετών, να διαψεύδονται ή να μην επαληθεύονται αργότερα όταν τα δεδομένα της κοινωνίας θα έχουν αλλάξει. Το γεγονός ότι οι έφηβοι/ες αποτελούν την επόμενη γενιά που θα αναλάβει την ευθύνη να δημιουργήσει, να κυβερνήσει και να πάρει τις μελλοντικές αποφάσεις για τους υπόλοιπους ανθρώπους, θα πρέπει να δίνεται κάθε φορά μεγάλη βαρύτητα στην υλοποίηση μιας αντικειμενικής, χωρίς τάσεις μεροληψίας, κριτικής και ανάλυσης των δεδομένων που θα περιέχει τη δέουσα αξιοπιστία και εγκυρότητα.

Δεν πρέπει, λοιπόν, να υπάρχει στασιμότητα και επανάπαυση ότι κάποιες προηγούμενες έρευνες βρήκαν τις απαντήσεις που απαιτούνταν. Κάθε έρευνα μπορεί να προσθέσει ένα στοιχείο που να ωθήσει άλλους ερευνητές και να τους αποκαλύψει καινούριες διόδους για αναζήτηση, λειτουργώντας ως ένα ενδιάμεσο ερέθισμα. Άλλωστε και μόνο το γεγονός ότι αναφερόμαστε στην εφηβεία που είναι η περίοδος ανωριμότητας και μη σταθερότητας των απόψεων από τη μεριά των εφήβων, αρκεί για να αποτελέσει κίνητρο για να προβεί κάποιος/α σε περαιτέρω έρευνα. Επίσης, κάθε έρευνα που αναφέρεται στους/στις εφήβους/ες δεν σημαίνει ότι έχει τον ίδιο στόχο ή τα ίδια δεδομένα αλλά να καλύπτεται κάτω από την ομπρέλα του γενικού όρου «εφηβεία».

Παρόλα αυτά και μετά την εμπειρία της μελέτης των εφήβων μέσα στη φυλακή και των επιμέρους χαρακτηριστικών που τους συνοδεύει θα θέλαμε να θέσουμε ορισμένες προτάσεις που πιστεύουμε ότι θα ήταν ικανές να προκαλέσουν το ενδιαφέρον άλλων ερευνητών για να ασχοληθούν μαζί τους. Δεν πρόκειται για προτάσεις τις οποίες είχαμε στόχο στην παρούσα έρευνα και δεν μπορέσαμε να τις απαντήσουμε. Πρόκειται για ζητήματα που προέκυψαν από την ανάλυση των λεγομένων των εφήβων και τα οποία φάνηκε να τους προβληματίζουν και με τη γνωστοποίησή τους, ίσως, να επιθυμούν την αντιμετώπισή τους από τους υπευθύνους.

Θα διαχωρίσουμε τις προτάσεις μας για μελλοντική έρευνα σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία θα εντάξουμε τους προβληματισμούς και την έντονη αντίθεση των εφήβων στην ύπαρξη ποινών στέρησης της ελευθερίας. Οι έφηβοι/ες εκφράζουν την ανάγκη να αποφύγουν το εγκλεισμό τους σε μια φυλακή, αποφεύγοντας, ταυτόχρονα, τις όποιες δυσάρεστες και αρνητικές συνέπειες προκύπτουν από την παραμονή τους εκεί. Θεωρούμε ότι σε ένα ικανοποιητικό βαθμό αποδείξαμε ότι η παραμονή των εφήβων μέσα στη φυλακή επηρεάζει καταλυτικά την ψυχοσύνθεση και το χαρακτήρα τους, δημιουργώντας μη ικανοποιητικές, αναγκαίες και επαρκείς προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση μιας άρτιας και θετικά ολοκληρωμένης ταυτότητας. Οι έφηβοι/ες δεν αντιδρούν απλώς σε μια ανεπιθύμητη κατάσταση που έχει παγιωθεί εις βάρος τους, αλλά προτείνουν, παράλληλα, τρόπους αντικατάστασης των ποινών φυλάκισης με ποινές που θα προβλέπουν κάποιου είδους προσφορά ή εθελοντική εργασία σε κάποιους φορείς που θα είναι κατάλληλα δομημένοι ώστε να είναι σε θέση να τους υποδεχθούν.

Το ζήτημα, λοιπόν, που προτείνουμε για μελλοντική έρευνα είναι πως ακριβώς μπορεί να γίνει η μετάβαση από τις ποινές στέρησης της ελευθερίας σε ποινές προσφοράς ή εθελοντικής εργασίας καθώς και τι μορφή πρέπει να έχουν ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν σε αυτές οι καταδικασθέντες έφηβοι. Αυτό είναι ένα ζήτημα στο οποίο, τελικά, εάν βρεθεί η αρμόζουσα λύση τότε θα αλλάξει πολλά δεδομένα. Καταρχήν, θα γίνεται απευθείας η ένταξη των παιδιών αυτών στην κοινωνία και δεν θα υπάρχει ο παραμικρός φόβος εκδήλωσης αρνητικής προκατάληψης για την παράνομη πράξη που διέπραξαν. Επιπλέον, οι ίδιοι οι πολίτες, που θα είναι δέκτες αυτής της εργασίας από τους/τις έφηβους/ες, θα τους αντιμετωπίζουν με θετική διάθεση που θα περιλαμβάνει και την πρόθεση να συγχωρέσουν το νεανικό τους σφάλμα. Κατά δεύτερον, τα παιδιά θα αποφύγουν όλες τις αρνητικές επιπτώσεις που έχει η απομάκρυνση από το οικογενειακό περιβάλλον και την παραμονή στη φυλακή.

Επιπρόσθετα, μπορούν, μέσα από τις προοπτικές που θα τους δώσει η εργασία, να αντιληφθούν το μέγεθος των αρνητικών συνεπειών που προκάλεσε η παράνομη πράξη τους. Τέλος, μια εργασία προσφοράς ή εθελοντικού περιεχομένου δημιουργεί την αίσθηση του πραγματικού σωφρονισμού των εφήβων και όχι της στυγνής και κυνικής τιμωρίας που επιφέρει η παραμονή στη φυλακή.

Ωστόσο, το ζήτημα της αλλαγής του περιεχομένου των ποινών είναι κάτι το οποίο απαιτεί όχι μόνο τη συγκατάθεση του νομοθέτη, αλλά και την αλλαγή σε πολλούς αρμόδιους φορείς στους οποίους θα πρέπει να ενταχθούν οι έφηβοι/ες για να πραγματοποιήσουν την ανωτέρω εργασία. Αυτό συνεπάγεται τη ριζοσπαστική αλλαγή σε κανόνες και δεδομένα που εφαρμόζονται εδώ και πολλές δεκαετίες. Πράγμα που σημαίνει ότι χρειάζονται πολλές έρευνες και πολλή προσπάθεια ώστε να βρεθεί η κατάλληλη φόρμουλα για τη μελλοντική αντικατάστασή τους. Ίσως η διαδικασία της έρευνας να οδηγεί σε άτοπο αφού θα είναι δύσκολη η υλοποίηση των αποτελεσμάτων της και, επομένως, να κριθεί άδικος ο κόπος και η προσπάθεια που θα καταβάλλουν κάποιοι/ες ερευνητές/τριες. Για αυτό προτείνουμε και μια δεύτερη πρόταση που θεωρούμε ότι είναι άξια ενδιαφέροντος για μελλοντική έρευνα.

Από τη στιγμή που λαμβάνουμε ως δεδομένο ότι δύσκολα μπορούν να καταργηθούν οι ποινές στέρησης της ελευθερίας και κατ' επέκταση η παραμονή των καταδικασθέντων εφήβων στη φυλακή, θα μπορούσε να μελετηθούν, περαιτέρω, οι συνθήκες κράτησης, οι δυσκολίες, τα προβλήματα και γενικότερα η καθημερινότητα που έχει να αντιμετωπίσει ένας/μία έφηβος/η κατά τη διάρκεια της παραμονής του/της στη φυλακή. Τα συμπεράσματα που θα προκύψουν θα είναι πιο εύκολο να γίνουν πράξη από τους αρμόδιους φορείς. Μέσω της υλοποίησής τους θα βελτιωθεί, μελλοντικά, η λειτουργία των φυλακών ως ίδρυμα και ως συνέπεια θα μπορέσουν οι έφηβοι/ες να διαβιούν αρτιότερα μέσα στη φυλακή, κατά τρόπο που ταιριάζει στην ηλικία και στα χαρακτηριστικά που τη συνοδεύουν.

Θεωρούμε ότι η δεύτερη πρόταση, ίσως, λόγω των μεγαλύτερων πιθανοτήτων πραγματοποίησης που περιέχει έναντι της πρώτης, να συναντήσει μεγαλύτερη προθυμία τόσο από τους υπευθύνους όσο και από τους/τις εφήβους/ες για να συνδράμουν και να βοηθήσουν από τη θέση και τις γνώσεις που έχει ο/η καθένας/καθεμιά. Επίσης, εάν θελήσουμε να δούμε την όλη κατάσταση μακροπρόθεσμα, εάν υπάρχει κάποια πιθανότητα στο μέλλον να μπορέσει να γίνει πράξη η πρώτη πρόταση που θέσαμε, αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω μιας βήμα με βήμα αλλαγής και όχι με κινήσεις που εκφράζουν, τουλάχιστον τη δεδομένη χρονική στιγμή, το δύο αντίθετα άκρα μιας ευθείας. Βελτίωση των συνθηκών παραμονής μέσα στη

φυλακή μπορεί να αποτελέσει τον κατάλληλο δούρειο ίππο για τη μετάβαση σε αλλαγή του περιεχομένου των ποινών για τους/τις έφηβους/ες.

Επομένως, προτείνουμε δύο προτάσεις οι οποίες ναι μεν εκ πρώτης όψεως φαίνονται πως δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους και, ίσως, αμοιβαία αποκλειόμενες, εντούτοις, μπορούν να σχηματίσουν ένα ισχυρό δίπολο έρευνας προσφέροντας την ευκαιρία πολλών, ταυτόχρονα, ικανοποιητικών εναλλακτικών δυνατοτήτων και ευκαιριών για αλλαγές.

Μία τρίτη πρόταση που έχουμε να κάνουμε αφορά την ξεχωριστή μελέτη της διαμόρφωσης της ταυτότητας έφηβων αγοριών και κοριτσιών που βρίσκονται έγκλειστοι σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα. Στη βιβλιογραφία παρατηρείται ένα κενό στη διερεύνηση του συγκεκριμένου ζητήματος με αποτέλεσμα να είναι απαραίτητος ο εμπλουτισμός με αντίστοιχες πληροφορίες. Παράλληλα, η σημασία και η αξία ενασχόλησης με αυτό το θέμα είναι μεγάλη και έχουν επισημανθεί ωριότερα, σε αυτή την εργασία, οι λόγοι που κρίνουν αναγκαία την περαιτέρω έρευνα. Άλλωστε, όπως είναι διαφορετική η ανατροφή που τους έχει δοθεί και οι προσδοκίες που τους συνοδεύουν έτσι αναμένεται να είναι διαφορετική και η μελλοντική τους εξέλιξη. Ο διαχωρισμός τους διευκολύνει αυτή τη διαφορετική εξέλιξη και παίζει καταλυτικό ρόλο στην αποφυγή συγχύσεων που δύναται να δημιουργήσει η αντιμετώπιση τους ως μια κοινωνική ομάδα που έχει τα ίδια χαρακτηριστικά.

6.7 Συμβολή της έρευνας

Στην παρούσα εργασία θεωρούμε ότι καταφέραμε να προσθέσουμε ένα λιθαράκι στις προϋπάρχουσες έρευνες οι οποίες αποτέλεσαν πολύτιμο οδηγό μας. Προσπαθήσαμε μέσω της πρόσωπο με πρόσωπο επαφής με τους/τις έφηβους/ες αυτούς/ες να τους γνωρίσουμε καλύτερα, να μας γνωρίσουν και αυτοί ώστε να μας εμπιστευτούν ευκολότερα και να διαφωτίσουν όλες τις απορίες που είχαμε. Δώσαμε τη δυνατότητα σε παιδιά να εκφράσουν τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες τους. Πιστεύουμε ότι συλλέξαμε αρκετές πληροφορίες οι οποίες θα είναι χρήσιμες σε όποιον/α θελήσει να ενημερωθεί για τη ζωή των εφήβων μέσα στη φυλακή και στο πως και κατά πόσο μπορεί να επηρεάσει τη σύνθεση της προσωπικής τους ταυτότητας, ανοίγοντας νέα διόδους εξερεύνησης.

Στην προσπάθεια μας επιδιώξαμε να δια φωτίσουμε το σύνολο της καθημερινότητας μέσα στη φυλακή αποφεύγοντας να δώσουμε περισσότερη βαρύτητα σε κάποιο παράγοντα, που την επηρεάζει, εις βάρος κάποιο άλλου και αποφεύγοντας, έτσι, να λειτουργήσουμε μεροληπτικά. Έτσι, εστίασαμε αρμονικά στην εκπαίδευση που υπόκεινται οι έφηβοι/ες μέσα στη φυλακή καθώς και σε ότι σχετίζεται με την προηγούμενη εμπειρία τους με το σχολείο, δώσαμε χρόνο για να μιλήσουν για τις συνθήκες κράτησης και τα επιμέρους χαρακτηριστικά που την απαρτίζουν, καθώς και για τη συνύπαρξή τους στους ίδιους χώρους με άλλα άτομα που έχουν καταδικαστεί για παράνομες πράξεις. Μιλήσαμε για τα μελλοντικά σχέδια και τους στόχους τους μετά την αποφυλάκιση, για ζητήματα θρησκείας, πολιτικής, συγκρίσεων με τα άτομα του άλλου φύλου, για τις διαφορές πλαισίου της φυλακής και του οικογενειακού πλαισίου καθώς και για τις προσδοκίες των ίδιων και των γονέων τους.

Η συμβολή της έρευνας μας έγκειται σε δεδομένα τα οποία είτε δεν τα συναντήσαμε στη βιβλιογραφική μας αναζήτηση, είτε υπήρχαν αλλά όχι σε ικανοποιητικό επίπεδο και τα οποία είναι αρκετά ενδιαφέροντα ώστε να αποτελέσουν την πηγή περαιτέρω διερεύνησης ώστε να προκύψουν αποτελέσματα που θα βοηθήσουν τους/τις εφήβους/ες. Αρχικά, δώσαμε βαρύτητα στην αρνητική σχέση που έχει σχηματιστεί μεταξύ των συνθηκών κράτησης μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα και στα χαρακτηριστικά ταυτότητας των εφήβων. Μελετήσαμε την καθημερινότητα και την πραγματικότητα που έχει δημιουργηθεί μέσα στη φυλακή, τις ισορροπίες μεταξύ όλων των στοιχείων που την απαρτίζουν και πως συνταιριάζεται σε αυτά τα δεδομένα η παρουσία των ανήλικων παραβατών. Καταλήξαμε σε συμπεράσματα που περιλαμβάνουν τους παράγοντες εκείνους που δύναται να επηρεάσουν το στάτους και το περιεχόμενο της ταυτότητας των εφήβων. Οι παράγοντες αυτοί, παίζοντας το ρόλο καταλύτη, δημιουργούν αρνητικές προϋποθέσεις για την ταυτότητα των εφήβων καθιστώντας, παράλληλα, κάθε προσπάθειά τους να αντιδράσουν ως αποτυχημένη. Στην έρευνα μας επιδιώξαμε να δώσουμε μεγάλη έμφαση στην ακαταλληλότητα των συνθηκών κράτησης και την ανάγκη βελτιωτικών αλλαγών ώστε οι ανήλικοι παραβάτες να καταφέρουν να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που, υποχρεωτικά, πρέπει να αντιμετωπίσουν. Γιατί, πλέον, δεν βρίσκονται υπό την επίβλεψη της οικογένειάς τους και πρέπει μέσα στη φυλακή να αναλάβουν τις ευθύνες που τους αντιστοιχούν. Αυτές οι αλλαγές θα μειώσουν την αρνητική επίδραση της φυλακής στην ταυτότητα των εφήβων και θα προετοιμάσουν τους/τις εφήβους/ες ώστε να επανενταχθούν ομαλά στην κοινωνία μετά την αποφυλάκιση τους.

Ένα σημείο που θεωρούμε σημαντική συμβολή της έρευνας είναι ότι καταφέραμε να θέσουμε το ζήτημα της αλλαγής των στερητικών της ελευθερίας ποινών, που επιβάλλουν τα δικαστήρια, σε κάποιας άλλης μορφής ποινή που θα έχει περισσότερο σωφρονιστικό και κοινωνικό χαρακτήρα και όχι απλά τιμωρητικό, όπως ισχύει σήμερα. Το Δίκαιο Ανηλίκων καθώς και οι ποινικοί νόμοι που αφορούν τους ανήλικους παραβάτες έχουν θεσπιστεί αρκετές δεκαετίες νωρίτερα και αντικατοπτρίζουν την ιδέες και τις αντιλήψεις μιας άλλης εποχής. Επειδή όμως η κοινωνία έχει εξελιχθεί κρίνεται σκόπιμο να τροποποιηθούν οι νόμοι κατά τρόπο που να συμβαδίζει με αυτή την εξέλιξη. Αυτό θα δώσει τη δυνατότητα στους/στις έφηβους/ες, εάν πραγματικά έχουν μετανιώσει για την παραβατική τους δραστηριότητα, να το αποδείξουν στην πράξη. Επιπλέον, με την αναδιαμόρφωση των ποινών, θα εξαλειφθεί ο στιγματισμός των εφήβων αφού φαίνεται ότι στο μυαλό των ανθρώπων περισσότερο τρομάζει η ιδέα ενός/μιας εφήβου/ης που παραμένει έγκλειστος/η μέσα σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα παρά το είδος της ποινής. Στην έρευνά μας οι έφηβοι/ες συμφώνησαν απόλυτα με την αντικατάσταση της φυλάκισης με νέα μέτρα προτείνοντας, μάλιστα, το εναλλακτικό μέτρο της προσφοράς εργασίας σε κάποιο κοινωφελές ίδρυμα. Το συγκεκριμένο μέτρο προκρίνεται ως η κυριαρχούσα ιδέα μεταξύ των εφήβων και του υποφαινόμενου καθότι θα επιφέρει την ευκαιρία μιας υγιούς αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανηλίκων παραβατών και των υπολοίπων ανθρώπων.

Ένα ακόμη ενδιαφέρον δεδομένο είναι ότι στη βιβλιογραφία μας δεν συναντήσαμε κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ύπαρξη διαφορετικών μεθόδων σωφρονισμού, διαβίωσης και γενικότερα κάποιας μορφής διαχωρισμού της πραγματικότητας που υπάρχει σε μια φυλακή ανηλίκων αγοριών και σε μια φυλακή ανηλίκων κοριτσιών. Στην έρευνά μας τονίστηκε πολλές φορές η ανάγκη να μελετηθούν ξεχωριστά αγόρια και κορίτσια και να ληφθούν υπόψη στο σχεδιασμό των φυλακών η διαφορετική ιδιοσυγκρασία τους καθώς, επίσης, ο διαφορετικός τρόπος ανατροφής μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο λόγω της διαφοράς του φύλου τους. Εάν το περιβάλλον της φυλακής ταιριάζει περισσότερο με τα standards του εκάστοτε φύλου τότε ο/η έφηβος/η θα προσαρμοστεί πιο εύκολα στη νέα του/της πραγματικότητα και θα καταφέρει να επιστρέψει στην κοινωνία χωρίς να κουβαλάει τα κατάλοιπα της διαβίωσης του μέσα εκεί. Πρέπει όποιο μέτρο παρθεί να έχει ως γνώμονα το καλό και συμφέρον καθένα/καθεμιάς εφήβου/ης ξεχωριστά. Είναι σημαντική η περαιτέρω αναζήτηση και μελέτη του συγκεκριμένου θέματος καθώς τόσο από την επεξεργασία των απαντήσεων στα ερωτηματολόγια όσο και από την αλληλεπίδρασή μας με τους/τις έφηβους/ες

διαπιστώσαμε ότι αυτό θα αποτελέσει απόδειξη ουσιαστικότερου ενδιαφέροντος, από μέρους της Πολιτείας, για το μέλλον αυτών των παιδιών και για τη σύνθεση μιας μελλοντικής θετικής ταυτότητας.

Κλείνοντας, αυτή την έρευνα θα θέλαμε να προσθέσουμε μια τελευταία αξιολογημένη συμβολή της έρευνας μας και να δώσουμε έναν ευχάριστο τόνο αισιοδοξίας. Θεωρούμε ότι η έρευνα μας βοήθησε και τους/τις συμμετέχοντες/χουσες να αισθανθούν χρήσιμοι και να βελτιωθεί η αυτοεκτίμησή τους. Πρόκειται για ένα στοιχείο που δεν έχει καθόλου υλική αξία αλλά πολύ μεγάλη ψυχολογική και συναισθηματική αξία. Οι έφηβοι/ες αντιλήφθηκαν την αίσθηση ενδιαφέροντος προς το μέρος τους και πως έχουν την ευκαιρία να ακουστούν οι απόψεις και οι επιθυμίες τους μακρύτερα από τους τοίχους της φυλακής. Αυτό είναι κάτι το οποίο δεν έχει καταγραφεί σε κανένα από τα ερωτηματολόγια, με τη μορφή που το θέτουμε τώρα, αλλά μας μεταφέρθηκε προφορικά στην αρχή της γνωριμίας μας και κατά τη γνωστοποίηση του αντικείμενου και του περιεχομένου της έρευνας που διεξάγουμε. Αυτό είναι κάτι που τους δίνει χαρά και αποτελεί ένα ακόμη εφόδιο στην προσπάθεια που κάνουν να ξεπεράσουν αυτόν τον σκόπελο της ζωής τους. Αυτός είναι ένας επιπλέον λόγος που τους ώθησε να συνεργασθούν με πλήρη αρμονία σε ότι τους ζητήθηκε και να μας εμπλουτίσουν με πληροφορίες που αξίζουν να μελετηθούν και να διερευνηθούν περαιτέρω.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξιάδης, Στ. (2001). *Σωφρονιστική*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Αλεξιάδης, Στ. (2011). *Εγκληματολογία*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Αλεξιάδης, Στ. (2001). *Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, Ευρωπαϊκή αντεγκληματικής πολιτικής*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Αλοσκόφης, (2010). *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2000). *Ανοιχτή έκτιση της ποινής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2000). *Η Ανοιχτή Έκτιση της Ποινής: μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βακαλιός, Θ. (2004). *Το πρόβλημα της ταυτότητας του ανθρώπου*. Αθήνα: Ψηφίδα.
- Βέϊκος, Θ. (1999). *Εθνικισμός και εθνική ταυτότητα*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα
- Βερνίκος, Ν. – Δασκαλοπούλου, Σ. (2002). *Πολυπολιτισμικότητα: οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*. Αθήνα: Κριτική.
- Βιδάλη, Ν. – Ζαγούρα, Π. (2008). *Συμβουλευτική και φυλακή*. Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Βορριά, Γ. (1998). *Οι συνέπειες στην κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών από τη μακρόχρονη παραμονή τους σε ιδρύματα κλειστής περίθαλψης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γεωργογιάννης, Π. (1996). *Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γεωργούλα, Α. (2001). *Η εκπαίδευση των ανηλίκων στα ιδρύματα αγωγής και στα Σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας μας*. Αθήνα.
- Γεωργούλας, Σ. (2000). *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα: κοινωνική αναπαράσταση και αντιμετώπιση*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

- Γιοβάνογλου, Σ. (2006). *Θεσμικά Προβλήματα της Κοινωνικής Επανένταξης των Αποφυλακισμένων*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Γκέφου – Μαδιανού, Δ. (2003). *Εαυτός και ο 'Άλλος'*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γκότοβος, Α. (2002). *Παιδαγωγική αλληλεπίδραση: επικοινωνία και κοινωνική μάθηση στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γκότσης, Γ. (1996). *Θρησκεία, νεωτερικότητα και σύγχρονη πολιτισμική ταυτότητα*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Δαμανάκης, Μ. (2007). *Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δεμερτζής, Ν. (1996). *Ο λόγος του εθνικισμού*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Δημόπουλος, Ν. - Κοσμάτος, Κ. (2010). *Δίκαιο Ανηλίκων*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Δημόπουλος, Ν. - Κοσμάτος, Κ. (2006). *Δίκαιο Ανηλίκων*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Ζαραφονίτου, Χ. (2008). *Τιμωρητικότητα – Σύγχρονες τάσεις διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ιωαννίδη, Β. – Κουτσελίνη, Α. (2002). *Έγκλημα: Μια γενική θεώρηση ενός διαχρονικού φαινομένου*. Αθήνα: Αστυνομική ανασκόπηση.
- Κασιμάτη, Κ. (2004). *Ευρωπαϊκή και εθνική ταυτότητα: συγκλίσεις και αποκλίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κασιμάτη, Ρ., Παπαϊωάννου, Μ., Γεωργούλας, Σ., Πράνταλος, Ι. (2005). *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.
- Κατσιγάρακη, Ε. (2004). *Οικογένεια και παραβατικότητα*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (2009). *Ασφάλεια, τιμωρητικότητα και αντεγκληματική πολιτική*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (2007). *Στηρίζοντας τον ανήλικο παραβάτη: ημερίδα της 17^{ης} Μαΐου 2006*. Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.

- Κουράκης, Ν. (2006). *Ο μετέωρος ρόλος του εγκληματολόγου στη χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (2006). *Το θεσμικό πλαίσιο του δικαίου ανηλίκων (Ελλάδα και Ευρώπη)*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (2005). *Ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (2004). *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*. Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (1999). *Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία. Θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Κυριακίδης, Π. (2000). *Η οικογενειακή σχέση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κυρίδης, Α. (2006). *Η πειθαρχία στο σχολείο: θεωρία και έρευνα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Λαμπροπούλου, Ε. (2000). *Το τέλος της σωφρονιστικής πολιτικής και η διαχείριση του σωφρονιστικού προβλήματος*. Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Λέκκας, Π. (2001). *Το παιχνίδι με το χρόνο: εθνικισμός και νεωτερικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λίποβατς, Θ. - Δεμερτζής, Ν. (1994). *Δοκίμιο για την Ιδεολογία: ένας διάλογος της κοινωνικής θεωρίας με την ψυχανάλυση*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μαγγανάς Α., (2004). *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μαγγανάς, Α. – Λάζου, Γρ. (1998). *Ο ποινικός Κώδικας για τον πολίτη*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μάκρη - Μπότσαρη, Ε. (2008). *Σύγχρονα προβλήματα της εφηβείας*. Αθήνα: Υπουργείο εθνικής παιδείας και θρησκευμάτων.
- Μαράτου-Αλιφάντη, Λ., Γαληνού, Π. (1999). *Πολιτισμικές ταυτότητες: από το τοπικό στο παγκόσμιο*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Μπακάλη, Β. (2007). *Ανήλικοι και παραβατικότητα*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Ναυρίδης, Κ. (1997). *Ταυτότητες : ψυχοκοινωνική συγκρότηση*. Αθήνα: Καστανιώτης

- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2005). *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία: ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (1998). *Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (1998). *Οι απόκληροι. Τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων*. Αθήνα: Α. Καρδαμίτσα.
- Πανούσης, Γ. (1998). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*. Θεσ/νίκη: Σάκκουλας.
- Πανούσης, Γ. (2009). *Εγκληματολογικοί αναστοχασμοί*. Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη.
- Παπαγεωργίου, Β. (1998). *Έφηβοι υπό την επιμέλεια της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων: Παιδοψυχιατρική προσέγγιση του φαινομένου της υποτροπής στην παραπτωματοκτικότητα*. Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Επιστημών Υγείας, Τμήμα Ιατρικής, Τομέας Νευροεπιστημών.
- Παπαδιώτη – Αθανασίου, Β. (2000). *Οικογένεια και όρια*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα
- Πετροπούλου, Ν., Λαγανά, Ν., Μακρίδη, Γ., Παπαϊωάννου, Μ. (2000). *Οι εκπαιδευτικές ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των ανηλίκων στα Σωφρονιστικά Καταστήματα και τα Ιδρύματα Αγωγής ανηλίκων*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Πιτσελλά Α., (2006). *Δίκαιο Ανηλίκων*. Θεσ/νίκη: Σάκκουλας.
- Πιτσελλά, Α., (2002). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Πιτσελλά, Α. (1996). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Πούτου, Κ. (1995). *Δραστηριότητες και μοντέλο παρέμβασης της ΑΡΣΙΣ. Στο ανθολόγιο: Νεανική Παραβατικότητα και επαγγελματική ένταξη. Συγκριτική μελέτη για τις 6 αναπτυσσόμενες πολιτικές στην Ελλάδα και στη Βρετανία*. Αθήνα: Άρσις, Εταιρεία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων.

- Ρήγα, Α. Β. (2001). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις και ψυχοκοινωνική ταυτότητα: σύγχρονες ελληνικές μελέτες βασισμένες στην εγώ - οικολογική θεωρία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Σπινέλλη, Κ. (2007). *Στηρίζοντας τον ανήλικο παραβάτη*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Σπινέλλη, Κ. (2005). *Εγκληματολογία: Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*. Αθήνα - Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Σπινέλλη, Κ. – Κουράκης, Ν. (1995). *Σωφρονιστική νομοθεσία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Στάμος, Γ. (2006). *Αντικοινωνική συμπεριφορά των εφήβων: Μορφές-αίτια-πρόληψη-αντιμετώπιση*. Διδακτορική Διατριβή. Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης Αθηνών.
- Τρωϊάνου - Λουλά, Α. (1997). *Μετέφηβοι. Ποινική Μεταχείριση Σωφρονιστική Αντιμετώπιση*. Αθήνα Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Τσιάντης, Ι. (2002). *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Τσιγκάνου, Ι., Τζωρτζοπούλου, Μ., Ζαραφωνίτου, Χ., (2001). *Φύλο και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες*. Αθήνα: Εθνικό κέντρο κοινωνικών ερευνών σε συνεργασία με το Πάντειο πανεπιστήμιο πολιτικών και κοινωνικών επιστημών.
- Φαρσεδάκης, Ι. (2005). *Στοιχεία εγκληματολογίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φαρσεδάκης, Ι. (2005). *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1990). *Η εγκληματολογική σκέψη από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φραντζεσκάκης, Ι. (1987). *Αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων. Χουλιγκανισμός, Αναρχισμός, Τρομοκρατία, Ναρκωτικά και λοιπές μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Φυτράκη, Ε. (1995). «*Νεανική παραβατικότητα και επαγγελματική ένταξη. Μια ελληνοβρετανική σύγκριση*». Στο: *Νεανική Παραβατικότητα και επαγγελματική ένταξη. Συγκριτική μελέτη για τις αναπτυσσόμενες πολιτικές στην Ελλάδα και Βρετανία*. Αθήνα: Άρσις, Εταιρεία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων.

- Χαΐδου, Α. (1990). *Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χαΐδου, Α. (2003). *Το σωφρονιστικό σύστημα – ζητήματα θεωρίας και πρακτική*. Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη.
- Χαντζή, Α. (1999). *Κοινωνική ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χρηστάκης, Ν. (1997). *Ταυτότητες: Ψυχοκοινωνική Συγκρότηση*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ψάρου, Ν. (2005). *Η κοινωνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Gutenberg.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Augoustinos, M. & Walker, I. (2005). *Γνωστική Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Coles, B. (1995). *Youth and Social Policy*. England: Ucl Press.
- Cole, M. & Cole, S. R. (2002). *Η Ανάπτυξη των παιδιών*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Corsaro, W. (2000). *Ομάδες και κουλτούρα της προεφηβείας*. Πάτρα.
- Cuche, D. (2000). *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Gutenberg.
- Cusson, M., Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη Η. (2002). *Σύγχρονη Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Digneffe, F. (2000). *Ηθική και εγκληματικότητα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Erikson, E. (1968). *Identity, youth, and crisis*. New York: Norton.
- Feldman, R. (2010). *Εξελικτική Ψυχολογία – Διά βίου ανάπτυξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ferro, M. - Zamme, F. (2004). *Ποιες γνώσεις και ποιες αξίες να μεταδώσουμε στα παιδιά μας;* Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Foucault M., (2008). *Επιτήρηση και τιμωρία η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Κέδρος.
- Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Ράππα.
- Jenkins, R. (2007). *Κοινωνική ταυτότητα*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Giddens, A. (2002). *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Gergen, K. – Τσαγκαράκης, Μ. (1997). *Κορεσμένος Εαυτός*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Hrabowecykj, A. (1995). *Η επανένταξη των νέων παραβατών στην αγορά στη Μ. Βρετανία. Στο ανθολόγιο: Νεανική παραβατικότητα και επαγγελματική ένταξη. Συγκριτική μελέτη για τις αναπτυσσόμενες πολιτικές στην Ελλάδα και στη Βρετανία.* Αθήνα: Άρσις, Εταιρεία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων.

- Lerner, R.M. & Galambos, N.L. (1998). Adolescent development: Challenges and opportunities for research, programs, and policies. *Annual Review of Psychology*, 49, pp. 413-446.
- Zavalloni, M. & Louis-Guerin C., (1996). *Κοινωνική ταυτότητα και συνείδηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Marcia, J. (1980). "Identity in adolescence". *Handbook of adolescent psychology*, by J. Adelson (ed.), New York: John Wiley.
- Piaget, J. (1983). *Piaget's Theory* στο *Handbook of Child Psychology*. New York : Willey.
- Smith A., (2002). *Εθνική ταυτότητα*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Wacquant L., (2001) *Οι Φυλακές της Μιζέρίας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Wetherell, M. (2005). *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Winfried R., (1983). *Φυλακή. Ιστορική εξέλιξη και ο ρόλος της αρχιτεκτονικής*. Αθήνα: Αυτόνομες Εκδόσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΠΟΥ ΑΦΟΡΑ ΝΕΟΥΣ ΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟΝΤΑΙ ΣΤΙΣ ΦΥΛΑΚΕΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΜΕ ΣΚΟΠΟ ΤΟΝ ΚΑΤΑΡΤΙΣΜΟ ΚΑΤΑΛΛΗΛΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Σε μερικά άτομα αρέσει να πηγαίνουν στο σχολείο, κάποια άλλα έχουν προβλήματα εκεί, κάποια άλλα το μισούν. Λέγοντάς μας τι νομίζετε για το σχολείο θα μας βοηθήσετε να κατανοήσουμε τα πράγματα από τη δική σας οπτική γωνία.

Ερ.1 Μέχρι ποια βαθμίδα φτάσατε στην εκπαίδευση;

Καθόλου Φοίτηση	1
Δημοτικό	2
Γυμνάσιο	3
Λύκειο	4
Δεν ξέρω	99
Κανένα σχόλιο	98

Ερ.2 Μπορείτε να θυμηθείτε πότε σταματήσατε να πηγαίνετε σχολείο;

Έτος:	
Ηλικία:	
Σχολική τάξη:	
Δεν ξέρω	98
Κανένα	99

σχόλιο

ΕΑΝ ΣΤΑΜΑΤΗΣΑΤΕ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Ερ.2α Γιατί σταμάτησες το σχολείο; (Γράψε τους λόγους)

Ερ.3 Σου άρεσε να πηγαίνεις στο σχολείο;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.4 Είχατε ποτέ μείνει μακριά από το σχολείο ενώ δεν έπρεπε ή κάνατε εγγραφή και μετά φύγατε από το σχολείο, ή παραλείψατε μαθήματα; Δηλαδή μείνατε εκτός με δική σας επιλογή;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΕΑΝ ΜΕΙΝΑΤΕ ΕΚΤΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Μπορείτε να θυμηθείτε πόσο ετών ήσασταν την πρώτη φορά

Ερ.4α που μείνατε εκτός σχολείου;

ΓΡΑΨΕ ΗΛΙΚΙΑ	Ετών	
Δεν ξέρω		98
Κανένα σχόλιο		99

Ερ.5 Κατά το τελευταίο έτος στο σχολείο σας, πόσο συχνά μένατε εκτός σχολείου;

Δεν παρουσιάστηκα ποτέ στο σχολείο	1
Λιγότερο από μια φορά το μήνα	2
Τουλάχιστο μια φορά το μήνα	3
Τουλάχιστο μια φορά την εβδομάδα	4
Τις περισσότερες μέρες	5
Καθημερινά	6
Άλλο ΕΔΩ)	(ΓΡΑΨΕ 7
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.6 Γιατί μένατε εκτός σχολείου; (Γράψε τους λόγους)

ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ

Ερ.7 Είναι χρήσιμη η παροχή εφοδίων, μέσω εκπαίδευσης, για να γίνει πιο ομαλά η επανένταξη μετά την αποφυλάκιση;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.8 Έχετε κάνει κάποια εκπαίδευση ή κατάρτιση μέσα στη φυλακή;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.9 Αποκτήσατε καθόλου προσόντα από συγκεκριμένα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης που σας προσφέρονται στη φυλακή;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΕΑΝ ΑΠΟΚΤΗΣΑΤΕ ΠΡΟΣΟΝΤΑ

Ερ.9α Ποια είναι αυτά τα προσόντα; (Γράψε τρία προσόντα)

Ερ.10 Θα ήθελα να ακούσω λίγα περισσότερα για την εκπαίδευση και την κατάρτιση που κάνατε αφότου βρεθήκατε εδώ. Τι είδους εκπαίδευση και κατάρτιση κάνετε αυτή η περίοδο; Πώς είναι αυτό για εσάς, γενικά; Τι το καλό έχει; Τι το κακό έχει;

Ερ.11 Πόσο ικανοποιημένος/η είστε από τα προσόντα που αποκτήσατε;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.12 Σε τι άλλο πιστεύετε ότι θα σας βοηθήσουν η απόκτηση δεξιοτήτων από τα συγκεκριμένα προγράμματα επιμόρφωσης;

Ερ.13 Έχετε κάποια συμβουλή, σχετικά με τα συγκεκριμένα προγράμματα επιμόρφωσης; (π.χ. αν θα μπορούσαν να αλλάξουν κάτι προς τη βελτίωση τους ή την αποτελεσματικότητά τους)

ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ

Ερ.14 Οι συνθήκες κράτησης επηρεάζουν τον τρόπο που σκέφτεσαι και συμπεριφέρεσαι;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.15 Σε ποιους τομείς σας βελτιώνουν οι συνθήκες κράτησης και σε ποιους τομείς σε κάνουν χειρότερο; (ΓΡΑΨΕ ΑΠΟ ΤΡΕΙΣ)

Ερ.16 Οι συνθήκες κράτησης είναι οι κατάλληλες για έναν/μια έφηβο/η;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.17 Πρότεινε τρεις αλλαγές για να γίνουν καλύτερες οι συνθήκες κράτησης.

Ερ.18 Θεωρείς ότι θα έπρεπε για τους εφήβους να υπάρχει κάποιος άλλος τρόπος τιμωρίας για μια παραβατική συμπεριφορά; (π.χ. εθελοντική εργασία σε ένα κοινωφελές ίδρυμα)

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΑΝ ΝΑΙ

Ερ.18α Πρότεινε τρεις τρόπους.

Ερ.19 Πώς σε επηρεάζει η παρουσία των άλλων συγκρατούμενων;

Πολύ αρνητικά	1
Αρνητικά	2
Μέτρια	3
Θετικά	4
Πολύ θετικά	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.20 Πιστεύεις ότι από τη στιγμή που μπήκες στη φυλακή έχει αλλάξει ο χαρακτήρας σου σε σχέση με πριν;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΕΑΝ ΕΧΕΙΣ ΑΛΛΑΞΕΙ

Ερ.20α Γράψε τρία χαρακτηριστικά που έχουν αλλάξει

ΕΑΝ ΔΕΝ ΕΧΕΙΣ ΑΛΛΑΞΕΙ

Ερ.20β Γιατί πιστεύεις ότι δεν έχεις αλλάξει;

Ερ.21 Πιστεύεις ότι οι εμπειρίες και τα βιώματά σου με τους άλλους κρατουμένους θα σε επηρεάσουν όταν θα ζεις εκτός της φυλακής;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΕΑΝ ΣΕ ΕΠΗΡΕΑΣΟΥΝ

Ερ.21α Γράψε τρία χαρακτηριστικά που θα σε επηρεάσουν

ΕΑΝ ΔΕΝ ΣΕ ΕΠΗΡΕΑΣΟΥΝ

Ερ.21β Γιατί πιστεύεις ότι δεν θα σε επηρεάσουν;

Ερ.22 Ποια η σχέση σου με τους μεγαλύτερους ηλικιακά συγκρατουμένους σου;

Πολύ κακή	1
Κακή	2
Μέτρια	3
Καλή	4
Πολύ καλή	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.23 Υπάρχει το στοιχείο της εκμετάλλευσης από αυτούς προς εσένα;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.24 Σου δημιουργεί την προδιάθεση να συμπεριφερθείς με τον ίδιο τρόπο προς τους νεότερους συγκρατούμενους σου;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.25 Η έλλειψη οικογενειακού πλαισίου επηρεάζει τη συμπεριφορά σου; (π.χ. ανάληψη περισσότερων ευθυνών, ανάγκη προσκόλλησης σε μεγαλύτερους συγκρατούμενους)

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.26 Γράψε τρεις διαφορές της διαβίωσης μέσα σε οικογενειακό πλαίσιο και μέσα στη φυλακή

Ερ.27 Οι συνθήκες κράτησης σε βοηθούν να γίνεις καλύτερος άνθρωπος ή σε οδηγούν ξανά στην παραβατικότητα;

Καλύτερος άνθρωπος	1
Παραβατικότητα	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.28 Οι σχέσεις σου με τους συγκρατούμενους σου σε βοηθούν να γίνεις καλύτερος άνθρωπος ή σε οδηγούν ξανά στην παραβατικότητα;

Καλύτερος άνθρωπος	1
Παραβατικότητα	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.29 Τι συναισθήματα σου δημιουργεί η παραμονή σου στη φυλακή; (ΓΡΑΨΕ ΤΡΙΑ)

Ερ.30 Τα στοιχεία του χαρακτήρα σου που σε οδήγησαν στην παραβατικότητα έχουν ισχυροποιηθεί λόγω της παραμονής στη φυλακή;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Πολύ	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΕΑΝ ΕΧΟΥΝ ΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΘΕΙ

Ερ.30α Γράψε τρία χαρακτηριστικά που έχουν ισχυροποιηθεί

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Ερ.31 Περιέγραψε τον εαυτό σου σε σχέση με τη θρησκεία και την εκκλησία

Ερ.32 Περιέγραψε τον εαυτό σου σε σχέση με την πολιτική και τους πολιτικούς

Ερ.33 Περιέγραψε τον εαυτό σου σε σχέση με το ρόλο με τη ζωή που θα ήθελες να έχεις στην κοινωνία όταν αποφυλακισθείς

Ερ.34 Πιστεύεις ότι οι συνθήκες κράτησης είναι ίδιες στις ανδρικές και στις γυναικείες φυλακές;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.35 Πιστεύεις ότι το φύλο έπαιξε κάποιο ρόλο σε αυτό;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.36 Πιστεύεις ότι θα έπρεπε να είναι στην ίδια φυλακή αγόρια και κορίτσια;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.37 Ποιούς πιστεύεις ότι επηρεάζει περισσότερο αρνητικά η φυλακή τα αγόρια ή τα κορίτσια και γιατί;

Ερ.38 Δέχεσαι μέσα στη φυλακή επιδράσεις που ενισχύουν το ρόλο σου ως αγόρι / κορίτσι;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΑΝ ΝΑΙ

Ερ.38α Ποιες είναι αυτές οι επιδράσεις;

Ερ.39 Επειδή τα αγόρια είναι από τη φύση τους πιο δυναμικοί χαρακτήρες, πιστεύεις ότι τα κορίτσια είναι πιο ευάλωτα στις επιδράσεις της φυλακής;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.40 Πόσο αρνητικά σε επηρεάζει το γεγονός ότι δεν έχεις επικοινωνία με άτομα του αντίθετου φύλου μέσα στη φυλακή;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.41 Πιστεύεις ότι η έλλειψη επικοινωνίας με άτομα του αντίθετου φύλου μπορεί να επηρεάσει τις μελλοντικές σου σχέσεις εκτός φυλακής;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.42 Αν πιστεύεις ότι η έλλειψη επικοινωνίας με άτομα του αντίθετου φύλου μπορεί να επηρεάσει τις μελλοντικές σου σχέσεις εκτός φυλακής ανέφερε τρία χαρακτηριστικά (π.χ. εμπιστοσύνη, αδυναμία δημιουργίας σχέσης)

Ερ.43 Πιστεύεις ότι οι προσδοκίες των γονιών σου ως προς το φύλο σε έχουν επηρεάσει στον ρόλο σου ως αγόρι / κορίτσι;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΑΝ ΝΑΙ

Ερ.43α Ποιες είναι αυτές οι προσδοκίες και πως σε έχουν επηρεάσει ή σε επηρεάζουν;

Ερ.44 Περιέγραψε τον εαυτό σου σε σχέση με το ρόλο που θα ήθελες να έχεις σαν άνδρας / γυναίκα στη μελλοντική σου οικογένεια.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

Ερ.45 Τι σκέφτεσαι να κάνεις μετά την αποφυλάκιση σου;

α) Θα συνεχίσεις το σχολείο;

1

β) Έχεις σπουδάσεις;

στόχο

να

2

γ) Θα ψάξεις για δουλειά;

3

δ) Δεν ξέρω

4

Ερ.46 Πως αποφάσισες να συνεχίσεις το σχολείο / τις σπουδές / να ψάξεις για δουλειά;

Ερ.47 Τι βρίσκεις ελκυστικό στο σχολείο / στις σπουδές / στη δουλειά;

Ερ.48 Ποιος νομίζεις ότι σε επηρεάζει περισσότερο στα σχέδια για το μέλλον σου;

Ερ.49 Μπορείς να περιγράψεις άλλες σημαντικές επιδράσεις που έχεις δεχθεί όσον αφορά τα μελλοντικά σου σχέδια;

Ερ.50 Ποιες οι προσδοκίες των γονιών σου και πως νιώθουν για τα σχέδια σου;

Ερ.51 Τι επάγγελμα θέλεις να έχεις στο μέλλον;

Ερ.52 Μπορείς να μου πεις τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά που θα ήθελες να έχει το επάγγελμά σου;

Ερ.53 Νομίζεις ότι σκέφτηκες αρκετά για να αποφασίσεις μεταξύ σχολείου και δουλειάς;

Ερ.54 Ήταν δύσκολη αυτή η απόφαση;

Καθόλου	1
Ελάχιστα	2
Μέτρια	3
Αρκετά	4
Πάρα πολύ	5
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.55 Νιώθεις ότι είναι μια σημαντική απόφαση για σένα που πρέπει να την πάρεις τώρα ή σε απασχολούν περισσότερο άλλα πράγματα αυτό τον καιρό;

ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

➤ **ΦΥΛΟ :** ΑΡΣΕΝΙΚΟ / ΘΗΛΥΚΟ

➤ **ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ:** Έλληνας

Αλβανός

Βούλγαρος

Ρουμάνος

Πακιστανός

Αφρικανός

Κινέζος

Άλλη .....

➤ **ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ;** Σωστό / Λάθος

Άλλη .....

➤ **ΘΡΗΣΚΕΙΑ :** Χριστιανοί Ορθόδοξοι

Καθολικοί

Άλλοι Χριστιανοί

Μουσουλμάνοι

Άλλη .....

➤ **ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ :**

Δύο Γονείς

Μονογονεϊκή οικογένεια

Αδέρφια / Φύλο / Ηλικία

Άλλο .....

ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

Ερ.1 Με ποιον ζούσατε πριν έρθετε εδώ;

Γονείς	1
Μόνο πατέρας	2
Μόνο μητέρα	3
Θετοί γονείς	4
Παππούδες	5
Ανάδοχη οικογένεια	6
Μόνος	7
Μόνος – άστεγος	8
Μόνος - ξενώνας	9
Υπό τη φροντίδα επίσημων φορέων (π.χ. Γραφείο Ευημερίας)	10
Με φίλους	11
Με αδέρφια / άλλη οικογένεια	12
Άλλο	12
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.2 Προβλήματα στέγασης – δυσαρεστημένος με τα δεδομένα ή περιβάλλον

Κανένα πρόβλημα	1
Μικρό πρόβλημα	2
Μεγάλο πρόβλημα	3
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.3 Προβλήματα με άλλους νέους - εκφοβισμός, ενοχλήσεις κλπ.

Κανένα πρόβλημα	1
Μικρό πρόβλημα	2
Μεγάλο πρόβλημα	3
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.4 Έλλειψη συμπαράσταση από φίλους ή ανθρώπους που έζησες μαζί τους.

Κανένα πρόβλημα	1
Μικρό πρόβλημα	2
Μεγάλο πρόβλημα	3
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.5 Προβλήματα με την υγεία σου.

Κανένα πρόβλημα	1
Μικρό πρόβλημα	2
Μεγάλο πρόβλημα	3
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.6 Προβλήματα με κατάθλιψη ή άγχος.

Κανένα πρόβλημα	1
Μικρό πρόβλημα	2
Μεγάλο πρόβλημα	3
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.7 Προβλήματα με ποτό ή ναρκωτικά

Κανένα πρόβλημα	1
Μικρό πρόβλημα	2
Μεγάλο πρόβλημα	3
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΦΥΛΑΚΙΣΗΣ

Θα ήθελα να σας κάνω ερωτήσεις, σχετικά με τη φυλάκισή σας εδώ. Αν προτιμάτε να μην απαντήσετε σε κάποια ερώτηση, απλά πηγαίνετε στην επόμενη ερώτηση.

Ερ.8 Ήταν η πρώτη φορά που μπλεχτήκατε σε μπελάδες;

Όχι	1
Ναι	2
Δεν ξέρω	98
Κανένα σχόλιο	99

Ερ.9 Σε ποια ηλικία μπλεχτήκατε για πρώτη φορά;

ΓΡΑΨΕ ΗΛΙΚΙΑ	ΕΤΩΝ	
Δεν ξέρω		98
Κανένα σχόλιο		99

Ερ.10 Σε ποια ηλικία μπήκατε για πρώτη φορά στη φυλακή;

ΓΡΑΨΕ ΗΛΙΚΙΑ	ΕΤΩΝ	
Δεν ξέρω		98
Κανένα σχόλιο		99

Ερ.11 ΓΡΑΨΕ ΕΔΩ (εάν θέλεις να πεις περισσότερα πράγματα)

Ερ.12 Κλείνοντας τη συνάντησή μας θα ήθελες να προσθέσεις κάτι άλλο που δεν έχουμε αναφέρει;